بەکولتوورکردنی خوێندنەوە

پرۆژەیەک بۆ خوێندەوارکردنی کۆمەڵگە

"ئەو کەسەی ناخوێنێتەوە، حاڵی باشتر نییە
لەو کەسەی، کە نازانێت بخوێنێتەوە"
وێڵ ڕۆجەرز

بەکولتوورکردنی خوێندنەوە

پڕۆژەیەک بۆ خوێندەوارکردنی کۆمەڵگە

محەمەد فەریق حەسەن

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس

هەولێر – هەرێمی کوردستانی عێراق

هەموو مافێک هاتووەتە پاراستن ©
دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس
شەقامی گوڵان - هەولێر
هەرێمی کوردستانی عێراق
هەگبەی ئەلیکترۆنی aras@araspress.com
وارگەی ئینتەرنێت www.araspublishers.com
تەلەفۆن: 35 49 224 66 (0) 00964
دەزگای ئاراس لە ٢٨ تشرین (٢) ١٩٩٨ هاتووەتە دامەزران

محەمەد فەریق حەسەن
بەکولتوورکردنی خوێندنەوە
کتێبی ئاراس ژمارە: ١٠٩٥
چاپی یەکەم ٢٠١١
تیرێژ: ١٠٠٠ دانە
چاپخانەی ئاراس - هەولێر
ژمارەی سپاردن لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان ٧٣ - ٢٠١١
نەخشاندنی ناوەوە: ئاراس ئەکرەم
رازاندنەوەی بەرگ: مریەم موتەقییان
هەڵەگری: شێرزاد فەقێ ئیسماعیل، تریسکە ئەحمەد

بەشی یەکەم

ئەو ماڵەی کتێبی تێدا نەبێت، کەلاوەیە!

ئامانج لەم کتێبە چییە؟

لە ڕاستیدا ئەم کتێبە پرۆژەی خوێندەوارکردنی کۆمەڵگەی لەخۆ گرتووە. ئامانجی ئەوەیە، بەهاریکاریی هەموو لایەک، لەم باشووری کوردستانە، بناغە بۆ گەلێکی خوێندەواری ئەوتۆ دابڕێژین لە داهاتووی خۆی دڵنیا بێت و ببێتە پێشەنگ بۆ کوردستانی مەزن. گەلێکی خوێندەوار و وشیار، ڕاست و چەپی خۆی، دۆست و دوژمنانی خۆی بناسێ. سەری لە ئەحواڵی خۆی و جیهان دەربچێت. میللەتی وشیار و خوێندەوار لە دووی کار و خۆپێگەیاندنە. بە فیتی بیانی فریو ناخوات و ئاسایشی نەتەوەیی پارێزراوە. کاتی زێرینی بەفیڕۆ نادات و ژینگەکەی خۆی خۆش دەوێت. پابەندی یاسایە و سۆزبەندیی لەگەڵ تاکەکانی تردا بەهێزە. جیاوازیی نێوان نێر و مێ ناکات و ڕێز لە مافی ئەوانی تر دەگرێت و بەرەو پێشەوە هەنگاو دەنێت.

بۆ چێکردنی ژینگەیەکی وەها، ئەم کتێبە ڕووی دەمی لە دایکان و باوکان، وەزارەتی پەروەردە بە مامۆستا خەمخۆرەکانیەوە، وەزارەتی ڕۆشنبیری بەنووسەر و هونەرمەندە بە دەربەستەکانیەوە، کتێبخانە گشتییەکان و دەزگەکانی چاپ و پەخش، تاکو هەموو لایەک پێکەوە، ببنە داینەمۆی ڕاپەڕاندنی ئەم پرۆژە ژیارییە و بتوانن لە دوو توێی ئەم کتێبەوە، یان با بڵێین لە کاری تیۆرییەوە بیگوێزنەوە؛ بەزیندوویی و بە پراکتێک لەسەر زەوینەی واقیع پیادەی بکەین.

ئەو زانیـارییانەی خـوێندکاری کورد لە زانکۆدا وەریان دەگرێت، بە بەراورد لەگـەڵ سـتـانداردی زانکۆکـانی دنیـادا، لە ئاسـتی سـەردەمـدا نییـە. وێڕای ئەوەیش، خوێندکاری ئێمە پاش تاقیکردنەوەی دوا ساڵی خوێندن، ئیدی کۆتا بە بەشـوێنداچوونیش دەهێنێت. بە یەکجـاری پشت دەکاتە کتێب و پاڵی لێ دەداتەوە. لێرە بەدواوە زەین و ئاوەزی لە وەرگرتنی زانیـاریی نوێ دەوەستێت و لە هـەرچی تازەگـەریی دنیـادا هـەیە گۆشـەگیر و بێ ئاگـا دەمێنێ. بـەم پێیـە، دوای تەواوکـردنی خـوێندن ڕۆژ بەڕۆژ بەرەو دواوە دەگـەڕێتـەوە و ئـاسـتی فـەرهـەنگیی لە کورتـی دەدات. چونکە ئەوەی لە زانکۆدا فـێری بووبوو، لـەگەڵ چوونە پێـشـەوەی ڕۆژگـاردا، پاژێکی وەک زانست مـاوەی بەسـەردەچێت، بۆ خۆیشـی پاژەکەی تری لە یاد نامێنێ.

ئەگـەر بەراوردێک لە نێـوان تیـراژی کـتـێبی ئەم سـەردەمـە، لە چـاو پێش ڕاپـەڕیـندا بکـەیـن، وەهـا بـەدیـار دەکــــەوێت لە دوای ڕاپـەڕینـەوە ڕێژەی نەخـوێندەوار نەک بـەرەو کـەمـبـوونەوە چووبێت، بـگرە هـەڵکشـاوە. ئەمـەش لە خۆیدا دیاردەیەکی زەین خـەڵەتێنە. چونکە ڕێژەی نەخوێندەوار هەڵنەکشـاوە، بگرە ڕێژەی ئەو تاکانەی پاڵیان لێ داوەتەوە و ناخوێننەوە هەڵکشاوە.

پشــتکردنە خــوێندنەوە کــارێکی وەهـای کـردووە، ئەو هـەمــوو ڕۆژنامــە و هەفـتـەنامـە و کـتـێبـانەی، کە ڕۆژانە دەڕژێنە بازاڕەوە، کـاریگـەریی ئەوتۆیان لەســـەر ئەدای دەســـەڵات بەلایەک و لەســـەر زەینی خـــەڵکیش بـەلایەکی تر سنووردار بێت. کـــاربەدەست لەســـەر گـــەندەڵیی خـــۆی بـەردەوام بێت و پڕۆژەکـــانیش لـە جـێی خــۆیاندا دوور لە چاودێری و بەشـوێنداچوون پێکوتە بکەن و لە دواجاردا ڕۆڵی ئەوتۆیان لە پەرەپێداندا نەمێنێت.

لـە کن لاوی کـــورد، (لە گـــۆ کـــەوتنی زەیـن) بـووەتـە مـــۆدەی ســـەردەم. خوێندکاران، لە قۆناغە جیاجیاکانی خوێندندا، بە غەیری کتێبەکانی پرۆگرامی خوێندن، کتێب بە دەست مامۆستاکانیانەوە نابینن. لە ماڵەوەیش منداڵان کتێب بەدەست کـەسـوکـاریانەوە نـابینن. ئیـتـر نەوەی نوێ، کێ بـەپێـشـەنگی خـۆیان قەبووڵ بکەن، تاکو چاویان لێ بکەن و شوێنپێیان هەڵبگرن؟

بەسەرێکی تر، زۆرێک لەوانەی، کە دەخوێننەوە و کەسانی پڕ زانیارین و لەنێو کۆمەڵدا وەک کەسانی ڕۆشنبیر ناسراون، هیچی ئەوتۆیان لە فەرهەنگ و شەونخوونیی خۆیان نەپێچاوەتەوە. بگرە بڕێ جاران بەهۆی فەرهەنگ و زانیاریی خۆیان دووچاری دەربەدەری، یاخۆ پەراوێزخستن بوون. بەم پێیە، لە کنەمە فەرهەنگ چەکێکە، لە بەهاکان پووچ و بەتاڵ کراوەتەوە. مرۆڤی ڕۆشنبیریش کاتێک پەراوێز دەخرێت. ئیدی دووچاری خەمۆکی دەبێت و دنیای لە بەرچاو ڕەش دەبێت. هەوڵیش دەدات ژینگەکەی خۆی بەجێ بهێڵێ. دەشێ بڵێین، لە بری ئەوەی ئەو سامانە فەرهەنگییەی خۆی بخاتە واری پراکتیکەوە، تاکو هەم بۆ خۆی و هەمیش بۆ کۆمەڵ ببێتە مایەی فەڕ و خۆشی، بەپێچەوانەوە، بە زیانی ڕۆشنبیر و کۆمەڵیش دەشکێتەوە.

ئەمڕۆ پشتکردنە خوێندنەوە بووەتە دیاردەیەک و هەموو لایەک، لە پێش هەموویانەوە سیستمی پەروەردە و فێرکردن، لە باخچەی ساوایانەوە هەتا دەگاتە قۆناغی زانکۆ لێی بەرپرسیارن. چونکە پرۆسەی فێرکردن پشت بەدەرخکردن و لاساییکردنەوەی تووتییانە دەبەستێت، نەک گوتوبێژ و کۆمێنتار و دیبەیت. لە مامۆستاوە هەتا دەگاتە نووسەر، توێژەر، دەزگەکانی ڕاگەیاندن و وەزارەتی ڕۆشنبیریی هەرێم، پشکیان لەم بەرپرسیارێتییەدا بەردەکەوێت. پرۆسەی خوێندنەوەیش، کە لەم کتێبەدا بەدرێژی لەسەری دەدوێین، کارێکە توانا، ماندووبوون و شەونخوونیی دەوێت. ڕێچکە و میتۆدی خۆی هەیە و لە تەمەنی ساوایەتییەوە، لە ماڵەوە بناغەی بۆ دادەنرێت. لەم سەردەمەدا، وەک زۆر کردە و پرۆسەی تر، چەمکی خوێندنەوەیش گۆڕانی بەسەردا هاتووە.

کتێبخانە لە شارە گەورەکانی کوردستاندا هەیە. بەڵام خەڵکێکی زۆر کەمی سەر بە چین و توێژە جیاوازەکانی کۆمەڵ هاموشۆیان دەکەن. ئەوانەی هاموشۆی کتێبخانەکان دەکەن توێژێکی دیاریکراوی کۆمەڵن. ئەوانە بە زۆری توێژی خوێندکارن و بەشوێن سەرچاوەی تایبەت بەرشتەکانی خۆیاندا دەگەڕێن، کە لە کۆلێجەکانی خۆیانەوە داوایان لێ کراوە.

ئەم کتێبە، بەنیازە بەپێی توانا، وەڵامی تێکڕای ئەم پرسیارانە بداتەوە. هەوڵیش دەدات بەها بۆ خوێندنەوە بگێڕێتەوە و لەم بوارەدا پەنجە لەسەر کەموکوورییەکانی کۆمەڵگەی کوردەواری دابنێت. بەنیازیشە لەلای خۆیەوە پێشنیازەکانی بخاتە پێش چاو و نەخشە و پلانیش بۆ پرسی بەکولتوورکردنی خوێندنەوە دابڕێژێت. وەلێ وەک بوارەکانی تری فەرهەنگ، لەم بەستێنەیشدا گرفتی کەمی سەرچاوەی بە کوردی نووسراو و نەبوونی ئامار ئاستەنگی پێش هەر توێژینەوەیەکی جیدین.

سەرەتا، فەرهەنگ زارەکی بوو

لەم هەرێمە پان و بەرینەی ڕۆهەڵاتی ناویندا، وەک دەیان ساڵ لەمەوبەری سەردەمی (حوجرە) و قوتابخانە ئاینییەکان، ئێستایشی لەگەڵدا بێت، کتێبێک، کە زۆرترین خوێنەری هەبێت قورئانی حەکیمە. هێشتا هەر بەدەیان نابینا، وێڕای بیناکان، ڕۆژانە ئەم کتێبە دەخوێننەوە و ئەزبەریشی دەکەن. زۆرێک لەوانە بەبێ ئەوەی پێویستییان بەهەڵگرتنی قورئانی حەکیم هەبووبێت، چوونەتە سەر ئەو نەخۆشانەی وا لە حاڵی گیانکەنشتدابوون و لەبەر، واتە بێ ئەوەی بگەڕێنەوە سەر قورئان، سوورەتی یاسینیان (یس) لەسەر خوێندوون. لەم دیاردەیەدا ڕاستییەکی تریش ئاشکرایە؛ ئەویش ئەوەیە، کە ئێمەی کورد لە مێژوویەکی کۆنەوە لێ ڕاهاتووین بە زمانی بیانی بخوێنینەوە. بە سەرێکی تر خوێندنەوەی قورئان، بەڕاییکردنی ئەرکەکانی ئاینەوە بەند بووە، جا لە کاتی پشوودا بووبێت یان لە بۆنەکانی وەک نوێژ و بە خاکسپاردنی مردوودا.

هێشتاکە ژمارەیەکی بەرچاوی تاکی کورد هەن، زیاتر بە زمانی عەرەبی دەنووسن و دەخوێننەوە هەتا کوردی. بە تایبەت کوردانی دابڕاوی دەرێی سێ پارێزگەکەی هەرێمی کوردستانی باشوور. ئەم دیاردەیەش لەو سۆنگەیەوە سەرچاوەی گرتووە، کە ئەوان بۆیان نەلواوە بە زمانی دایکی خۆیان بخوێنن. پێم وایە دوای کتێبە ئاینییەکان، نۆرە دێتە سەر کتێبی کولووەکان (برج) و

خەوننامە جۆراوجۆرەکان، کە فریان بەسەر ڕاستییەوە نییە.

تا ماوەیەکی زۆریش لەمەوبەر، کە بە چەندان سەدە مەزەندە دەکرێت، سەرمایەی فەرهەنگی، لەلای تاکی کورد زارەکی بووە. تاکەکان بەزمانێکی سادە و ساکار داستان و حیکایەتیان بۆ یەکودوو گێڕاوەتەوە. مەتەڵیان لە یەک داهێناوە. چەندان سەدە تێپەڕیوە و ئەو زمانی گێڕانەوەیە گۆڕانێکی گەوهەریی بەسەردا نەهاتووە. واتە خۆی نوێ نەکردووەتەوە. زاراوە و دەربڕینی نوێی کوردیی نەهاتووەتە سەر. ئەو سەردەمانە ڕێژەی مرۆڤی خوێندەوار ئەوەندە کەم بووە، بەکۆمەڵەوە دیار نەبووە. ئەوان چەند گوندێک گەڕاون ئەوجا خوێندەوارێکیان پەیدا کردووە، تاکو نامەیەکیان بۆ بنووسێت، یان بۆیان بخوێنێتەوە. بۆیە دەشێ بڵێین، ئەو دەمانە فەرهەنگی کورد زارەکی بووە. لە سەردەمی زارەکیشدا. تەنیا ئەزموونی کەڵەکەبووی تاکەکانی کورد، لەم نەوەوە بۆ ئەو نەوە گوێزراونەتەوە، دەنا ئەوەی پێی بوترێت زانست بەرهەم نەهاتووە.

بۆ نموونە، بەیتبێژێکی وەک (ڕەحمان بەکر)، دەیان بەیتی لەبەر بووە. لە کۆڕی دیوەخاندا، بەئاوازەوە بۆ گوێگرانی خۆی چڕیون. واتە ئەم بەیتانە نەچوونەتە سەر کاغەز، تاکو بە بەڵگە بکرێن و ببنە موڵکی ئەم گەلە. وەختایەکیش بۆ یەکەم جار ئەم بەیتانە تۆمار کراون، بیانییەک بەناوی (ئۆسکارمان) ئەم کارەی گرتووەتە ئەستۆ، نەک کوردێک. ئۆسکارمان هاتووە بەسەردێری (تحفة مظفرية) کۆی کردوونەتەوە. دواتریش هێمن موکریانی هاتووە ئەم کتێبەی خستووەتە سەر ئەلفوبێی کوردی.

ئەزبەرکردنی دەقی وەک قورئان، کە بەزمانێکی تەواو بەهێز و پڕ واتا نووسراوە. ڕەنج و ماندووبوونێکی زەینی زۆری ویستووە. هەندێک جاران چەند ساڵێکی خایاندووە. ئەم ئەرکە زۆرەیش، زەینی مرۆڤی تەواو بەخۆیەوە جەنجاڵ و ماندوو کردووە. ناچاری کردووە، بۆ ماوەی چەند ساڵێک تەواوی وزەی مێشکی خۆی لەبۆ تەرخان بکات. بەڕادەیەکی ئەوتۆ سەرقاڵ و مژووڵی کردووە، بواری بەو تاکە نەداوە لە دووی واتا و فەلسەفەی دەقەکانی نێوی

بگەڕێت و هەوڵی خوێندنەوەی قووڵی بدات. یان لێ ببڕێت لەلای خۆیەوە، بەبیر و زەینی خۆی تەئویل بۆ دەقەکانی بکات.

هەروەها ئەزبەرکردنی ژمارەیەکی زۆر لە دەقی هەقایەت و بەیت، دیسان هەوڵی زۆر و زەینی ڕوونی گەرەک بووە. زۆربەی ئەو دەقانە، جا ئاینی بووبێتن یان ئەدەبی میللی، کوێرانە ئەزبەر کراون. بێ ئەوەی بزانن لە کوێوە هاتوون و حیکمەتی دەق و لایەنی هێز و بێ پێزیی ئەو دەقانە (لێرەدا مەبەست لە دەقی میللییە) لە کوێدایە. ئەوان توانایان بەسەر کاری وەهادا نەشکاوە و نەیانتوانیوە ئاستی جیهانبینیی دەقەکان هەڵبسەنگێنن.

ئێمە ئامارێکی وەهامان لە بەردەستدا نییە ئاستی خوێندن و خوێندنەوەی خۆمانی پێ بزانین، یان هیچ نەبێت شتێک لێی نزیک ببینەوە. ئەوا هەژدە ساڵە تا ڕادەیەک ئازادین، بەڵام هێشتا هەر دەبێت خۆمان بە بەشێک لە وڵاتی عێراق بزانین، کە ئەویش خۆی بە بەشێک لە نیشتمانی عەرەب حیساب دەکات. کەواتە پرسی خوێندنەوە لەلای عەرەب بە گشتی چلۆن بێت، ئەوا لەلای ئێمەیش هەر وایە، یان لەو ئامارەی ئەوانەوە نزیکە.

د. زید علي الفيصل نووسیویێتی: «ئامارەکان بەدیاری دەخەن، کە هەر تاکێکی ئەورووپایی ساڵانە تێکڕا (٣٥) کتێب دەخوێنێتەوە. تاکێکی ئیسرائیلیش ساڵانە تێکڕا (٤٥) کتێب دەخوێنێتەوە. لە کاتێکدا لە وڵاتە عەرەبییەکاندا، بە هەر (٨٠) کەس پێکەوە، ساڵانە یەک کتێبیان بەردەکەوێت.» هەروەها د. زەید دەڵێت: تاکێکی ئەورووپایی (٢٨٠٠) کەڕەت لە تاکێکی عەرەب ڕۆشنبیرترە. تاکێکی ئیسرائیلیش (٣٢٠٠) جار!

الطاهر بن جلون، لە وتارێکدا بە سەردێری (مەغریب و بەبیابانبوونی فەرهەنگی)، کە (عبد المنعم الشنتوف) لە فرەنسییەوە بۆ عەرەبی وەری گێڕاوە، دەڵێت: «کتێب، لەنێو سندووقەکان و لە بان ڕەفە داماوەکاندا چووەتە سووڕی متبوونێکی قووڵەوە. بەدرێژاییی ئەم وڵاتەی کە عەرەبیی ستاندارد زمانی هاوبەشێتی، نەخوێندنەوە دەبێتە کێشە و گەورە دەبێت. ڕۆمانێک ئەگەر

توانیبێتی فرۆختی لە سێ هەزار دانە تێپەڕێنێت ئەوا ژمارەی پێوانەیی شکاندووە.»

بەم پێودانگە بێت، ئەگەر تاکێک ساڵی کتێبێک بخوێنێتەوە و تاکێکی تر ساڵانە سەد کتێب. ئەوا دووەم، سەد ئەوەندەی یەکەم خوێندەوارە.

خوێندنەوە لە پای چی؟

بەدەستهێنانی مەعریفە داینەمۆی هەموو پێشڤەچوونێکە. دەفری مەعیرفەیش کتێبە. شاڕێی بەدەستهێنانی مەعریفەیش خوێندنەوەیە. دەکرێت لە ڕێی پرۆسێسی خوێندنەوەوە پەرە بە کەسیەتیی خۆت بدەیت. خەیاڵت فراوانتر بکەیت و ببیتە تاکێکی داهێنەریش. یاخۆ فێرە پیشەیەکیش ببیت و بۆ ژیان بیگریتە دەست. یان هەر نەبێت دەکرێت کاتی بێکاریتی بەچاکەی خۆت پێ بگوزەرێنیت، لە بری ئەوەی دەستبەتاڵ و گردەنشین دابنیشیت و گەمە بەتەسبیحەکەت بکەیت، یان زارت بکەیتەوە و بەئەوقبوونەوە لە پەردەی تەلەڤزیۆن ڕابمێنیت. دڵنیابە خوێندنەوە دەتکاتە کەسێکی ئاوەزفراوان. لە هەر کۆڕێکدا دابنیشیت خۆت دەبیتە قسەزان، وتەبێژ و گوڵی ئەو مەجلیسە. لە ئەحواڵی دنیا تێ دەگەیت و ڕەنگە کەسانی دەوروبەریشت پرس و ڕات پێ بکەن. ئەوە بزانە، کە دوور لە پرۆسەی خوێندنەوە هیچ کەسێک ناتوانێت ڕۆشنبیر بێت.

هەر پرۆسەی خوێندنەوەیشە ڕێ لە پێش گەشەی هزری و ڕێنیسانسدا خۆش دەکات. بەڵام خوێندنەوە چییە و چلۆن پێناسە دەکرێت؟ شارەزای بواری پەروەردە، نووسەری دانیمارکی، (هانە میولە پیدەرسن) لە کتێبەکەیدا (ڕێنوێنیی خوێندنەوە لە پراکتیکدا: Laesevejlednindg i praksis) ئاوا پێناسەی خوێندنەوەی کردووە: «تێگەیشتنە لە نێوەرۆکی دەقی نووسراو یان چاپکراو... ل. ١٧»

ئاخۆ تۆ بۆ چ ئامانجێک دەخوێنیتەوە؟ ئەمەیان پرسیارێکە پێویستیی

بەوەڵام هەیە. هەن بۆیە دەقێک دەخوێننەوە تاکو خەیاڵ فراوانانە ڕۆبچنە نێو جیهانەکەیەوە، سوودی لێ ببینن. لە ژیانی ڕۆژانەی خۆیاندا لێی بەهرەمەند بن و کەڵک لە ئەزموونی شارەزایانی ئێستا و پێشینان وەربگرن. جێی باسە، تۆ هەردەم دەقێک دەخوێنییەوە، کە دوور و نزیک لە ڕابردوودا نووسراوە. فزوول (فضول)، یان خۆتێهەڵقورتاندن یەکێکە لە ئاکارەکانی مرۆڤ. ئەم ئاکارە لەلای توخماتی مرۆڤ کۆتاییی پێ نایەت. لە بەرەبەیانی مێژووەوە لەگەڵیدا هاتووە و دەشێ بۆ پرۆسەی خوێندنەوە پاڵنەر بێت. مرۆڤ هێشتا بەتەواوی نهێنییەکانی جەستەی خۆی بۆ کەشف نەکراوە، کەچی ئەوەتا هەڵپەی ئەوەیەتی دەستی بە مانگ و ئەستێرە دوورەکاندا بگات و کەشفیان بکات. دەشێ کتێب خوێندنەوەیش هۆیەک بێت بۆ تێرکردنی فزوولی بێ پایانی مرۆڤ و بۆ کەشفکردنی پەی پێ نەبراوەکان.

خوێندنەوە گەشتێکە بەتاک و تەنیا، بە نیازی خۆپێگەیاندن، بەنێو دنیای بەرینی مەعریفەدا. خوێندنەوە و بیرکردنەوە دووانەن. بەبێ یەک بەرێوە ناچن. خوێندنەوە هێزە. چونکە زەینی مرۆڤی پێ گەشە دەکات. ئەگەر خوێندنەوە تەکتیک بێت ئەوا گەشەی زەین ستراتیجە و بەبێ یەک چێ نابن. ئەو تاکەی نەخوێنێتەوە، خاوەنی بیرەوەری، یان بیرەوەریی بەهێزیش نابێت. خوێنەری چالاک ئەوەی دەیخوێنێتەوە، لە بیری بمێنێتەوە یان بچێتەوە، لێی بەهرەمەند دەبێت.

بەوەدا، کە تاکی کورد زۆر بەکەمی دەخوێنێتەوە، پێ دەچێت ئەم فزوولەی خۆی بەخوێندنەوەی سەرپێییانەی بارودۆخ، سامان، ئاکاری ڕۆژانەی خەڵک و بە لووت ژەندنە نێو ورد و درشتی کاروباری دەوروبەرەکەی، لە خوشک و براوە هەتا خزمانی دوور و دەرودراوسێ تێر بکات. چی دەخۆن؟ چی دەکەن؟ مووچە و داهاتیان چەندە؟ لە کامە حزبدا چالاکن؟ واتە تاکی کورد لووت دەژەنێتە نێو وردەکاریی کاروبارێکەوە، کە تەواو تایبەتین و سنووری ئازادیی کەسانی ترن و دوور و نزیک پێوەندیشیان بەمەوە نییە، بەڵام دەیانبەزێنێت.

لە ڕاستیدا ئەمەیشیان هەر خوێندنەوەیە. بەڵام خوێندنەوەیەکی نەرێنیی

نالەبار و پووچە، کە ئاستی مەعریفەی تاکی تاڵە موویەکیش پێ هەڵناکشێت. زۆرێک لە خوشک و براکان، خزم و دراوسێیەکان، تەنیا بەو نیازە هاموشۆی یەکتری دەکەن تاکو (خوێندنەوە)ی بەردەوامیان بۆ بارودۆخی کۆمەڵایەتی و ئابووریی یەکتری هەبێت. تاکو ئەم ژنەیان بزانێت براژنەکەی کامە پارچە جلکی نوێی کڕیوە و تاقمە تازەکەی ژووری میوانیان چۆنە و لە کوێ کڕیویانە، تاکو ئەمیش هەرچی زووە لە هەمان تاقم بکڕێت.

هەیە تەنانەت دەیەوێت بزانێت چی لە بەفرگرەکەی (ثلاجة) دراوسێیەکەیدا هەیە! ئا بەم شێوەیە توانای بەشێکی فراوان لە تاکەکانی کورد بەفیڕۆ دەچێت و لێ نابڕێت بەشێوەیەکی زانستی سوود لە خوێندنەوە وەربگرێت. ئەوان دووچاری ئەو خوێندنەوە نەرێنییە بوون، بۆیە ناتوانن ئەرێنی بخوێننەوە. ئەمەیش یەکێکە لە نیشانەکانی کۆمەڵی بەجێماو.

مرۆڤی بەدەربەستی ئەم سەروبەندە تیژتێپەڕە، خولیا و هەڵپەی زۆرە. ئەو گەرەکێتی بەوردی بزانێت، ڕۆژانە لەسەر ڕووی ئەم گۆی زەوییە چی دەقەومێت. ئەو ڕووداوانە هەتا چەند کاریگەرییان لەسەر ڕەوشی ژیانی ئەوی تاک هەیە. ئەم لاپڕەسەنییەی مرۆڤ، ڕۆژ لە دوای ڕۆژ لە هەڵکشاندایە. چونکە لە ئێستادا دنیا لە ڕێی زنجیرەیەک پەیماننامەی سەربازی و ئابوورییەوە پێکەوە گرێ دراون.

ڕووداوگەلی سیاسی و سەربازیی ئەوتۆ هەن، ئەگەر لە کیشوەرە دوورەدەستەکانیش بقەومێن، هێشتا هەر کار لە هەڵکشان و داکشانی نرخی نەوت لە گشت بازاڕەکانی دنیادا دەکەن. ئەمەیش مانای وایە نرخی زۆرێک لە کاڵاکان بەجێگیری نامێننەوە. کەواتە کار لە ئابووریی تاکی بەکاربەریش دەکەن. وێڕای ئەوەی، دەستخستنی زانیاری چێژی ڕوحی بە مرۆڤ دەدا و لە ڕووی مەعریفییەوە پێی دەوڵەمەند دەبێت.

بۆیە مرۆڤی ئەم سەروبەندە، بە تایبەت لە وڵاتانی ڕۆئاوادا، سەدان جار لە مرۆڤی سەد ساڵ لەمەوبەر زاناترە. ئێستا کەم مرۆڤ هەن تەنیا یەک زمان

بزانن. خوێندەواری ئەمڕۆ چەند زمانێک دەزانێت و هۆیەکانی پێوەندیی نوێ بەکار دەهێنێت. واتە ژمارەیەکی زۆری خەڵک هەن، کە ڕۆژانە بەچەند زمانێک دەخوێننەوە و گوێ لە هەواڵ دەگرن. ئەم دیاردەیە بۆ سەد ساڵ لەمەوبەر ناشۆ (مستحیل) بوو. مرۆڤی ئێستا بۆی هەیە و لێبڕاوە هاوکات بۆ ڕابردوویش بگەڕێتەوە و ئاماژە و تەلیسمەکانی سەدان ساڵ بەری نهۆیش بخوێنێتەوە.

هەیە دەتوانێت زمانە لەبەینچووەکانی وەک سۆمەری، یان ئەو زمانەی، کە کتێبی ئاوێستای پێ نووسراوە بخوێنێتەوە. واتە، تاک هەیە بەزمانەکانی ئێستاوە ناوەستێت و پەل بۆ ڕابردوو دەهاوێت. دەیەوێت بزانێت داخۆ مرۆڤی کۆن چۆن ژیاوە و بیری لە چی کردووەتەوە. خۆزیا و بریاکانی چی بوون و لە نێوان خۆیاندا لەسەر چی بەشەڕ هاتوون؟ لە ئێستادا بووەتە مەراقی ژمارەیەکی زۆر لە کوردانی ڕووناکبیر، ئەوان دەیانەوێت کتێبی ئاوێستا لە سەرچاوەوە بخوێننەوە و بزانن بە چ جۆرە خەتێک نووسراوە و باسی چی دەکات؟

وەلێ هەن بەو مەبەستە کتێبێک دەخوێننەوە، تاکو درز و کەلەبەری تێدا بدۆزنەوە و لەو کەلێن و درزانەوە، دزە بکەنە نێوی، تاکو ڕەتی بکەنەوە و هەڵی بتەکێنن، بەو نیازەی دەقێکی تری نوێ لە بری کۆنەکە بەخوێنەر بناسێنن، کە خۆیان گەرەکیانە، یان خۆیان نووسیویانە.

ئەو تاکەی، کە پشتی لێ کردووەتەوە و ناخوێنێتەوە، ئەوە لەو سۆنگەیەوەیە، کە ئەو بەهای خوێندنەوە پێ نازانێت. مێژوویەکی لەگەڵ کتێب و خوێندنەوەدا بەسەرنەبردووە و چێژی خوێندنەوەی نەکردووە. لە ژینگەیەکی قاقڕدا پەروەردە بووە، کە کتێبی تێدا ناپەیدا بووە. یان لەو ماڵەدا، کە ئەو تێیدا گەورە بووە نرخ بۆ کتێب دانەنراوە. لە کنەمە کتێب کڕین و کتێب خوێندنەوە، هێشتا لەلای دەستەبژێرێکی کەم بەرچاو دەکەوێت و نەبووە بەکولتووری جەماوەر. دەبێت ئەوەیش بزانین، کە هەردەم لەنێو ڕیزی خوێنەرە بەدەربەستەکاندا، نووسەر و هزرڤانی داهاتوو هەڵدەکەون.

هەر کتێبە، کە دەکارێت هۆشیاری و مەعریفە بۆ نێو خەڵک بگوێزێتەوە. بۆیە پاشەکشەی کتێب، یان دابەزینی نرخ و بازاڕی کتێب، یەکسانە بەپاشەکشەی هۆشیاریی جەماوەر. ئێستا نرخی کتێب لە کوردستاندا، لە چاو نرخی کتێب لە ئەوروپادا ئەوەندە هەرزانە بەراورد ناکرێت. ئەمڕۆکە دەرامەتی خەڵکیش بەگشتی لە هەموو کاتێک باشترە. بێ بازاڕیی کتێب لە کوردستاندا هیچ پێوەندیی بەئازادیی ڕادەربڕینەوە نییە. چونکە بە بەراورد لەگەڵ ناوچەکەدا، کوردستان بۆ ئازادیی فیکر لەبارترە و لەم ڕووەوە سانسۆر لەسەر چاپەمەنی نییە.

بەسەرێکی تر، دەتوانم بڵێم، هەر لە دەزگەی چاپ و بڵاوکردنەوەوە هەتا دەگاتە سەر کتێبخانەکان و تاکی خوێنەر، لە کتێب سوودمەندن بێجگە لە نووسەر خۆی. دەشێ بڵێم، لە چاو ئەو سەرپشکایەتییەی، کە نووسەرانی ڕۆژئاوا هەیانە، نووسەرانی کورد تەنیا ماندووبوونیان پێ دەبڕێت.

بۆ ئەوەی داهاتوو باشتر بگوزەرێنیت و کەسێکی خاوەن بەرهەم بیت. بۆ ئەوەی زەینت کراوە بێت و بتوانیت لە کاتی دروستدا بڕیاری دروست بدەیت. بۆ ئەوەی ئاوەز و مێنتاڵت هەتا تەمەنێکی زۆریش بەزیندوویی بمێنێتەوە و نەخەڵەفێیت، لێی ڕامەوەستە و بخوێنەوە. ئەوەیش بزانە، کە ئەوانەی سەروەر مێشکیان بەکار دەبەن و بەردەوام دەخوێننەوە لە زۆر نەخۆشیی کوشندە، کە کۆتا بەژیان دێنن، بەدوور دەبن.

خوێندنەوە ناهێڵێت مێشکت زوو پیر ببێت، چونکە ئەوەی بخوێنێتەوە ناخەڵەفێت، واتە دووچاری نەخۆشیی لەبیرچوونەوە نابێت. هەروەها ئەوانەی، کە مێشکیان بەکار دەبەن بەدەگمەن تووشی نەخۆشیی شەکرە دێن. چونکە پرۆسەی بیرکردنەوە، هەموو ئەو شەکرە زیادەیەی لە لەشدا کۆ بووەتەوە، دەسووتێنی و بەکاری دەبات. کەواتە بخوێنەوە بۆ ئەوەی بەرهەمی هزریت هەبێت. بۆ ئەوەی بڕوا بەخۆت پەیدا بکەیت و تاکێکی بوێر بیت. بۆ ئەوەی بتوانیت بڕیار بدەیت و بێ ترس کێشەکانت چارەسەر بکەیت.

یەکێک لەو هۆکارانەی وەهای کردووە، ئێمەی کورد ئەگەر برێک لە بیروڕای سیاسیدا لە یەکتر جیاواز بووین، ئیدی بەبێ سڵکردنەوە بەیەکتری بڵێین (ئەوی دوژمن)، ئەوەیە، کە ئێمە ناخوێنینەوە. چونکە کاتێک تۆ دەخوێنیتەوە، واتە گوێ لە ڕای کەسێکی شارەزای بوارەکەی خۆی دەگریت. نووسەرێک لێبڕاوە، ئەوەی دەیزانێت بۆی کۆ کردوویتەوە و لەسەر سینییەکی زێڕ پێشکێشی کردوویت. خوێندنەوە گیانی لێبووردن و قەبووڵکردنی یەکتری و ڕای ئەوانی تر و بەدۆست و ئاشنا حیسابکردنیان، لەلای تاک دەچەسپێنێت.

هەر بۆ نموونە، کاتێک تۆ ڕۆمانێکی ژاپۆنی دەخوێنییەوە، ئەوا ئەو خوێندنەوەیە لە خۆیدا واتای ئەوەیە، تۆ گوێ لە ڕا و بۆچوون، ڕەوشی ژیان و کێشەکانی ئەوان لەوێ ڕادەگریت. ئێمە بەخوێندنەوەی چاپەمەنیی ڕابردوو، گوێ لە ڕای ڕابردوویش دەگرین، وەک چۆن گوێ لە دەنگە جیاوازەکانی ئێستا دەگرین.

هەر پرۆسەی خوێندنەوەیشە بتوانێت گۆمی هزرە چەقبەستووە کۆن و تۆز لێنیشتووەکان بشڵەقێنێت، کە مێژوویەکە لە مێشکی تاکدا بنیان ناوەتەوە، لەسەریان ڕاهاتووە و بەنەگۆڕیان دەزانێت. لە ڕێی خوێندنەوەوە گۆڕانی گەوهەری بەسەر هزری تاکدا دێت. دەستبەرداربوونی ئەو ئاکار و خدە دزێوانەشی، کە بەلایەنە تاریکەکانی کولتوورەوە وابەستەن و دەست و پێی تاکیان بەستووە، دیسان کارکردی پرۆسەی خوێندنەوەیە.

تۆ چەند ئەزموونی ژیانت دەوڵەمەند بوویێت؛ پڕ لە هەوراز و نشێو بوویێت و ئەزموونی لێوە فێر بوویت، یاخۆ دەرست لە ژیانی کەسانی بەئەزموونی دەوروبەرت وەرگرتبێت، هێشتا هەر پێویستیت بە خوێندنەوە هەیە. تۆ تەنیا بە خوێندنەوە دەگەیتە نهێنییەکان. واتە خوێندنەوە کلیلی کردنەوەی دەرگە داخراوەکانە.

خوێندنەوە لە ڕووی چەندێتی و چۆنێتییەوە، سامانی زمانی پێ هەڵدەکشێت. خوێندنەوە، کارامەییی هزریی مرۆڤ سەردەخات و ئالیکاری

مرۆڤ دەكات بۆ چارەسەركردنی كێشەكانی. چێژ لە جوانیی هونەر و ئەدەب وەردەگرێت. هەروەک سوود لە كاتی بێكاریی خۆی دەبینێت. سوود لە بەرهەمی هزری مرۆڤایەتی دەبینێت. خوێندنەوە بریتییە لە تێگەیشتن و سەیڤكردنی زانیاری، بۆ ئەوەی مرۆڤ لە كاتی پێویستدا بیهێنێتەوە یاد، یان كاتێک لەگەڵ ئەوانی تردا دەپەیڤێت، سوودی لێ ببینێت. خوێندنەوە ڕۆڵی گرینگ لە بنیاتنانی كەسێتیی تاكدا دەبینێت.

(جوبیس تیرلی) لە كتێبەكەیدا (مهارات القراءة السریعة) بە (دە) خاڵ وەڵامی ئەم پرسیارەی خۆی دەداتەوە:

بۆچی دەبێت پەرە بەكارامەییی خۆت لە خوێندنەوەدا بدەیت؟

١- خوێندنەوە، متمانەم بەخۆم گەشە پێ دەدات.

٢- بەهۆی خوێندنەوەوە لە ڕاپەڕاندنی كارەكانمدا لێوەشاوەتر دەبم.

٣- بەهۆی خوێندنەوەوە، بڕیارەكانم كاریگەرتر دەبن.

٤- بەهۆی خوێندنەوەوە، دەرفەتی هەڵكشانم لە بواری كارەكەمدا زیاتر دەبێت.

٥- خوێندنەوە، لە بەرانبەر تەنگژە و پاڵەپەستۆدا ڕاوەستاوترم دەكات.

٦- خوێندنەوە، تێگەیشتن و دەرككردنم بۆ كاروبارەكان زیاتر دەكات.

٧- خوێندنەوە، دەمكاتە ئەندامێكی دیار و كارا لە تیمی كاركردندا.

٨- خوێندنەوە، دەمكاتە كەسێكی دەمولەبز شیرین، لە تافی گفتوگۆكردن لەگەڵ ئەوانی تردا.

٩- خوێندنەوە، دەمكاتە كەسێكی وردبینتر و زیرەكتر.

١٠- خوێندنەوە، توانای بەرپرسیارێتیم سەردەخات.

چێژی خوێندنەوە

پێم وایە لێرەدا وشـەی لـەزەت پڕ بەپێسـتی بێت هەتا (چێـژ)، کـە زیـاتر بۆ خـواردن و خـواردنەوە گونجـاوترە. هەرچۆنێک بێت. ڕەنگە زۆرێک لە ئێمـە تا ئێسـتـایش، نـاوە نـاوە لەزەتی خـوێندنەوەی یەکەم کـتێبـمـان لە یاد مـابێت و غەریبیشی بکەین. هۆکارەکەیشـی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە بۆ یەکەم جار بووە و بەتەمـەنێکی کـەمـەوە ئـاوێزانی دنیـای کـتـێب و خـوێندنەوە بـووین. دەشـێ هەندێک لە ئێمە پێشـتر سـووکە ترسێکمـان لە پرۆسـەی خوێندنەوە هەبووبێت و بە کـاری گەورەکانمـان زانیبێت. بەتایبەتی نەوە کۆنەکان، چونکە کتێب لە سەردەمی ئەواندا کاڵایەکی دەگمەن بووە. دوای ئەوەیش، ڕەنگە بەشێکی تری ئەو لەزەتەی کە لـە یادمان ناچێتـەوە، لەو سۆنگەیەوە بێت، بەر لە خـوێندنەوەی یەکـەمین کـتـێب دووچـاری ڕاڕایی و دڵەڕاوکـێـیـەکی ئەوتۆ بـووبین، وەهـامـان زانیبێت، کارێکی قورسە و گوایە بەئاسانی سەری لێ دەرناکەین. واتە ئێمەی منداڵ یان مێرمنداڵ لە خۆمان ڕانەبینیوە یەکڕاست دەست بدەینە بەرهەمی گەورەنووسـەرێکی جیهانی و بیخوێنینەوە. وەلێ دوای ئەوەی بەسـەرکەوتوویی لە یەکەم ئەزمـوون دەرهـاتووین و تووشـی مەسـتی و سـەرسـامییەکی کەموێنە بووین، ئیدی سامان شکاوە و درێژەمان بەخوێندنەوە داوە.

سەرباقی ئەوەش، دەشێ یەکەم خوێندنەوە گۆڕانی بەسەر کەسییەتیماندا هێنـابێت. دوای خـوێندنەوەی کـتـێـبەکـە، هەسـتـێکی وەهـا دایگرتبـێـتین، لە هەسـتکردن بەشـانازی چووبێت. چونکە بەخۆمـان زانیوە، کە لە چاو زەمـەنی بەر لە خـوێندنەوەکەدا بڕێک لێزانتر و کـامڵـتر بووین. واتە هەسـتمـان کردووە بڕێک لە جاران پتر دەزانین. خۆشمـان لێ بەخاوەنی ئەو تەنیا کتێبە کردووە، کە خوێندوومانەتەوە. هەر ئەو تەنیا کتێبەیش بووەتە بەردی بناغە بۆ مێژووی خـوێندنەوەی ئێمـە. ئیدی لەوساوە لە هـەوڵی ئەوەداین چینی تری نوێ لەسـەر ئەو بـەردە گـرینگە هەڵچنین. ئیـدی لەو سـاتەوەخـتـەوە لەزەتی یەکـەمین خـوێندنەوەمـان لە یاد ناچێت. هـەر لەوێشـەوە خـوێندنـەوە بووە بە بەشـێک لە

خـولیـا و مـێـژوومـان. ئەدیسـۆن دەڵێت: «خـوێندنەوە بۆ ژیری (عـەقڵ) وەک وەرزش بۆ لەش وایە»

هـەر ئەم لەزەتی خوێندنەوەیەیشە برێک جاران دنەمان دەدات، وەک (حەنین) بۆ تافی منداڵیی خۆمـان، یان بەیادی خوێندنەوەی یەکەمین کتێبەوە، جارێکی تر، لە تەمـەنێکی هـەڵکشـاودا بگەڕێینەوە سـەر هـەندێک لەو کـتـێبـانـەی کـاتی خـۆی، لە سـەرەتاکـاندا وەک سیـحـر کاری تێ کـردبووین و مـەستی کـردبووین. وەلێ دووەم خـوێندنەوە دوای ڕابـوردنی تەمـەنێک دێت، کـە دەشـێ ئێـمـە لەو مــاوەیـەدا ئەزمــوونێکی زۆرمــان لەســەریـەک کــەڵەکــە کــردبێت و دید و دنیـابینیـشـمـان گـۆڕانی گەوهەرییـان بەسـەردا هاتبێت، بۆیە هـەمـان لەزەتی سـەردەمی لاوی یان مێرمنداڵی لێ نابینین، یان ڕەنگە لە دووەم خـوێندنەوەدا، ئەو کتێبە بە جۆرێکی تر هەڵبسەنگێنین.

دەشێ بەشێوەیەکی گشتی کتێبەکان بە دوو جۆر پۆلێن بکەین. بەشێکیان ئێـمـەی خوێنەر زۆر بەئاسـانی و خـێـرایی لە خـوێندنەوەیان دەبینەوە. وەلێ هەست دەکەین هیـچی ئەوتۆمان لە خـوێندنەوەیان نەبەستووەتەوە، یان هیچی وای نوێیـان لێوە فێر نەبووین. بۆیە چێژی ئـەم جۆرە کتێبانە کاتییە و زوو لە بیـر دەچێتـەوە، هیچی ئەوتۆیش نـاخـەنە سـەر توێشووی ئەو زانیـارییانەی، کە سـاڵانێکە لە زەینی خـۆمـانـدا ئەمبـارمـان کـردوون. وەلێ لە بەرانبـەردا جـۆرە کـتـێـبێکی تر هـەن، هـەروا بەئاسـانی خـۆیـان بەدەسـتـەوە نادەن. ئەمـەیش لەو سـۆنگەیـەوە ڕوو دەدات، کە ئەو زانیـارییـانـەی لە خـۆیاندا ئەمبـاریان کـردووە بەئێـمـە نائاشنان و ئێـمـە سـەرەتایەک لەو زانسـتـە، یـان لەو ئەدەبەمـان لەلا کەڵەکە نەبـووە، یان ڕەنگیشـە بۆ شـێوازی (سـتـایل) نوێ و میـتـۆدی نوێی ئەو نووسـەرانە و دەوڵەمـەندی و تازەگـەریی بابەتەکـانیـان بگـەڕێتـەوە. بۆیە دەشـێ کـەم تا زۆر ئێـمــەی خـوێنەر مــاندوو بکـەن. وەلێ کــاتێک لە خــوێندنــەوەیان دەبینەوە، هەست بەوە دەکەین، کە ئیدی ئێمە لە چاو جاراندا جیاوازین.

بەڵام (ئـەنتـوان کـامــبـانـیـون) لـە وتارەکـەیدا، بە سـەردێری «دڵەڕاوکـێی ئاگـەداری: (قلق الإطلاع) ڕای جیـاوازی هـەیە. ئەو دەڵێت: «خـوێندنەوە لەزەتە،

لەزەتی مۆنتێنی، لەزەتی مەدام بۆڤاری، لەزەتی بروست، بەڵام هەمیشە بە وەڕسبوونەوە بەستراوەتەوە، لەزەتێک بەوە جیا دەکرێتەوە، چرکەساتێکی مردووە، لە بناغەوە پشت بە بۆشایی دەبەستێت.»

کامبانیون پێی وایە، ئەوە وەڕسبوونە، کە ناچارمان دەکات پەنا وەبەر کتێب ببەین و بخوێنینەوە. ئەوە هەستکردنە بەبوونی بۆشایی لە ژیاندا، کاتێک ئێمە ڕوو لە کتێب خوێندنەوە دەکەین. بەڕای کامبانیون، ئەگەر بۆشاییی بێ تام نەکەوتایەتە نێو ساتەکانی تەمەنەوە، ئێمە ڕوومان لە خوێندنەوە نەدەکرد.

هەروەها کامبانیون پێی وایە: «دڵەڕاوکێ شوێنی هەمیشەییی لە پێش خوێندنەوە و دوای خوێندنەوە و تەنانەت لە کاتی خوێندنەوەیشدا هەیە.» بەڵام ئەنتوان کامبانیون ناتوانێت خوێندنەوە لە سوود گەیاندن و گۆڕینی ئەرێییانەی تاکی خوێنەر ڕووت بکاتەوە، کاتێک بۆ یەکەم جار لەنێو دنیای کتێبی گرینگ و نوێدا قووڵ دەبێتەوە. هەرچۆنێک بێت، ئێمە دوور لە پرۆسەی خوێندن و خوێندنەوە، دەکەوینە نێو بۆشاییەکی فەرهەنگی و هزرییەوە و ڕێ دەرنابەین.

ئێمە وەختایێ کتێبێکی نوێ دەخوێنینەوە، لە تافی خوێندنەوەیدا، تێکڕای ئەو زانیاری و بیرەوەرییانەی، کە لە دەوری ئەو باس و خواسانەی نێو کتێبەکەی دەستمان دەسووڕێنەوە و پێشتر لەو بەستێنەدا کۆمان کردبوونەوە، بەئاگا دێن و دەورووژێن. وەک کردەیەکی زەینی لەگەڵ زانیارییەکانی ئەم کتێبە نوێیەدا تێکەڵ یەک دەبن.

مێژووی خوێندنەوە

لە سەمتی ئەم باسەدا، هەوڵ دەدەین ئەوە ڕوون بکەینەوە، چلۆن مرۆڤی کۆن لە پێش مێژوویشدا، واتە لە پێش داهێنانی ئەلفوبێ و نووسینیشدا هەر هەوڵی خوێندنەوەی داوە. وەلێ داهێنانی پیتەکان و زمانی نووسین، پەرەی

بەکردەی خوێندنەوە داوە و فراوانتر و خێراتریشی کردووە.

لە ئەزەلەوە خولیای مرۆڤ بووە، گرێ کوێرەی هەموو ئەو دیاردە و ئیماژانەی، کە دەیانبینێت و هەستیان پێ دەکات بکاتەوە، تاکو لە دڵیدا نەبن بەگرێ و خۆی لەگەڵیاندا ڕابهێنێ. ئەم ئاکارە خۆڕسکە مرۆڤی بەرەو کۆکردنەوەی زانیاری لەسەر ژینگەکەی خۆی پاڵ داوە. دوای مەرگی خۆیشی ئەزموونەکانی بۆ نەوەکانی بەجێ هێشتووە، تاکو ئەوانیش لەلای خۆیانەوە، لێی بەهرەمەند بن و زانیاریی نوێتریشی بخەنە سەر.

خوێندنەوە زاراوەیەکی فرەواتا و فرەڕەهەندە. دەشێ بڵێین، ئێمەی بینەری پێشانگەکانی هونەری شێوەکار، کەڤاڵی شێوەکاریش دەخوێنینەوە. سەرەتا چاوێک بە کەڤاڵەکەدا دەخشێنین. پاشان بە چڕی زەینمان دەخەینە کار و بەهۆی توانای لێکدانەوەی خۆمانەوە، بەفیگەرەکانی نێو کەڤاڵی تاین ئاشنا دەبین. دواتر فیگەرەکان پێکەوە گرێ دەدەین و کۆدەکانی کەڤاڵەکە دەکەینەوە. تەئویلیان دەکەین و واتایان پێ دەدەین. ئەم پرۆسەیەیش لە خۆیدا خوێندنەوەیە.

ئەو کەڤاڵانەی کە مرۆڤی دێرین لەسەر دیواری ئەشکەوتەکان کێشاونی، تەواوی ئەو ئاماژانەیشی، کە لەنێو ئەو کەڤاڵانەدا هاتوون، هەر بەو نیازە کێشراون، کاتێک ئەوانی تر، بەهەر نیازێک ڕێیان دەکەوێتە نێو ئەشکەوتەکە بیخوێننەوە و لێی تێ بگەن، یان لێی سوودمەند بن. ئێمە لە ئێستاشدا ئاماژە و نەخش و نیگار و لۆگۆکانی مرۆڤی کۆن بەرز دەنرخێنین و دەیانخوێنینەوە. بگرە لە نووسینی ئاسایی ئەم سەردەمەیش پتر چێژیان لێ دەبینین. بۆیە لە نوێ و لە کارگەکاندا، زۆرێک لەو فیگەرانە لە مادە کانزاییەکان دادەڕێژینەوە. دەرگە و دیواری ماڵەکانمانی پێ دەڕازێنینەوە. بەگەشتیارە بیانییەکانی دەفرۆشین. ئەو گەشتیارانەیش لە ئێستادا، لە ڕێی ئەو ئاماژە و ئیکۆنانەوە خوێندنەوە بۆ مێژووی ئەو وڵات و دەڤەرانە دەکەن، کە بەگەشت ڕووی تێ دەکەن.

ئەو ماوە کورتەی سەردەمی دەزگیرانی، کاتێک کوڕ و کچ پێکەوە دەگەڕێن و لەمەڕ زۆر پرسی ورد و درشت گفتوگۆ دەکەن، یان بەگەشت شوێنان دەگەڕێن، دەکرێت بەسەردەمی خوێندنەوەی کەسییەتیی یەکتری بدەینە قەڵەم. جا ئەگەر لەو خوێندنەوەیەدا، کە بەوردی هەوڵی ناسینی یەکتری دەدەن، یەکودوویان بەدڵ بوو، ئەوا دەبنە ژن و مێرد. وەک دەبینی لەم خوێندنەوەیەدا زمانی نووسین و خوێندنەوە، بەمانا باوەکەی بەکار نەبراوە.

نووسەران دەمرن، بەڵام دوای مردنیشیان، خوێنەران چێژ لە بەرهەمەکانیان وەردەگرن. وەلێ مرۆڤ کاتێک دەخوێنێتەوە، پەرە بەدۆخی مرۆڤانەی خۆی دەدات. لەبەر ڕۆشناییی ئەوەی وا دەیخوێنێتەوە، خۆی لە هەر کاتێک چاکتر دەناسێت.

ئەم گەردوونەیش لە خۆیدا، لە پێش چاو و زەینی مرۆڤدا، مەزنە کتێبێکی بەلڤلڤینی دەوڵەمەندی والایە. هەموو کات بۆ خوێندنەوەی ئێمە ئامادەیە. لەو ڕۆژەوە، کە مرۆڤ، وەک وریاترین بوونەوەر، لەسەر ئەم ئەستێرەیە سەری هەڵداوە، تامەزرۆی خوێندنەوەی گەردوون بووە. مەبەستی بووە، بەتایبەکاری و بەوردی ژینگەکەی خۆی بخوێنێتەوە. هەموو ئەو ئەفسانە زارەکییانەشی، کە ڕۆی ناون، هەوڵدانی چڕ بوون بۆ خوێندنەوەی سروشت و تێگەیشتن لە گەردوون، بەتەواوی دیاردەکانیەوە. وەک مانگ و خۆر، یان مانگگیران و خۆرگیران و لافاو و ئاگرکەوتنەوە و بڵاوبوونەوەی پەتا کوشندەکان و پرسی مەرگ و چارەنووسی مرۆڤ لە دوای مەرگ. کەواتە مرۆڤی سەرەتاییش، بەر لە داهێنانی ئەلفابێ و زمانی نووسینیش هەوڵی خوێندنەوەی دەوروبەری خۆی داوە، تاکو بتوانێت لە تەک ژینگەی هەرێمەکەیدا ڕابێت و بحەملێت. تاکو بکارێت دوور لە چەرمەسەری و کارەسات ژیانی تێدا بگوزەرێنێ.

هەر خێڵە کوردێک بگریت، هەوڵی داوە و ئێستایش دەیدات، تاکو هەرچی وردتر خێڵەکانی دراوسێی و تەواوی خێڵە نەیارەکانی دەوروبەری خۆی بخوێنێتەوە و بزانێ ژمارەی چەکداری سوارە و پیادەیان، ژمارەی پەز و گاوگۆتاڵیان، ژمارەی ڕەشماڵ و شەڕوانە زەبربەدەستە گورزوەشێنەکانیان،

وەک هەن، بەبێ زێدەڕۆیی بزانێت و هەڵیان بسەنگێنێ. بەوردی لە خولیا و نیازی فراوانخوازییان بکۆڵێتەوە. لێیان حاڵی ببێت و لایەنی بێهێزیشیان بزانێت، تاکو لە کاتی شەڕدا لەو کەلەبەرەوە دزە بکاتە ناویان.

هەر بەرەبابێکیش بەنیاز بووبێت گوندێک ئاوەدان بکاتەوە و بیکاتە مەفتەن و شوێنی ژیانی خۆی. ئەوا، هەوڵی داوە هەڵکەوتەی ئەو شوێنە، لە ڕووی بەپیتیی خاک و ئاوەوە، هەروەها لە ڕووی ستراتیجییەوە بخوێنێتەوە، کە هێندەی ئاویژەیی و بەپیتیی خاک و پاکژیی لەوەڕەکەی و چڕیی دارستانەکەی بەلایەوە گرینگ بووە. بەتایبەتی خێڵی کورد، کە بە درێژاییی مێژوو لەبن پاڵەپەستۆی دوولانەدا بووە، پاڵەپەستۆی دەرەکی و پاڵەپەستۆی خۆبەخۆی نێوان خێڵەکان، لەسەر لەوەڕ و ئاو و دەسەڵات.

سوند دال، لە کتێبەکەی خۆیدا و بەسەردێری، پەڕە بەردییەکانی میسر، نووسیویەتی: «لە مێژووی خەت و کتێبدا، میسرییە کەوناراکان لە پێش گەلانی ترەوە بوون. هەروەک چۆن لە زۆرینەی بوارەکانی تری شارستانیی مرۆڤایەتیدا هەردەم پێشڕەو بوون. ئەوان لەسەر پەڕەی بەردی، کە گیایەکە لە دەم زەلکاوەکانی دەلتای نیلدا ڕواوە، بەیۆنانی پێی دەوترا (پاپیرۆس). ئەوان لەسەر پەڕەی ئەم گیایە نووسیویانە... بڕوانە: مێژووی کتێب، ل/٦»

پێ دەچێت خوێندنەوە، لە مێژوویەکی زۆر کۆنەوە لە دۆڵی میزۆپۆتامیاشدا سەری هەڵدابێت. ئەمەیش لەو سۆنگەیەوە دێت. کە خەتی بزماری، داهێنراوی سۆمەرییەکانە. ئەم گەلە زیت و وریایە نیشتەجێی باشووری عێراقی ئێستا بوون. هەندێک سەرچاوەی مێژوویی، ڕەچەڵەکی سۆمەرییەکان دەبەنەوە سەر گەلی کورد. پێیان وایە کە ئەوان لە چیاکانی باکورەوە کۆچیان بەرەو پێدەشتەکانی باشووری عێراقی ئێستا کردبێت.

یەک لە باری کتێب، سەردەمی فەرمانڕەواییی ئاشوورییەکان بە تافی زێڕین دەزانرێت. کاتێک (ئاشوور بانیپاڵ)ی پادشای وڵاتی ئاشوور، بۆ یەکەم جار لە هەرێمەکەی خۆیدا کتێبخانەی چێ کردووە. ئەو پادشایە بەهەزاران

کتێبی لە شوێنێکی تایبەتدا کۆ کردووەتەوە و پاراستوونی. کتێبەکان لەسەر تاتی قوڕین، بە پیتی بزماری نووسراون و پاش وشکبوونەوەیان، لەنێو ئاگردا سوور کراونەتەوە، تاکو بەرگەی گەرمی و ساردیی وەرزەکان و لەبەینچوون بگرن. کەواتە خوێندنەوەیش هەر لەم هەرێمەوە پەرەی سەندووە.

وەکی تر، لە سەردەمە کۆنەکاندا، بە زۆری بنەماڵەی پادشا و میرەکان و پیاوانی ئاینی کتێبیان لەلای خۆیان گل داوەتەوە و خەمیان خواردووە. ئەو سەردەمە کتێب کاڵایەکی دەگمەن بووە. ژمارەی خوێندەواریش زۆر کەم بووە.

کەواتە پرۆسەی نووسین و خوێندنەوە لە دۆڵی میزۆپۆتامیادا، مێژوویەکی کۆنی هەیە. دواتر بەهۆی داهێنانی کاغەزەوە، کتێبی دەستنووس بەدنیادا بڵاو بووەتەوە. پاشان بەداهێنانی ئامێری چاپ، کتێب و ڕۆژنامە، پرۆسێسی خوێندنەوەیان بەجەماوەری کردووە.

کەواتە لە سەرەتای سەرهەڵدانی نووسینەوە، ڕۆنانی کتێب و پرۆسەی خوێندنەوە و نووسین خدەیەکی جەماوەری نەبووە. بگرە سنووردار بووە. نەزری دیوانی پادشا و میر و پەرستگەی ئاخوندان بووە. هەندێک ئەرکی تایبەتی پێ ڕایی کراوە.

«نووسین و خوێندنەوە، لە ئەنجامی هەستکردنی گەلان بەپێویستیی ئەم دوو دیاردەیەوە بووە. ئەگەر بڕوانینە مێژووی ئەم جووتە دیاردەیە، دەبینین مرۆڤ بۆیەکا نووسیوێتی و خوێندوویەتییەوە، تاکو بەدەنگ پێداویستییەکانی باوەڕی ئاینی و ژیانی دوای مەرگەوە بچێت، وەک فیرعەونەکان کردوویانە، کاتێک ئەوان پیرامیدیان بنیات ناوە و نووسینی هیرۆگلیفییان تۆمار کردووە، تاکو ژیانی دوای مەرگیان بۆ تەرخان بکات. یان بۆ مەبەستی بازرگانی بووە، وەک لەلای فینقییەکان دەبینرێت. یانژی لە بۆ تۆمارکردنی ئەو یاسا و فەرمانانە (مراسیم) بووە، کە لەلایەن فەرمانڕەوا و پادشایانەوە دەرچوون، وەک لەلای حامورابی و ڕۆمانەکان دەبینرێت. یاخۆ لە بۆ تۆمارکردنی گەنگەشە هزرییەکان و مەعریفە و فەلسەفە بووە، وەک لە یۆنانیی کۆندا

بەرچاو دەکـەوێت، یان لە پێناوی خـوداپەرسـتی و تۆمـارکـردنی یاسـا ئاسمانییەکاندا بووە، وەک یەهوودی و کریستیان و موسڵمان کردوویانە... بڕوانە: بسام برکة، دور القراءة في حياتنا الإجتماعية المعاصرة»

بۆچی کورد ناخوێنێتەوە؟

هێشتا ڕێژەی نەخوێندەوار لەنێو ڕیزەکانی میللەتی کورددا بەرزە. دیارە لەم بوارەیشـدا ئامـارێک لە بەردەسـتـدا نییـە، بەڵام ئاشکرایە، کـە ڕێژەی نەخوێندەوار لە ڕیزی مێینەدا هەڵکشاوترە، بەتایبەتی لە گوندەکاندا. وەک تەمەنیش لەنێو بەتەمەنەکانی دێهاتدا نەخوێندەواری لەوپەڕیدایە.

ئەم وابەستەیییەی کورد بەداگیرکەرەوە کارێکی کردووە. زۆرێک لە خدە ناجـۆرەکـانی ئەوانیش بگرین و لەگـەڵیـاندا ڕابێین. یەکـێک لەو خـدە ناجۆرانەیش نەخوێندنەوەیە. ئەگەر بەپێی ئامارەکانی خۆیان بێت، هاووڵاتیی عەرەب ساڵانە دەوروبەری شەش خولەک دەخوێنێتەوە.

گرینگترین هۆکاری پشتکردنە کتێب ئەوەیە، کە پرۆسەی خوێندنەوە لە کن ئێمەی کورد نەبووە بە کولتوور. زۆرینەی ماڵەکانی شارستانیش کتێبیان تێدا نییە. ئەو تاکوتەرایەیشی وا دەخوێننەوە، لە هەستکردنیانە بە گرینگیی ئەم کولتوورە. پرۆسێسی خوێندنەوەیش خدە پێوەگرتن و لێ ڕاهاتنە. خدەیەکە بە زۆری لە باب و دایکەوە بۆ نەوەکانیان دەگوێزرێتەوە. دیارە هەر منداڵێکیش لە ژینگەی وەها قـاقـڕدا پەروەردە بووبێت، ئەویش ناخـوێنێتـەوە. تەنانەت ئەم جۆرە منداڵانە کاتێک ڕێیان دەکەوێتە هەندەران و لەوێ نیشتەجێ دەبن. ئەو شارستانەی ئەوروپایش کاری ئەوتۆیان تێ ناکات و نایانجووڵێنێت. لەوێش کتێب بەمیـوانیش ڕێی ناکەوێتە ماڵیـان. بەبێ زێدەگۆیی، لە ئەوروپادا هیچ کەمینەنەتەوەیەک بە وێنەی ڕەوەندی کورد پشتی نەکردووەتە خوێندنەوە. لەو بڕوایەدام بە دە خێزانی کورد کتێبێکیان لە ماڵدا نییە.

بۆ ئەوەی لاوانی ئێستا فێری خوێندنەوە بن، دەبێت لە ماڵێکدا پەروەردە

بووبێتن دایک و بابیان، یان هەر نەبێت یەکێکیان ئارەزووی بەشوێنداچوون و خوێندنەوەی تێدا بووبێت و لە ماڵەکەی خۆیدا کتێبخانەیەکی گچکەی هەبووبێت و کتێبی منداڵانی بۆ نەوەکانی خۆی دابین کردبێت. تاکو لەو ماڵەدا پرۆسەی خوێندنەوە ببێت بە کولتوور. ئیدی ئەوانیش لەگەڵ پێشڤەچوونی تەمەنیاندا لە لایان دەبێت بەکولتوور و هەمان ئاکار لەگەڵ نەوەکانی خۆیاندا پەیڕەو دەکەن و بگرە پەرەیشی پێ دەدەن.

لە وڵاتانی ڕۆئاوادا، کە ئێوارەی ڕۆژی هەینیی بەسەردا هات، ئیتر دایک و بابەکان دەبینی، دەستی منداڵەکانیان گرتووە و لە تەک خۆیاندا بۆ کتێبخانە گشتییەکانی گەڕەکیان دەبەن. لەوێ هەم بەگوێرەی سەلیقە و ئارەزووی منداڵان خۆیان و هەمیش لەسەر ڕێنوێنیی دایک و باوکان، بندەستێک کتێب هەڵدەبژێرن. لە ماڵەوە لە پشووی هەفتەدا بۆ منداڵەکانیانی دەخوێننەوە، یان بەپێی تەمەنیان هاوکارییان دەکەن، خۆیان بخوێننەوە. هەر دایک و بابێکیش بگریت، لە دەورانی منداڵیی خۆیدا، بەدەیان حیکایەتی خۆماڵی و بیانیی گوێ لێ بووە. خۆیشی بەدەیانی تر حیکایەت و چیرۆک و شیعری منداڵانی خوێندووەتەوە. ئەوانیش دیسان ئەوەی دەیزانن بۆ نەوەکانی خۆیانی دەگێڕنەوە. ئا لێرەوە کولتووری خوێندنەوە چێ دەبێت.

وتارە زارەکییەکان سەرچاوەی سەرەکیی فەرهەنگی خێڵیان پێک هێناوە. لە سۆنگەی نەخوێندەوارییەوە بووە، کە خێڵ نەیتوانیوە وتارەکانی لەسەریەک کەڵەکە بکات و کۆیان بکاتەوە. واتە خێڵ ئەرشیڤی (Archives) نییە. بگرە زۆربەی ئەو وتارانەیشی، کە بەرهەمی هێناون، لە کاتی خۆیاندا با بردوونی و تەنیا کاریگەریی کاتییان لەسەر تاکەکان هەبووە. ئەو وتارانە زیاتر بۆ مەبەستی وروژاندن و کاریگەری دانان لەسەر سۆزی کوڕانی خێڵ، بەپەلە هەڵخڕێنراون، نەک بەنیازی بەرهەمهێنانی مەعریفە و هزر. دوای ئەوەی ئەو بۆنە و مەقامانە تێپەڕیون و کۆن بوون، ئیدی گوتارەکانیش لە بیر چوونەتەوە. جاری وا هەبووە، وەک وتاری پێش شاڵاوبردنی خێڵەکان بۆ سەر یەکودوو، هەر ئەو ئان و سەعاتە، گەرماوگەرم کاری تێ کردوون و دوای کۆتاییهاتنی

شەڕەکە، وتارەکەیش لە یاد چووە.

باس و خواسی کۆمەڵگەی کوردەواری تاکو ئێستایش بە زۆری وەک دەنگۆ بەدیار دەکەون. جا ئەم دەنگۆیانە، ئەگەر بە ڕاست دەربچن یان درۆ. هیچ پێویستییەکیان بە کتێب و بەتۆمارکردن نییە. چونکە سروشتی دەنگۆ وەهایە، لەم زارەوە بۆ ئەو گوێ بڵاو دەبێتەوە. بەتایبەت لەم سەردەمەدا، کە تەلەفۆنی دەستی، لە بەردەستی هەموو لاوێکدایە. دەتوانم بڵێم: تاکو ئێستایش، ئێمە زیاتر میللەتێکی فەرهەنگ زارەکین تا کتێبی.

وای لێ هاتووە هەندێک نووسەر هەن تەنیا بۆ خۆیان دەنووسن و خوێنەریان نییە. یان خوێنەرێکی زۆر کەمیان هەیە. ئەگەر بڵێی کتێبیش وەک دەقی شانۆیی وەهایە، هەتا نەخرێتە سەر تەختەی شانۆ نابێت بە وتار (Discourse). کتێبیش ئەگەر خوێنەری نەبوو، ئەوا برێتی دەبێت لە بلۆکە کاغەزی جزووبەندکراو. وەلێ کەڵەکەبوونی هزر و زانیاری، تەنیا لە ڕێی نووسینەوە جێبەجێ دەبێت، نەک بەشێوەی زارەکی.

جا چونکە لاوانی کورد، لە زێدی خۆیاندا، تەنیا خاوەنی کولتووری زارەکی بوون، ئەوا کاتێک پەڕیوەی ڕۆئاوایش دەبن، وەک چۆن پێشتر لەسەری ڕاهاتبوون، لەوێش هەر ناخوێننەوە. لەوێش منداڵەکانیان لەم بەهرەیە بێبەش دەبن. بۆیە منداڵی کورد، ئەگەرچی لەوێش لەدایک بوون، کەچی مەگەر بەدەگمەن، دەنا ئەگەر وەک تێکڕا بیگریت، ئاستی هۆشیاریی منداڵی کورد ناگاتە ئاستی منداڵێکی سوێدی، نەرویجی و ئینگلیز.

لەوێیش، لەنێو شەڕەکەی ئەوروپادا، بەدەگمەن دایک و باوکان، کتێبی کوردی بۆ منداڵەکانیان دەستەبەر دەکەن. بگرە ڕێژەیەک لە منداڵانی کورد لە زمانی دایک و بابیان ناحاڵین و لەم بەستێنەدا تەقەی سەریان دێت. بیرت بێت، کاتێک لاوانی کورد بەرەو ئەوروپا کۆچ دەکەن، ئەوانە مەگەر بەدەگمەن، دەنا لە دووی زانست و مەعریفە نین، بگرە کۆکردنەوەی پارە و سامان، ئاوات و مەبەستی سەرەکییانە.

تاکی کورد، کە پارە بەکتێب نادات، ئەم هەڵوێستەی لەو سۆنگەیەوە سەرچاوەی نەگرتووە، گوایە ئەو تاکێکی پیسکە و ڕژدە، نەخێر. هەر ئەو تاکە، ئامادەیە لە میوانداریيەکدا مەڕێک بۆ میوانێکی خۆی سەرببڕێت. دیارە پارەی مەڕێک دەیان کتێبی بەنرخ دەکات. بگرە ئەم هەڵوێستەی ئەو لەوێوە سەرچاوەی گرتووە کە ئەو گرینگیی ڕۆڵی فەرهەنگ و خوێندنەوە نازانێت. بەسەرێکی تر دیاردەی سەخاوەت و خزمەتکردنی میوان، لەلای تاکی کورد بە کولتوور بووە، وەلێ خوێندنەوە و کتێب کڕین بە کولتوور نەبووە، بگرە دیاردەیەکە تەنیا لەلای توێژی دەستەبژێر حیسابی بۆ کراوە و ڕەچاو کراوە.

وتمان کۆمەڵی کوردەواری زیاتر زارەکییە هەتا کتێبی. تاکی کورد، وەک دەڵێن سوێر قسەیە، لەمەڕ بابەتی ڕۆژ، کە جێی مشتومڕە، لێی بزانێت یان نەزانێت؛ سەری لێی دەربچێت یان تەققەی سەری بێت، ئەو قسەی خۆی هەر دەکات و خۆی تێ هەڵدەقورتێنێت. ڕێکدەکەوێت تۆی خوێنەری جیدی، لەلای ئاشناکانت، کە بە حیساب سەریان لە کاروباری دنیا دەردەچێت و دەرچووی زانکۆ و پەیمانگەن، باس لە گرینگیی کتێبێک دەکەیت، کە تازەکی بۆ زمانی کوردی وەرگێڕدراوە و بڵاو بووەتەوە. کەچی ئاشناکانت لە بریی ئەوەی لێت بپرسن ئەو کتێبە لە کوێ دەست دەکەوێت؟ داوای ئەوەت لێ دەکەن دەستووری حیکایەت لە نووکەوە ناوەڕۆکی کتێبەکەیان بۆ بگێڕییەوە. واتە ئەوان ئامادە نین ئەو کتێبە بکڕن و بیخوێننەوە، بگرە گەرەکیانە وەک حیکایەت لە بەرگەوە بۆ بەرگ بۆیان بگێڕییەوە. ئەمەیش کاری نەکردەیە. دەشێت بەشێک لە سۆنگەی ئەم دیاردە سەیرە ئەوە بێت، جڤاکی کوردەواری تاکو ئێستایش زارەکییە.

نووسەر بۆ تەواوی هاووڵاتییان دەنووسێت، بەڵام ژمارەیەکی کەم دەقەکانی ئەو دەخوێننەوە. هۆیەکی هەرە لە پێشی دیاردەی پشتکردنە خوێندنەوەیش لە تەنبەڵی و لەش بەدۆشاوی ئەو خەڵکەوەیە. خەڵکی بەگشتی، لە نووسەریان گەرەکە، دایکانەی باڵندە بێت و ئەوانیش زەڕنەقووتە. ئەوەی لە کتێبەکەتدا هاتووە بیکات بەدەمیانەوە. ئەوان خۆیان نایان ئاوزێت پارە بە بەرهەمەکەی

بدەن و بیخوێننەوە و خۆیانی لەگەڵدا ماندوو بکەن. چۆن؟ بەشی زۆری ئەو زنجیرە درامییە مەکسیکی و تورکی و عەرەبییانە، نە ناوەڕۆکی بەهێزیان هەیە و نە هونەریشیان تێدایە، کەچی ژنان و ڕواڵانی کورد ئەڵقەیەکیان لێ ناپەڕێن. چونکە ئەوانی بینەر هاتوونەتە سەر حازری و وەک زەڕنەقووتە بەزاریانەوە دەکرێت. حیکایەتەکەیان بۆ وێنە گیراوە. بەدەنگ و ڕەنگەوە، بەزیندوویی ڕووداوەکان دەبینن. واتە ڕۆمان و حیکایەتەکان بەپێی خۆیان بەنمایشکراوی بۆیان هاتوونەتە ماڵەوە.

نووسین و خوێندنەوە، دوو ڕووی یەک دراو

دانیشتوانی کۆنی دۆڵی میزۆپۆتامیا، لە سەرەتای سەدەی دووەمی پێش زایندا، لە سەروبەندی پادشاکانی بابل و حوکمی پادشا ئاشوورییەکانی وەک ئەسەرحەدۆن و ئاشوور بانیپاڵیشدا پێیان وابوو: «نووسین سەرچاوەیەکی خواوەندانەی هەیە. نووسین بەهرەیە، خواوەندەکان بەتوخماتی مرۆڤیان داوە، تا کاروباری خۆیانی پێ ڕایی بکەن. بەبڕوای ئەوان کاروباری نووسین دراوەتە پاڵ ژمارەیەک لە خواوەندەکان. هەر ئەو خواوەندانەیش بەهاندەری نووسەران ناسراون. لەوانە خواوەند نابو و خواژنە نیسابا. لە کن عێراقییە کۆنەکان ناوی خواژنە نیسابا بە قامیشەوە وابەستە بووە. ئەم ڕووەکە بەچڕی لە گوێ هۆڕ و دەم جۆگە ئاوەکان ڕواوە. قامیش وەک ئامراز، بۆ نووسین لەسەر تاتە قوڕینەکان بەکار هاتووە. بۆیەکا نیسابا بەخواژنی نووسینی ژمارە و مەعریفە و نووسەران و ئەو نوقلانانەی، کە پشت بە ژمارە دەبەستن ناسراوە... بڕوانە: الكاتب في بلاد الرافدين القديمة، عامر عبدالله الجميلي، ص. ١٠١»

لە مێژووی کۆنی هەرێمەکەی ئێمەدا، پرۆسەی نووسین بەدەستەبژێر تایبەت بووە و وەک پیشەیەکی پیرۆز و سەخت چاوی لێ کراوە. لە دەقێکی سۆمەریدا هاتووە: «پیشەیەک لە نووسین سەختتر نییە. بەپێی ئەو قەدەرەی کە خواوەند ئەنلیل بڕیاری لەسەر داوە، کوڕ پیشەی بابی دەگرێتە دەست...

الكتاب في بلاد الرافدين القديمة، عامر عبدالله الجميلي، ص. ١٠٥» وەک ئەم کتێبە باسی لێوە دەکات، ئەو دەمانە فێربوونی پیشەی نووسین نهێنی بووە و لە پێش هەموو تاکێکدا والآ نەبووە.

خوێندنەوەی جیدیش لەگەڵ نووسیندا پەیدا بووە. کاتێک مرۆڤ بەتەنیا پەنای گرتووە و لە جێیەکی هێمن گەڕاوە، تاکو لەوێدا زەینی خۆی چڕ بکاتەوە، تاکو توانای وەرگرتنی زانیاری هەڵبکشێت و لەو جیهانەیش دوور بکەوێتەوە، کە ئەوی خوێنەر لە دڵەوە لێی نارازییە.

باشلار دەڵێت: «چێژی خوێندنەوە ڕەنگدانەوەی چێژی نووسینە» هەروەک پرۆسێسی نووسینیش بەبێ کردەی خوێندنەوە کامڵ نابێت. ئەو تاکەی نەخوێنێتەوە بێگومان تاکێکی بێ زەوقە، چونکە بەشداریی ئەو هەموو جوانی و زانست و کێشە و خۆشەویستی و شەڕ و ئاشتی و مێژووە ناکات، کە لە بندێری ئەو کتێبانەدا پەنهانن و لەسەر ڕەفەی کتێبخانەکان لە پاڵ یەکدا شان بەشانەوە دانراون. ئەوەی نەخوێنێتەوە تاکێکە بەدنیا نامۆیە. لە هەموو ئەو کێشانەیش بێ ئاگایە، کە ئەو نووسەرە خاوەن ئەزموونانە، بەتەواوی وشیاریی خۆیانەوە ورووژاندوویانە. جگە لەوەی کەسێک ئەگەر مێشکی بەکار نەبات، واتە بەشداری لە گەمەکاندا ناکات و زوویش تووشی خەڵەفان و لەبیرچوونەوە دەبێت.

ئەو تاکەی پێشتر نەیخوێندبێتەوە و ئەزموونێکی لە تەک کاغەز و کتێبدا نەبووبێت، جورئەتی ئەوەیش ناکات دەست بداتە قەڵەم و بنووسێت. ئەو نووسەرانەی لە نووسین دەوەستن و چک دەکەن، لەو سۆنگەیەوەیە، کە پشتیان کردووەتە بەشوێنداچوون. هەتا نووسەر لە بوارەکەی خۆیدا پتر بخوێنێتەوە و پتر قووڵ ببێتەوە، گومانی تێدا نییە کە بەقووڵیش دەنووسێت و پڕ بەرهەمیش دەبێت.

بۆ تاکی نووسەر، پێوەندیی نێوان خوێندنەوە و نووسین، وەک پێوەندیی نێوان زستانەباران و تەقینەوەی بەهارانی کانیاوەکانە. هەتا ژمارەی

سـەعـاتەکـانـی خـوێندنەوەی هـەر گـەلێک زیاتـر بێت، ئەوا ڕووبەری بـەرهـەمی نووسـینیـشی بەرفـراوانتـر دەبێت. لـە کـورتـی ڕێگەی داهێنان بـەوڵاتی خوێندنەوەدا ڕەت دەبێت و دەگاتە مەنزڵ.

نووسـەر کاتێک لێ دەبڕێت دەقێک بنووسێت، خۆی تەنیایە و کەسێکی تر هاریکاریی لە تەکدا ناکـات. وەلێ کـاتێک ئەو دەقە دەچێتە نێو جـەمـاوەری خوێنەرەوە، بەئاستی جیاواز پێشوازیی لێ دەکرێت. چونکە خوێنەرانیش لە ئاسـتی وشیـارییـاندا جیـاوازن. هەندێک خـوێنەر پرسـیـاری ئەوەندە لە جێ دەورووژێنن، ڕەنگە نووسـەرەکە هـەر بیریشی لێ نەکردبێتەوە. خـەڵک ئاسـتی تێگەیشتن و تەمـەنیان چوونیـەک نییە. واتە بۆچوون و هەڵسەنگاندنیشیـان بۆ هـەر دەقێک جیـاوازە. جاری وا هـەیە، ئەو دەقـەی، کـە نووسـەر بەزمـانی دایکی خـۆی نووسیـوێتی، بۆ سـەر زمـانانی تری بیـانی وەردەگێڕدرێت. لەوێ خـەڵکی تر، بەزمانی میللەتانی تری جیاواز، پرسیاری لە دەور دەورووژێنن.

مـرۆڤ هـەیە تاکێکی خـەولێزڕاوە. بـەو مەبەسـتە دەقێک دەخوێنێتەوە تاکو خەوی لێ بکەوێت. هەیشە بەو مەبەسـتە دەخوێنێتەوە تاکو لێی حـاڵی ببێت و لەو بوارەدا شـتێکی نـوێ فێـر ببێت. هـەیشـە وێڕای حـاڵیـبـوون، گـەرەکێـتی دەقـەکە شـی بکاتەوە و ڕای خـۆشی لەسـەر دەرببڕێت. هەیـە هـەردەم بەشـوێن ئایدیۆلۆجیای دەقـەوەیە. هەیشە تەنیا تەکنیک و جـوانکاریی دەقەکانی بەلاوە مەبەسـتە. دۆخێکی ئاسـاییشە ئەگـەر خوێنەر هـەبێت، لێکدانەوەی پێچەوانەی نووسـەری دەقـەکـەی هـەبێت. مێـژووی ڕاسـتـەقـینەی پرسـی خـوێندنەوەیش، لەگـەڵ داهێنانی ئـامـێری چاپدا تـەریبـە، واتە لەگـەڵ بەرفـراوانبـوونی ڕووبـەری نووسیندا هاوشانە.

عـەقـاد دەڵێت: «من بۆیە خـوێندنـەوەم پێ خـۆشـە، چونکە سـەوداسـەری نووسـینم» هـەروەهـا دەڵێ: «کتێبم خۆش دەوێت چونکە بەتەنیا ژیانێک قنیـات ناکەم.» بەبێ نووسـین و خـوێندنەوە، نە مێژوو بوونی دەبوو، نە ژیار. نووسـین کـۆدێکە تەواوی توخـمی مـرۆڤ بەیەک دەناسـێنێت. کـتێب مـامـۆسـتـایەکی ئەزەلییە شـەو و ڕۆژی بۆ نییە و لە دەرس دادانمان کول و کاس نابێت.

وەلێ هەندێک پێیان وایە، کە خوێندنەوە ئەرکی تریشی لە ئەستۆیە، بەتایبەت لە کن خاوەن بڕواکان. «موسڵمان بۆ نموونە، هەر بەو مەبەستە ناخوێنێتەوە تاکو شارەزای کاروباری ئاینەکەی ببێت، یان هەر بۆ ئەوەی نوێژ و سرووتە ئاینییەکان ڕایی بکات، کە لەسەری فەرز کراون، بگرە تاکی موسڵمان بەو نیازەش قورئان دەخوێنێتەوە تاکو لە خواوەند و پەیامبەرەکەی نزیک ببێتەوە... بسام برکة، دور القراءة في حياتنا الإجتماعية المعاصرة.» کەواتە لەم گۆشەنیگایەوە، پرۆسەی خوێندنەوە وابەستەی دینداری و خواپەرستییە.

دەقە نووسراوەکان لە هەر فۆرمێکدا شکڵگیر بووبێتن، بەشێک لە مێژوو پێک دەهێنن. بەسەرێکی تر، هەر ئەو نووسینانەن، کە مێژوویش تۆمار دەکەن. هەر ئەو نووسراوانەیشن، کە زەمەنەکان پێکەوە گرێ دەدەن. لە ڕێی ئەو گرێدانەیشەوە، سرووت، ئاین، ئەفسانە و هێماکان دەستاودەست دەکەن و دەگەنە نەوە و وەچەکان. ئەوە کتێبی قورئانی حەکیم و فەرمودەکانی حەزرەتی محەمەدە، کە موسڵمانانی ئێستای بەسەردەمی سەرهەڵدانی ئیسلام و چاخی خەلافەتەوە گرێ داوە. ئەوە دیوانە شیعری شاعیرە کلاسیکییەکانە. کە زمان و ئەدەبی ئێستامانی بە زمان و ئەدەبی سەردەمی بابا تاهیر و مەلای جزیرییەوە گرێ دەدەن.

دەشێ بڵێین، پێوەندیی نێوان نووسین و خوێندنەوە، وەک پێوەندیی نێوان نووسەر و خوێنەر وەهایە، کە هەردوولا تەواوکاری یەکترین و بەبێ یەک واتا و بوونیان نییە.

خوێندنەوە و نووسین دوو پرۆسێسن، بەبێ یەکودوو بەڕێوە ناچن. ئەو بابەتەی، ئێستا نووسەرێک خەریکە دەینووسێت، پێشتر بیری لێ کردووەتەوە و چەندان سەرچاوەشی بۆ خوێندووەتەوە. نووسین بەبێ خوێندنەوە چێ نابێت. ئەو نووسەرەی زۆرترین سەرچاوەی لە بوارەکەی خۆیدا خوێندبێتەوە، دەتوانێت زۆرتر و پوختتریش بنووسێت. هەر هەمان نووسەر ئەگەر تێکڕای سەعاتەکانی خوێندنەوەی دابەزێ، ئەوا تێکڕای نووسینیشی دادەبەزێت.

زێدەگۆیی نییە ئەگەر بڵێم: ئەگەر نووسەر لە خوێندنەوە وەستا، ئەوا لە نووسینیش دەوەستێت. یان هیچ نەبێت ئەوەی دەینووسێت ئەو هێزوپێزەی جارانی نابێت. چونکە وەک باسمان لێوە کرد سەرچاوەی نووسین خوێندنەوەیە و ئەو لە سەرچاوەکەوە چکی کردووە.

هەڵبژاردنی کتێب

حاڵی حازر، لە باشووری کوردستاندا، ئەگەر گلەییمان لە ناکاملّیی هەندێک لە ئازادییەکانیش هەبێت، یەک لەباری ئازادیی خوێندنەوە، هیچ ئاستەنگێک لە ئارادا نییە. وەلێ دیاردەیەک، کە دەکرێت ناوی مۆدەی لێ بنێین، یان دەشێ دەسکیزی هەندێک دەزگەی ڕاگەیاندن و ڕێکلام بێت و بۆ مەبەستی تایبەتیی خۆیان ئەم کارە بکەن، دەبینیت هەندێک لە لاوان تەنیا بە بەرهەمی چەند نووسەرێکی کەمەوە گیرساونەتەوە و تەنیا کتێبی ئەوان دەخوێننەوە.

تۆ بزانە، پەتای حزبایەتی، لەسەر شێوەی خێڵایەتی، بەو زەقییە پەڕیوەتە نێو پرۆسەی خوێندنەوەش. تۆ لە خێڵی ئێمە نیت، کەواتە وەک تۆلستۆی و چێخەف و یەشار کەمالیش بنووسیت، هەر ناتخوێنینەوە. ئەمە دیاردەیەکە، لە درێژاییی مێژوودا بەرچاو ناکەوێت.

لام وایە، هۆیەکی تری ئەم دیاردە ناتەندروستە، بۆ ئەوەش دەگەڕێتەوە، کە زۆرینەی خوێنەران لە توێژی لاوانن، زمانێکی تری غەیری زمانی دایک نازانن ئەویش بەنیوەناچڵ. بۆیە ناتوانن بەراوردێک لە نێوان ئەو کتێبانەدا وا ئەوان پەسندیان دەدەن و دەیانخوێننەوە و ئەوانەی وا ئەمڕۆ لە جیهاندا باون بکەن. ئەمەیان یەک لەباری خوێنەری ئەمڕۆ بەگشتی. وەلێ توێژی ڕووناکبیر، کە هەردەم کەمینە و دەستەبژێرە، دەتوانێت زیرەکانە کتێب هەڵبژێرێت و بە هاشە و هووشە و بە ڕێکلامی خێڵی ئەدەبی تێ نەکەوێت.

ڕووناکبیران دەتوانن بە زمانەکانی تری دنیا بخوێننەوە و ئەزموونیشیان لە خوێندنەوەدا هەیە. بۆیە ئەوان دەتوانن لە هەڵبژاردنی کتێبیشدا

سەرکەوتوو بن. وەلێ ئێمە لێرەدا دەمانەوێت دیاردەی خوێندنەوە بەکولتوور بکەین، واتە بیکەین بەدیاردەیەکی جەماوەریی. نەک خوێندنەوە دیاردەیەک بێت، تەنیا نەزری دەستەبژێر بێت. بەسەرێکی تر هەتا مامۆستایان خۆیان بەخوێندنەوە نامۆ بن، چلۆن دەکرێت بۆ پرۆژەی بەکولتوورکردنی خوێندنەوە پشتیان پێ ببەسترێت؟ هەتا دایکان و باوکان خۆیان نەخوێندەوار بن، یان خۆیان پشتیان کردبێتە خوێندنەوە، خۆ لەگێلی دانە، ئێمە داوایان لێ بکەین منداڵەکانیان فێرە خوێندنەوە بکەن.

نووسەری میسری عەقاد دەڵێت: «سێ جاران کتێبێکی باش بخوێنییەوە دەها چاکترە لەوەی سێ کتێبی چاک بخوێنییەوە.» مەبەستی پێ ئەوەیە، کە چۆنێتی گرینگترە هەتا چەندێتی. هەروەک گرینگ تێگەیشتنە، نەک ژمارەی کتێبەکان. بیرت بێت، تۆ سەرەتا بەسستی دەست بەخوێندنەوە دەکەیت. ئەمەیش بەئاسایی وەربگرە. وەلێ وردە وردە لەگەڵ درێژەپێداندا دەتوانیت بەخێرایی بخوێنیتەوە و لێشی تێ بگەیت.

باشتر وایە سەرەتا بەنامیلکەی کورت دەست پێ بکەیت و خۆت لە کتێبی ئەستوور بەدوور بگریت، تا وردە وردە وەهات لێ دێت بەئاسانی ڕادێیت. لە شوێنی هێمندا و لە کاتی گونجاودا بخوێنەوە. لە شوێنێکدا، کە ڕووناکییەکی ئاساییی هەبێت و پلەی گەرمایشی هەر ئاسایی بێت. دوای خوێندنەوەی هەر کتێبێک، هەوڵ بدە بیرۆکەی کتێبەکە بزانیت و بتوانیت بەکورتی قسەی لەبارەوە بکەیت. چونکە دوای خوێندنەوە، ئەم پرسیارە گەلێک گرینگە: چی لەم کتێبە نوێیە فێر بووم، کە من پێشتر نەمدەزانی؟

چی دەخوێنییەوە و چلۆن کتێب هەڵدەبژێریت، ئەمەیان گەلێک گرینگە. چونکە ئەوەی کتێبی ئاست نزم بخوێنێتەوە، ئەوا با بەتەمای ئەوە نەبێت بۆ خۆیشی ئاستی فەرهەنگیی بەرز ببێتەوە. هەر کەسێک لەوانە بگریت، کە مێژوویەکیان لەگەڵ خوێندنەوەدا هەیە و بیاندوێنیت، دەبینی لە زۆرێک لەو کتێبانەی، کە دەستپێک، لە سۆنگەی کەمئەزموونی خۆیانەوە خوێندوویاننەتەوە کۆڵێک ژیوانن. لە ئێستادا خۆزیا و بریایانە، کاتی خۆی

مێشکی خۆیان بە هزری پووچ و ئەدەبی تەنکاوەوە خەریک نەکردایە و کاتی زێڕینی خۆیان بەفیڕۆ نەدایە. بەڵام ئەم هەستە، یان ئەم هۆشیارییە، دوای مێژوویەک لە خوێندنەوە و دوای کەڵەکەبوونی زانیاری، لەلای خوێنەری وریا دروست دەبێت.

هەڵبژاردنی کتێب، پێوەندیی مکۆمی بەپێداویستییەکانی تاکی خوێنەریشەوە هەیە. داخۆ ئەو تاکە، زیاتر ئارەزووی لە خوێندنەوەی کامە ڕشتەیە؟ ڕەنگە ئەو شارەزاییی لە ڕشتەی مێژوودا هەبێت و بیەوێت ڕاپۆرتێک لەمەڕ مێژووی سەردەمێک بهۆنێتەوە. لە دۆخی وەهاشدا، ئەو بەشوێن سەرچاوەی مێژووییدا دەگەڕێت. لەلای ئێمەی کورد، زۆرن ئەوانەی بەشوێن سەرچاوەی مێژووییدا وێڵن. ڕەنگە ئەم دیاردەیەیان لەو سۆنگەیەوە بێت، کە بۆ سەردەمێکی دوور و درێژ، خوێندنی مێژووی کورد لە قوتابخانەکاندا قەدەغە بووە. ڕەنگیشە خوێنەر هەر بۆ تێرکردنی فزوول و بۆ ناسینی زیاتری مێژووی باو و باپیرانی خۆی، یان وەک هەوڵی گەڕانەوە بۆ سەرچاوەکەی خۆی، گرینگیی بەکتێبی مێژوویی دابێت. دیارە نوستالجیایش ڕۆڵی لە هەڵبژاردنی کتێبدا هەیە. پرۆگرامی خوێندن هیچی وەهای لەمەڕ مێژووی کورد تێدا نییە شایان بێت و بتوانێت تینوویێتیی مرۆڤی وریا بشکێنێت. لێرەوە خەڵکانێکی بەتەنگەوەهاتوو و نیشتمانی هەن، مەبەستیانە لە ڕێی ئەم کتێبانەوە شارەزای دیرۆکی تێکشکانەکان و بەزۆر لە مێژوو وەدەرنانی میللەتەکەیان بن.

بەسەرێکی تر، هەڵبژاردنی کتێب بۆ خوێندنەوە، بەچێژ و سەلیقەی تاکی خوێنەرەوە پێوەستە. ئەم پرۆسێسە زیاتر لە ئارەزوو (هیوایەت) دەچێت. هەن ڕۆمان و ئەدەب بەگشتی دەخوێننەوە. هەن هزر، هەن فەلسەفە و مێژوو. کەسانی خواپەرستیش زیاتر کتێبە ئاینییەکانیان بەلاوە مەبەستە. هەن کتێبی وەها دەخوێننەوە فێری بەڕێوەبردنی کاروباری بزنس و بازرگانییان بکات. قسەیەکیش هەیە دەڵێت: هەرکەس لە چی نوقسان بێت بەدوای ئەوەدا دەگەڕێت. هەیشە بەشوێن زانیاریی گشتیدا وێڵە و گەرەکێتی لە هەر

ڕشتەیەکدا شتێک بزانێت؛ بۆیە لە هەموو بابەتێک دەخوێنێتەوە. هەیشە لە ڕشتەیەکدا پسپۆڕە و دەیەوێت تێیدا قووڵ ببێتەوە.

نامـاقـوولّە تاک شـتـێک لەسـەر بارودۆخی کـۆمـەڵایەتی و سـیـاسـیی سەردەمەکەی خۆی نەزانێت، بەتایبەتی ورد و درشتی تاکی کورد، هەر کاتێک دووانیـان پێکەوە کـۆ دەبنەوە، دوای هـەواڵپـرسین و چۆن و چاکی، لەسـەر بارودۆخی ڕامیـاریی وڵات قسـان دەکـەن. بۆیە ئەو خـەڵکە، بۆ ئەوەی هـەوایی نەدوێن و قـووڵتـر لە دیاردەکـان حـاڵی بن، باشـتـر وایە لەو بوارەیشـدا بخوێننەوە و سەرەتەقێیەک بکەن.

لە هەر سـەردەمێکی مـێژووییـدا، چەند نووسـەرێک، بە هێز و تینەوە دێنە پێـشـەوە و بەزەقی بەدیار دەکـەون و بوونی خـۆیان دەسـەلمێنن. ئەوانەی وا جێدەستیان بەسەردەمەکەی خۆیانەوە دیارە و بەسەر زاری خەڵکەوەن، لەوانی تر زیاتر دەناسـرێن. بۆیە بەرهـەمی ئەو نووسـەرە ناسـراوانە، لەلایەن جەماوەرێکی زۆرەوە دەخوێنرێتەوە.

لە جیهاندا وا باوە، ئەو نووسەرەی زۆرترین خوێنەری هەبێت، پێش ئەوانی تر خـەڵات دەکـرێت. پێش ئەوانی تریش بەرهەمی بۆ زمـانە بیـانیـیـەکـان وەردەگێڕدرێت. تۆی خوێنەریش گەرەکە ئەم ڕاستییەت لە بەرچاو بێت. تۆیش کتێبەکانی بەسەر بکەوە.

تۆ ناتوانیت کتێبێکی دیاریکراوی دڵخوازی خـۆت بەسـەر کەسـانی تردا بسەپێنیت. چونکە کاری وەها بەرهەمی نابێت و ئامانج ناپێکێت. بیرت بێت، ئەگـەر تۆ پسـپـۆڕی بوارەکـە نیت، بزانە، کـە بەگـشـتی دەقی شـانۆیی و سیناریۆی فیلم، بۆ خوێندنەوە دەست نادەن، بەتایبەتی بۆ کەسێکی وەک تۆی ئارەزوومەند. چونکە تۆ چێژێکی ئەوتۆیان لێ نابینیت. ڕەنگە هەر سەریشیان لێ دەرنەکەیت. بۆیە وا چاکە ئەو دەقانە لە فۆرمی شـانۆیی و فیلمدا، لەسـەر تەختی شانۆ و لە هۆڵی سینەماکاندا ببینیت.

پێش ڕاپەڕین لەسـەر پێـودانگی (کـەوت دەوێ، ها سـوێسکە، سـوێسکەت

دەوێ، ها سـوێسکە)، تۆی خـوێنەر، بواری هەڵبـژاردنت لە پێـشـدا نـەبوو. کـتـێـبـەکـان هـەر ئەوانـە بوون، کـە ئاوەزی تـەنگەچیکڵـدانەی بەعس ڕێی پێ دابوون چاپ بکرێن، یان بۆ سـەر زمـانەکانی کوردی و عـەرەبی وەربگێڕدرێن. بوار بۆ دەرچوونی کۆوار و ڕۆژنامە سنووردار بوو. بڵاوکراوە کوردییەکانیش برێتی بوون لـە بەیان و ڕۆشنبـیری نـوێ و هەفـتـەنامـەی هـاوکـاری. سـەرچاوە کلاسیکییەکانی مـارکسـیزم قەدەغـە کرابوون. سـەرچاوە ئاینییـەکانی ئۆلی شیعـەیش هەر قـەدەغە کرابوون، لە کاتێکدا عێراق وڵاتێکی زۆرینە شیعـەیە. کـتـێبی هـاوردەیش، ئـەوانەی کـە لە وڵاتانی عـەرەبییـەوە دەهێـنران، دیسـان سـانسـۆریان لەسـەر دانرابوو. لەگەڵ ئەو حـاڵەیشدا، بەدەگمـەن دەگـەیشتنە لامـان. واتە پێش ڕاپەڕین لە پاڵ دۆڵپێچی ئابووریدا، هـەرێمـە بەدبەخـتـەکـەی ئێمە دۆڵپێچی فەرهەنگیشی بەسەردا سەپابوو. واتە تۆی خوێنەر بۆت نەدەلوا بەئازادی کتێب هـەڵبژێریت. کەواتە ئازادیی نووسین و خـوێندنەوە سنووردار کرابوو. دەبوو هەم نووسـەر و هەمیش خوێنەر حیسابیان بۆ ئەو دۆخە ناجۆرە بکردایە.

وەلێ ئەمـڕۆ کـارەکـە پێـچـەوانەیە. لە هەر بوارێکدا تۆ ئارەزووت لێی بێت کتێبی ئاست بەرز بۆ سەر زمانی کوردی وەردەگێڕدرێت. نووسـەران دەستیان کراوەیە و ئازادانە دەنووسن. ژمـارەی دەزگەکـانی چاپ تا دێت هەڵدەکشـێت. ژمارەی کتێبی چاپکراو و وەرگێڕدراویش تا دێت هەڵدەکشێن. دەڵێن ژمارەی بڵاوکراوەکان، لە کۆوار و ڕۆژنامە و هەفتـەنامـە، نزیکی (٨٥٠)ی کردووەتەوە. کەواتـە ئێسـتـا لەنێـو ئەم لێشـاوی کـتـێب و بڵاڤـۆکەدا هەڵبـژاردنی دروست بووەتە کارێکی گران. کەسێک ئەگەر لە خوێندنەوە بێت، فریای ئەوە ناکەوێت ڕۆژانە چاو بەو هەمـوو بڵاڤۆکانەدا بخشـێنێت. مـاڵپـەڕەکانی ئینتـەرنێتیش لەولاوە بوەستن.

لە کوردسـتـاندا، هەندێک دەسـتـە و هەتا لایەنیش هەن، ڕێکلام بۆ کـتـێبی وەها بێ پێز دەکەن، کە تێی ناهێنێت و شـیـاوی ئەو پێداهەڵدانە نییە. کتێب هەیە بـەنایاب بەخـوێنەر دەناسـێنرێت، بێ ئەوەی شـایانی ئـەو پێـداهەڵدان و

بەبالآبرینە بێت. ئەم دیاردە بیـژییـە تەنانـەت لە ولآتانـی ڕۆئاوایشـدا هـەیە. کـاتێک دەزگـەکـانی ڕێکلام هەندێک کـتـێب زۆر بە زەقی پێـشـان دەدەن و دەیانهێننە پێشـەوە. لە کوردستـانیشـدا گەلێک کتێب هـەن، کە لە بوارەکەی خـۆیاندا دانسـقـەن؛ کەچی بێ نمـوود کراون و ڕۆشنـاییـیـان نـاخـرێتـە سـەر. دەکـرێت بلـّێین، جیـاوازکـاری (تمییـز) لە نێـوان بەرهەمـەکـانـدا لە ئارادایە. ئەمـەیش واتای ئەوە دەگەیێنێت، کە جیاوازکاری لە نێوان نووسـەرەکانیشـدا دەکرێت.

بەو واتایـەی، تۆ ئەگـەر نووسـەری حـزبێک نـەبیت ئیـتر دەفت دەنگ نادات. کتێبـەکانت بێ چەتر دەمـێننەوە. بۆیە لە کوردسـتـاندا، دیاردەی خـۆڵ کردنە چاوی خـوێنـەر، بەزەقی لە ئارادایە. لەوێ گـوێ بـەوە نادەن، کە ئەو نووسـەرە بەتوانا و هـێژایەی، لەبەر هەر هـۆیـەک بێت، ئەوان سیـاسـەتی جیـاوازکاریی لەگەڵدا پیادە دەکەن، لە دواجاردا، بەشانازییەوە ناوی میللەتەکەی خۆی بەرز هەڵدەگرێت و پێی دەڵێن: فڵانە کەسی نووسەری گەورەی کورد.

کەواتە لە کوردستان هەڵبژاردنی کتێب بۆ خوێندنەوە، بەدروستی و لە جێی خۆیدا چێ نـابێت. بەسەدان کتێب وەرگێـڕدراون، بەڵام زۆرێک لە وەرگێڕەکان فـریان بەسـەر زمـانی کـوردییـەوە نیـیـە. ئەم دیاردەیە لە خـۆیدا کـارەسـاتە و کـەسـیش لێی بەدەنگ نایەت. ئەم دیـاردەیە واتای ئەوەیش دەگـەیێنێت، کـەس بەتەنگ زمـانـی کـوردییـەوە نییـە. کـەس بەتـەنگ ئەو نەوە نوێیـەوە نیـیـە، کـە دەتوانێت تەنیـا بـەزمانی کوردی بـخـوێنێتـەوە. بەم پێیـە، ئەم خـوێنەرە نوێیە، هیچی ئەوتۆ لەو کتێبانەوە فێر نابێت و زمـانەکەیشی لە دەست دەدات. کەچی وەکـوتـر بەبەراورد لەگـەڵ ولآتانی ڕۆهـەلآتی نـاڤـیندا، ئازادیی نووسـین و خوێندنەوە لە لووتکەدایە.

کـتـێب نێـوەنـدێکە هزر و زانیـاری لـە نووسـەرەوە بۆ خـوێنەر دەگوێزێتـەوە، تاکـو پێکەوە بەشـدارییـەکی ڕۆحی لەو گـواسـتـنـەوە و ئاڵوگـۆڕەدا بکەن. تاک هەیە، دەشـێ ناوی (خـوێنەری نـەرێنی)ی لێ بنێین. ئەو دەخـوێنێتـەوە؛ وەلێ بەشێک یان تەواوی تەمەنی شیرینی خۆی بەکتێبی پڕوپووچ و (غەیبییات)ەوە،

بەسەر بردووە. وەک خوێندنەوەی خەونامە و کەلووەکان (برجەکان). هەیانە لە نیوەی ڕێدا بەخۆیان دەزانن، کە ئەوان تەمەنی خۆیان لەگەڵ ئەو کتێبانەدا بەفیڕۆ داوە و مێشکیان پڕ بووە لە بیرۆکە و هزری بێ بایەخ. بۆیە ڕێنوێنیکردنی توێژی لاوان، لە هەڵبژاردنی کتێبدا و ئاگەدارکردنەوەیان لە باشترین کتێبەکانی ساڵ، کارێکی سوودمەندە.

یەک لە باری لاوان، سێکس بابەتێکی وروژێنەرە، جا لە هەر کۆوار و ڕۆژنامەیەک یان کتێبێکدا بێت. یان لە چیرۆک و ڕۆماندا، بۆ نموونە. بۆیە ئەو ڕۆمان و چیرۆکانەی، کە وروژاندنی سێکس، واتە ئیرۆتیکیان کردووەتە بابەتی سەرەکیی خۆیان، لەلایەن توێژی لاوانەوە دەخوێنرێنەوە. بەتایبەت لە کۆمەڵێکدا، کە چەپاندن لە ئارادایە و تێکەڵبوونی هەردوو ڕەگەزی نێر و مێ نەبووەتە باو، ئەوا ئیرۆتیکیش (تابو)ە و لە لزگی حەرامەکاندایە. کەواتە خوێنەریشی زۆرە.

لێرەدا جێی ڕامانە، هەر کاتێک دوو مرۆڤی کورد لە چایخانەدا، لە بەربەڕۆچکەدا، دادەنیشن و پێکەوە دەکەونە دەمەتەقێ، ئەوا زۆرجاران لە نێوان خۆیاندا باس و خواسی سێکسیش دەوروژێنن. تەنانەت زۆربەی نوکتەکانی ئێمەی کورد لەسەر بابەتی سێکس و ئیرۆتیکە. بۆ درۆ و ڕاستیی ئەم ڕایە، تۆ هەر بۆ نموونە، چاوێک بەقسە خۆشەکانی نێو هەشت بەرگەکەی (ڕشتەی مرواری) لەمەڕ زانای ئاینی عەلادین سەجادیدا بخشێنە. کەچی ئەگەر نووسەرێک لە جێی خۆیدا، وەک پێویستییەکی هونەری، ئەم پرسە لە سەمتی ڕۆمان یان چیرۆکدا بوروژێنێت، هەن لێی دەکەن بە هەرا و لێی نابڕنەوە.

ئەم دووفاقییەیش دیسانەکە یەکێکە لە نیشانەکانی کۆمەڵگەی بەجێماو. لە سەمتی ڕۆمانی (طفل الرمال)ی (الطاهر بن جلون)دا هاتووە: «لەسەر جادە و پەنا و پاسارەکاندا باس هەر باسی سێکسە، کەچی لە کتێبدا نابێت ناوی سێکس بێت.. ئاخۆ ئەمە نیفاق نییە؟» ئاخۆ ئەوانە لەو ڕاستییە ناحاڵین، کە ژیان بەبێ سێکس بەڕێوە ناچێت؟ دەکرێت بڵێین، یەک لە باری مرۆڤی

ساغڵەم و دروست، سێکسیش پرسێکی مرۆڤانەیە، ئیدی چلۆن لە ژانری چیرۆک و رۆماندا، (لە جێی خۆیدا) پشتگوێ بخرێت؟

کتێبی ئاینیش رمێنی هەیە. جێی باسە زۆرێک لە کتێبە ئاینییەکان لە سەردەمی رژێمی بەعسدا قەدەغە کرابوون. بەفەرمانی سەرەوە، بەڕێوەبەرێتیی پەروەردە، لە کتێبخانەی قوتابخانەکانی وەردەگرتنەوە. جێی سەرنجە، کاربەدەستان خۆیان هەر کاتێک ناوی خەلیفەی چوارەم (علی بن أبی طالب)یان هێنابا، یەکسەر بەشوێنیدا دەیانگوت (رضي الله عنه)، کەچی لە کتێبخانەی قوتابخانەکاندا کتێب هەبوو لێکۆڵینەوەیەکی تەواو مەعقوول و بابەتییانە بوو لەسەر بیر و چالاکییەکانی ئیمامی عەلی، کەچی ئەوان دەیانکێشایەوە، تاکو خەڵکی نەیخوێننەوە.

لە ڕاستیدا هەر کاتێک ناسەقامگیری باڵی بەسەر کۆمەڵدا کێشا و تاک بڕوای بەئێستای خۆی نەما و ترسی زۆری لە داهاتووی خۆی پەیدا کرد، کە دیارە داهاتوویش لە خۆیدا نادیارە و بەئاسانی ناخوێنرێتەوە، ئەوا پەنا دەباتە بەر کەلووەکان و قاوە خوێندنەوە و کتێب گرتنەوە. بەپلەی یەکەمیش ئافرەتان پەنا بۆ ئەم جۆرە کتێبانە دەبەن. چونکە لە وەها کۆمەڵگەیەکدا ژمارەی قەیرەکچ هەڵدەکشێت و شیرازەی خێزان تێک دەچێت و مافەکانی ڕەگەزی مێ پێشێل دەکرێن.

ئەو کتێبانەی ڕەخنە لە هزری ئاینی دەگرن و وردەکارییەکانی دەوڵەتی خەلافەت دەخەنە ژێر پرسیارەوە، دیسان ڕەواجیان زۆرە. ئەم جۆرە کتێبانە بەتایبەت لەلایەن توێژی دەستەبژێری ڕۆشنبیرەوە دەخوێنرێنەوە. دەتوانم بێژم، ڕووناکبیران بە چرای ڕۆنگەرچەکەوە بەشوێن ئەم جۆرە کتێبانەدا دەگەڕێن، تاکو لە تافی (دیبەیت) و گوتوبێژدا توێشوویان بەرامبەر بەڕەوتە ئیسلامییەکان پێ بێت. هەر کتێبێک ڕەخنەی لە ئاین تێدا بێت، لە هەر فۆرمێکدا بێت، ئەوان لە حەواوە دەیقۆزنەوە. بۆ نموونە ئایەتە شەیتانییەکانی لەمەڕ سەلمان ڕوشدی، لە کوردستان نزیکەی بیست هەزار دینار دەکات. واتە بە بەراورد لەگەڵ نرخی ڕشتەکانی تردا، بڕە پارەیەکی زۆر دەکات. وەلێ زۆر

خوێنەر هەن، ئەو برە پارەیەی پێ دەدەن.

جێی وتنە ئەم ڕۆمانە ورووژێنەرە، لەژێر مێزی کتێبخانەکانەوە لەنێو کیسێکی پلاستیکیی ڕەشدا دەفرۆشرا. جێی سەرنجە، کە بەزۆری لە هەرێمەکانی ڕۆژهەڵاتی ناویندا، ڕەخنە لە ئاینی ئیسلام دەگیرێت. تاکو نەهۆ نەمدیوە لەوێ کتێبێکی ڕەخنەئامێز لەسەر ئاینەکانی مەسیحی، ئێزدی یان کاکەیی دەرچووبێت. جا ئەم کتێبانەش لەسەر بنەمای «هەموو قەدەغەکراوێک ڕەمێنی لەسەرە» بەژمارەی زۆر لێیان دەفرۆشرێت. فرۆشیاری زمانی بازرگانیزان، بەهەموو کڕیارێک دەڵێن: «بەسەری تۆ، تەنیا ئەم دانەیەم لەلا ماوە».

لە وڵاتانی ڕۆژئاوادا، چاپی هەرزان و هی گرانی کتێب هەیە. یەکەمیان دەکرێت پێی بڵێین، چاپی میللی. لە بەرگ و کاغەزدا بڕێک جیاوازییان هەیە و نرخی کەمێک هەرزانترە. بەم شێوەیە پەیداکردنی کتێب بۆ هەموو چین و توێژێک لواوە و لە کڕین دێت.

لە ڕۆژئاوادا، ئامۆژگارییەکی کۆن سەبارەت بەکتێب خوێندنەوە هەیە، دەڵێت: «ئەگەر ویستت ئەدەب بخوێنییەوە بە کلاسیک دەست پێ بکە، چونکە بەهای دانابەزێت، وەلێ ئەگەر ویستت زانست بخوێنییەوە ئەوا هەرە نوێترینیان.»

لای خۆتەوە، هەوڵ بدە لەگەڵ کەوتنە بازاڕدا، لە هەر ڕشتەیەکدا بێت، کتێبە دانسقە و بەهادارەکان بکڕیت. چونکە ئەو جۆرە کتێبانە بەخێرایی لە بازاڕدا نامێنن. خۆ کتێب گوڵاڵە سوورە نییە بەهاران سەرهەڵبداتەوە. دەشێ ئەو کتێبەی، کە ئەمڕۆ چاپ بووە، جارێکی تر نەکەوێتەوە بازاڕەوە، بۆیە بیکڕە و لەلای خۆت دایانبنێ، تاکو هەر کاتێک بۆت لوا بتوانیت بیخوێنیتەوە و بچیتەوە سەری. باماڵەکەت بێ کتێب نەبێت، چونکە وەک وتراوە: «ماڵی بێ کتێب، جەستەی بێ ڕۆحە» تۆ هەروا کەمێک زەینی بدەرێ. چ کارەساتێکە، خێزانێکی لە ژن و مێردێکی دەرچووی زانکۆ پێکهاتوو، هیچ کامیان

نەخوێنێتەوە و کتێب نەگاتە ئەو خێزانە.

کتێبیش هەیە، هەر لە یەکەم بینینەوە خوێنەر عاشقی دەبێت و دەخوازێت بیقۆزێتەوە. ئەمەیش لە ڕێی ڕەنگە گەرمەکانی کەڤاڵی سەر بەرگەکەیەوە، کە بەخێرایی سەرنجی بینەر ڕاو دەکات. یان بەهۆی دیزاینی جوانییەوە. یانژی بەهۆی ناونیشانە سەرنجڕاکێشەکەیەوە، کاریگەریی خێرا لەسەر زەینی بینەر دادەنێت. واتە بەفۆرمی جوانی خوێنەر بۆ لای خۆی کێش دەکات، نەک بەدیوی ناوەوەی.

هەلومەرجەکانی خوێندنەوە

ئەو کەسەی بخوێنێتەوە، نە دەبێ برسی بێت و نە دەبێ زۆریش تێر بێت. باشترین خواردنێک، کە یارمەتیت بدات بۆ خوێندنەوەیەکی بەسوود میوەجاتە. دوای سەعاتێک لە نانخواردن ئەوجا بچۆ سەر خوێندنەوە. بۆ ئەوەی لەو ماوەیەدا خوێن بەگەدەتەوە خەریک بێت، چونکە هەرکە دەستت بەخوێندنەوە کرد، ئیدی خوێن بۆ مێشکت سەردەکەوێت و ناهێڵێ گەدە خواردنەکەی نێوی بەئاسانی هەرس بکات. گەرەکە شوێنی خوێندنەوەکەت هەوای پاکی پێ بگات.

ماندووبوونی جەستەیی دوژمنی چڕبوونەوەی (تەرکیز) زەینە. بڕی ئەو وزە گەرمییەی، کە بۆ خوێندنەوە پێویستە، یەکسانە بەبڕی ئەو وزە گەرمییەی کە بۆ وەرزشێکی سووک پێویستە. دەنگەدەنگ، ژاوەژاو لە تافی خوێندنەوەدا، ماوەت پێ نادەن زەینت چڕ بکەیت.

تۆ دەبێت لە تافی خوێندنەوەدا خۆت لە تووڕەبوون و نێربۆزی بەدوور بگریت. هەوڵ بدە بە ئارامی لەژێر ڕۆشناییییەکی تەواودا، لە کەشوهەوایەکی مامناوەندیدا بخوێنییەوە. لە شوێنێکدا مەخوێنەوە زەینت پەرت ببێت، وەک دانیشتن بەرانبەر بە تیڤی. چونکە تۆ یەک مێشکت هەیە. دەتوانێت بەیەکێکیانەوە خەریک بێت، یان بینینی تیڤی، یان خوێندنەوە. سەرمای زۆر و

گـەرمـای زۆر، دوژمنی چڕبوونەی زەین. بەڵام تاکو ئێستای، لەبەر تایبەتمەندیی ئاووهەوا وپچڕانی لە ناکاوی وزەی کارەبا، مرۆڤ لە کوردستاندا ناتوانێت بەتەواوی کۆنترۆڵی پلەی گەرمای هۆڵ، یاخۆ شوێنی خوێندنەوە بکات.

لە وڵاتانی ڕۆژئاوادا، لەنێو پاسەکانی ڕێبوار گواستنەوە و ترەین و میترۆکانیشدا پلەی گەرمی بۆ خوێندنەوە تەواو لەبارە و کۆنترۆڵ کراوە. تەنانەت کاتێک ئەوان لەنێو لی دەم کەناری دەریاشدا ڕاکشاون و دەخوێننەوە، هیچ ئاستەنگیان نایەتە پێش. چونکە لێرەیشدا پلەی گەرمی بۆ خوێندنەوە ئاساییە. هەروەک تەواوی ئەم شوێنانە هێمن و ئارامن و بێ ژاوەژاون، بەڵام لە شارەکانی کوردستاندا، لە هەر شوێنێکدا بتەوێت بخوێنییەوە، ئاستی ژاوەژاو لە توانای مرۆڤ بەدەرە.

ئەگەر تازەکی دەستت دابێتە خوێندنەوە، خێرایی ئاسایی خوێندنەوە ئەوەیە، تۆ بتوانی لە ماوەی چرکەیەکدا چوار وشە بخوێنییەوە. چاکتر وایە لە سەرەتاوە کتێبی ئەستوور هەڵنەبژێریت، نەبادا لێی بێ تاقەت ببیت و لە نیوەی ڕێ لێی بکشێیتەوە.

گەشە و پێشڤەچوونی خوێندنەوە

لەم سەردەمەدا، تۆڕی ئینتەرنێت، شۆڕشێکی نوێی لە بواری ئەمبارکردن و گەیاندنی خێرای زانیاریدا بەرپا کردووە. هاوکات گۆڕانی بنەڕەتیشی بەسەر واتا و چەمکی خوێندنەوەدا هێناوە. ئینتەرنێت چەمکی خوێندنەوەی گەلێک لە جاران بەرفراوانتر کردووە. ئەوسا خوێندنەوە، پرۆسەیەکی سنووردار بوو. زیاتر بە دەقی نێو کتێب و کۆوار و ڕۆژنامەوە پێوەست بوو. لەم سەردەمەدا، کە تۆڕی ئینتەرنێت هەموو دنیای بۆ هێناویتە ماڵەکەتەوە؛ ئێستا لەنێو تۆڕی جاڵجاڵۆکەیی ئینتەرنێتدا، موزیک، گۆرانی، سەما، ڤیدیۆکلیپ، کەڤاڵی شێوەکار، مانگرتنی کرێکاران و خۆپێشاندانی جەماوەر، شایی و زەماوەند و

فیلمی سینەما، ڕووداوی تری سەیروسەمەرە و دۆکیۆمێنت، تێکڕای ئەمانە بەدەق بوون و تۆی بینەر لە ماڵپەڕەکاندا وەک دەق مامەڵەیان لە تەکدا دەکەیت. واتە وەک ئەوەیە، تێکڕای ئەم فیگەرانە بخوێنییەوە.

گەمە ئەلیکترۆنییەکانی نێو تۆڕی ئینتەرنێتیش دیسانەکە بەخوێندنەوە دێنە ژماردن. ئاسانکارییەکانی ئەم بوارە جێی سەرسووڕمانن. دەکرێت بینەری ئینتەرنێت، بەچەند کرتەیەک لەسەر هەر کاڤاڵێک، گوتارێک، یانژی ڕۆمانێک ببێتە خاوەنی کۆپیی خۆی و ئەو دەقانە لەسەر سیدی یان فلاش دیسک بپارێزێت و هەر دەمێکیش مەیلی لێ بوو بگەڕێتەوە سەریان.

زاراوەی (خوێنەر) ئەگەرچی لەلای خۆمان هێشتا لە جێی خۆیەتی و بەواتا کۆنەکەی جارانی بەکار دێت، دیسانەکە گۆڕانی تەواوی بەسەردا هاتووە. ئێستا ڕۆشنبیرانی عەرەب، زیاتر وشەی (متلقي: وەرگر) لە بریی (خوێنەر)ی لەمەڕ خۆمان بەکار دەهێنن. چونکە مرۆڤی ئێستا، کاتێک دەست دەداتە کتێبێک، کۆوارێک، یان سەرنجی ماڵپەڕێک دەدات، ئەو تەنیا بەپرۆسەی خوێندنەوەی ڕووتدا ڕەت نابێت، بەڵکو ئەو دەچێتە نێو جیهانێکەوە، کە لەوێدا گوێ و چاویشی مژووڵن و لە کاردان. خەیاڵی لە کاردایە و مێشکیشی بۆ بیرکردنەوە و وەرگرتنی زانیارییە نوێیەکان بەکار دەهێنێت. بەوپەڕی توانای خۆیەوە لە دۆخی وەرگرتنی زانیاریی نوێدایە و دەرگەکانی گوێ، چاو و مێشکی خۆی ڤالا کردووە. خوێندنەوە بۆ ئەوەیە، تاکو مرۆڤ ئەوەی نایزانی و دەرکی پێ ناکات، لەو ڕێیەوە بیگاتێ و بیزانێت.

یەک لە باری کورد، گەشەسەندنی پرۆسەی خوێندنەوە پێوەندیی مکۆمی لەگەڵ نیشتەجێبووندا هەیە. ئەویش دوای داهێنانی ئامێری چاپ. چونکە میللەتانی کۆچەری و ڕەوەند لە توانایاندا نییە بەئاسانی فێرە خوێندەواری بن. خوێندن و خوێندەواری دیاردەیەکی شارستانییە و لەگەڵ نیشتەجێبوونی مرۆڤدا دەستی پێ کردووە؛ وەختێک دەستبەرداری کۆچی گەرمیان و کوێستان بووە. کاتێک لەژێر ڕەشماڵەوە هەواری گواستووەتەوە بۆ نێو خانووبەرە.

وەلێ دەکرێت ئێمەی کورد، مێژوو، یان دەستپێکی خوێندنەوە بگەڕێنینەوە بۆ سەروبەندی پەیدابوونی ئاین و کتێبە پیرۆزەکانی ئاینی زەردەشتی و کاکەیی و ئێزدی. ئەمەیش لە خۆیدا مانای وایە، کورد لە بواری خوێندن و نووسیندا بە چەندان سەدە پێش هەندێک لە گەلانی نێوچەکە کەوتووە. بەتایبەت ئەوانەیان، کە بۆ مێژوویەکی دوور و درێژ بتپەرست بوون.

وتاری ئاینیش بریتییە لە چیرۆکی خەڵق، ڕوانین بۆ چەمکەکانی ژیان و مردن، ئامۆژگاری و ڕاڤەکردنی دوانەی دۆزەخ و بەهەشت و بیری یەکتاپەرستی. حیکمەت وەرگرتن، چاکەکردن و دوورکەوتنەوە لە خراپە. خۆشەویستی و ڕێز بۆ یەکودوو، لەبۆ زێد و ژینگە و ئاژەڵ. هەروەها پرسی هاوسەرکاری، وەک پێوەندییەکی بەرز و بەڕێزی نێوان نێر و مێ. هەموو ئەمانەیش پرسی گرینگن و تا ئێستایش مرۆڤ لە تەواوی جیهاندا پێیانەوە سەرقاڵە. دەکرێت بڵێین ئاوێستا کتێبێکی گشتگرە و دەستوورێکیش بووە بۆ ژیان.

ئەم کتێبە، ڕێوڕەسمی ژیانێکی سەربەرزانەی بۆ مرۆڤی ئەو چاخانە دیاری کردووە. تژییە لە هێما، کە ڕاڤە و تەئویلی زۆر هەڵدەگرن. مرۆڤیان خستووەتە سەر ڕێی تێ فکرین و ڕامان لە دەوروبەری خۆی و لە نهێنییەکانی گەردوون. کەواتە دەتوانین بڵێین، یەک لە باری ئێمەی کورد، سەرەتای خوێندنەوەی جیدی، وابەستەی سەروبەندی سەرهەڵدانی زەردەشت و کتێبەکەیەتی، کە مێژوویەکی گەلێک کۆنی هەیە.

پەیدابوونی پیاوانی ئاینی، کە خوێندنەوە و نووسینیان زانیوە و ئاستی فەرهەنگیشیان لە تێکڕای خەڵک هەڵکشاوتر بووە، ئەڵقەی پێوەندیی نێوان خەڵک و ئاینەکە بوون، لە پاڵ نماز و خواپەرستیدا، ئەوانی تریشیان فێرە خوێندن و خوێندنەوە کردووە.

کاتێک تاک دەرکی پێ دەکات، کە تەنیا گوێگرتن لە دەوروبەر و خوێندنەوەی کتێبە باوەکان دەرد ناخۆن و تینوێتیی ئەو ناشکێنن. ئەوێک، کە

تەمــاحی زیاتری بۆ تێگەیشتن و پێگەیشن هەیە، ئیـدی لەوێوە بە نیـازی فێـربوونی پتر و خـۆپەروەردەکردن و کات بەسـەربردن بەشـوێن سـەرچاوەدا دەگـەڕێت. لەم سـەردەمـەدا چیی تر ئـەو سـەرچاوانـە، بەتایبـەت ئاینییـەکـان تینـوێتـیـی تاک ناشکێنن و دەروەسـتی ئەم زەمـانە نوێیـە نادەن، یان بەشی ئەمڕۆ ناکەن. ئیدی تاکی هۆشیار بەشوێن سەرچاوەی نوێی وەهادا دەگەڕێت، لەگەڵ ئەم سەردەمەدا بێتەوە و بتوانێت بەشێوەیەکی کۆنکریتی ئێستای بۆ لێک بداتەوە.

خوێندنەوەی بێدەنگ

بەشێوەیەکی گشتی دەتوانین بڵێین: پرۆسـەی خوێندنەوە بـرێتییە لە ناسینی شـێـوەی پیـتەکـانی زمـانی کـوردی، توانـای پێکەوە بەسـتنیـان و دەرهێنانی دەنگیان، لە پاڵ چێکردنی وشە لەو پیتانە و بنیاتنانی ڕستە لەو وشانە. واتە خـوێندنەوە برێتـیـیـە لە توانـای گـۆکـردن و نووسین پێکەوە. دەشـێ ئەمـە پێناسـەیەکی سـەرەتایی بێت بۆ پرۆسێسی خوێندنەوە. وەلێ (بۆ سـوندبلاد و هاوڕێکانی) لە باسی (خوێندنەوە، وەک بەشێک لە پێوەندیی گرێدانی زمانی)، بەشێـوەیەکی تر باس لە پرۆسـەی خوێندنەوە دەکەن: «خـوێندنەوە ئـەوە نییـە مرۆڤ یەکە بەیەکەی پیتەکان بخوێنێتەوە، بیانداتە پاڵ یەک، بیانکات بەوشە، پاشـان مرۆڤ تـێ بگات چی لە گـۆڕێیـە. هەرچۆنێک بێت، بە زۆری وەڵامـێکە مـرۆڤ وەری دەگرێت، بێ گوێدانە ئەوەی، کێ ئەم پرسـیـارەی کردووە: مرۆڤ چی دەکات کاتێک دەخوێنێتەوە؟.. بڕوانە: کتێبێک لەمەڕ گەشەی خوێندنەوە.. ل. ٧٧»

هەر لە هەمـان لاپەڕەدا، ئەم نووسـەرانە دەڵێن: «خـوێندنەوە ئەوە نییـە، کە مـرۆڤ تا ئێسـتـا بڕوای پێی بووە. شـارەزاییـیـەکی سنووورداری تایبـەتە، وەک بەشـێک لە پێوەندیی گرێدانی زمانی پێکەوە پێوەست. فێربوونی خـوێندنەوە، بەشـێـوەی سـروشـتـی، بەردەوامـیدانـە بەگـەشـەپێدانی توانای زمـانی.» ئەم کۆمـەڵە نووسـەرە لەم کتێبـەیاندا، فـێربوونی خوێندنەوە لـەلای منداڵ تاوتوو

دەکـەن. وەلـێ چەمکی خـوێندنـەوە، بەرفـراوانـە. بەپێی تـەمـەن و ئاسـتی هۆشیاریی تاک، لە واتا و مەبەستدا گۆڕانی بەسەردا دێت.

سەبارەت بەچەمکی خوێندنەوە و واتاکانی لە قۆناغە جیاوازەکانی تەمەندا، (کارۆلینە لیبیرگ) دەڵێت:

«دوای سێ ساڵان بەچڕیی خوێندنەوە لە قوتابخانەدا، کچۆڵەیەکی دە ساڵان بەدایکی دەڵێت: (دایە چیی تر ناخوێنمەوە، چونکە ئێستا دەتوانم بەباشی بخوێنمەوە) ئەو بەم قسانە، ئەوە ڕوون دەکاتەوە، کە ئەو ئێستا دەتوانێت بەڕەوانی و سانایی بخوێنێتەوە. چیی تر پێویستی بەوە نابێت لەسەر وشەیەک ڕابوەستێت و حینجەی بکات. هەر هەمان کیژۆڵە، پاش دوو ساڵان دەڵێت: (ئەو نازانێت چۆنچۆنی دەتوانێت بەبێ خوێندنەوە تێ بگات.) لێرەدا، ئەوەی ئەم کیژۆڵەیە ئاماژەی پێ دەدات ئەوەیە کە، چەمکی خوێندنەوە چەندێک مانای فراوانی هەیە. بەم پێیە خوێندنەوە، دوو واتای جیاوازی لە دوو کاتی جیاوازدا گەیاند. لە تەمەنی دە ساڵیدا خوێندنەوە بەواتای ئەوە هات، ئەو لە پیتەکان وشە چێ بکات. بەڵام هەمان چەمکی خوێندنەوە لە تەمەنی دوازدە ساڵیدا، وەها وەسفی دەکات، بەئاسانی و بێ گرێ بەنێو دەقەکاندا بگەڕێت.. بڕوانە: ئاوا منداڵان فێرە خوێندنەوە و نووسین دەبن... ل١٧.»

دوو کەس نادۆزییەوە چوونیەک و بەیەک ئاستی تێگەیشتن بخوێننەوە. بۆ نموونە، ئەگەر ئێمە لای خۆمانەوە کتێبی (ئەدەبی کوردی) پۆلێکی قۆناغی دواناوەندی وەربگرین و بیکەینە پێوەرێک. ئەوا بێگومان بە، مامۆستایەک و خوێندکارێک وەک یەک ئەو کتێبە ناخوێننەوە. بگرە دوو خوێندنەوەی تەواو جیاوازیان بۆ دەقەکانی نێو ئەو کتێبە هەیە. ئەمەیش بۆ جیاوازیی ئاستی تێگەیشتن، پێگەیشتن، پسپۆڕی، ئەزموون، لێکدانەوە و تەئویلی ئەم دوو توێژە دەگەڕێتەوە. کەسێک بۆ کات بەسەربردن و یەکێکی تر بە نیازی نووسینی نامەیەکی زانستی بخوێنێتەوە، ئەم دوو کەسە، دوو خوێندنەوەی جیاوازیشیان بۆ بابەتی خوێنراوە دەبێت. منداڵ کاتێک سەرەتا دەخوێنێتەوە، سەری لە ڕێزمان دەرناچێت، کە زانینی گەلێک گرینگە بۆ فێربوونی هەر

زمانێک، بگرە ڕێزمان دواتر نۆرەی دێت.

وەلێ جووتە نووسەر (بیتر شفرد و گریگوری میتشل) لە کتێبی (القراءة السریعة)دا، بەم شێوەیە پێناسەی خوێندنەوە دەکەن: «وەرگێڕانی کۆمەڵێک هێمایە (رموز)، کە لەنێو خۆیاندا پێوەندییان بەیەکەوە هەیە. بە واتا و زانیاریی دیاریکراو پێکەوە بەستراون؛ هەروەها خوێندنەوە، پرۆسەی پێوەندیی گرێدانە، کە زنجیرەیەک کارامەیی (مهارات) پێویستە. پرۆسەکە بریتییە لە بیرکردنەوەی تەواو، نەک تەنیا ڕاهێنان لە جووڵەی چاودا... القراءة السریعة، ص ١١.»

پێویست بەوە ناکات کۆمەڵێک پێناسەی لەیەک جیاواز بۆ پرسی خوێندنەوە لێرەدا ڕیز بکەین، وەلێ جێی سەرنجە، پسپۆڕەکانی ئەم بوارە، هەریەکە پێناسەی تایبەت بەخۆیان هەیە.

(محمد أولحاج) لە توێژینەوەکەی خۆیدا بەناونیشانی «وضعیة القراءة والتعبیر في المنظومة التربویة»، بەچوار جۆری سەرەکی خوێندنەوە پۆلێن دەکات:

«١- خوێندنەوەی بلەز (فوري): لەسەر بنەمای چاوپێخشاندنی دەستبەجێ و بێدەنگ بۆ بابەتێکی دیاریکراو، بەڕێوە دەچێت. ئەم کردەیە زیاتر لە کەشفکردن و هەڵکۆڵینەوە نزیکترە تاکو خوێندنەوە.

٢- خوێندنەوەی بێدەنگ: خوێندنەوەیەکی نهێنییە، گۆکردنی تێدا نییە. لێرەدا لێو و زمان ناجووڵێن. بگرە پشت بەخوێندنەوەی زەینی دەبەستێت و بەهۆی بینینەوە جێبەجێ دەبێت.

٣- خوێندنەوەی دەنگدار: ئەمەیشیان خوێندنەوەیەکە پشت بەدەنگی بەرز و بیستراو دەبەستێت.

٤- خوێندنەوەی گوزارشتی (Expressive): بەدەنگی بەرز بەڕێوە دەچێت. خوێنەر دەچێتە کەوڵی نووسەری دەقەکەوە، لە تەواوی هەڵوێستەکاندا لاسایی ئەو دەکاتەوە. وەک: پرسیار، سەرسوڕمان، خەم، نائومێدی و

گەلێک هەڵچوونی تر، بەپێی واتا و ئاماژەی نێو ئەو دەقە... بڕوانە: مجلة فكر ونقد، العدد ٥٢»

ئەگەرچی خوێندنەوەی بێدەنگ مێژوویەکی کۆنی هەیە، بەڵام هەرگیز نەگەیشتە حوجرەی فەقێیەکانی کوردستان. تا ئەم دواییەش، کە هێشتا قوتابخانە ئاینییەکان چالاک بوون؛ هەر بەدەنگی بەرز دەیانخوێندەوە. فەقێ لێ ڕاهاتبوو، بەدانیشتنەوە، کتێبەکەی دەنایە سەر کورسییەکی نزمی تایبەتی، کە بۆ ئەم مەبەستە لە تەختە چێ کرابوو، بەدەنگی بەرز دەیخوێندەوە و هاوکات بۆ پێشەوە و بۆ دواوە لە نێوقەدی بەرەوژوور، جەستەی خۆی لە تەکدا دەلەنگاند و هەدادانی نەبوو. یان لەنێو سەوزەگیادا و لە حەوشەی دەم حوجرەکەیدا، بەدەم ڕێڕۆینێکی بڕێک خێراوە ئەمسەر و ئەوسەری دەکرد. ئاگای لە دەوروبەری خۆی دەبڕا و وشە نووسراوەکانی بۆ دەنگ دەگۆڕی و دەقەکانی لەبەر دەکرد. خۆیان بەم کۆشش و هاموشۆ خێرایەیان دەوت دەورکردنەوە.

هیچ لێکۆڵینەوەیەکی کوردی لەم بەستێنەدا لە بەردەستدا نییە، پشتی پێ ببەسترێت. ئەوەندە هەیە، ئەم جۆرە خوێندنەوەیە (بێدەنگ)، بەخێرایی بەڕێوە دەچێت. بێدەنگە. خوێنەر لێوی لەگەڵدا ناجوولێنێت و بەخێراییش لە بابەتەکە تێ دەگات. هەموو ئەو لێکۆڵینەوە مەیدانییانەی، کە بە زمانە بیانییەکان لەم بوارەدا ئەنجام دراون، ئەوە دەسەلمێنن، کە خوێندنەوەی بێدەنگ خێراتر بەڕێوە دەچێت و خوێنەر چاکتریش لە بابەتی خوێنراوە تێ دەگات و بەرهەمی پترە.

بوار بەقوتابی دەدات زەینی خۆی لە دەوری بابەتەکە چڕ بکات و باشتر لێی حاڵی ببێت. کەواتە لە چاو خوێندنەوەی دەنگداردا ڕەنجی کەمتری پێویستە. وێڕای ئەوەی ئەم تەرحە خوێندنەوەیە بۆ هەموو شوێن و مەقامێک گونجاوە، چونکە دەوروبەر بێزار ناکات. جووتە نووسەری کتێبی (القراءة السريعة) پێیان وایە:

«خـوێندنـەوەی بێـدەنگ لانی کـەم سێ جـاران لە خـوێندنەوەی دەنگدار خێراترە... القراءة السريعة، ص ٣٠.»

تا ئەم دواییـیـەیش قـوتابیـان بەگـشـتی بەدەنگەوە دەیانخـوێندەوە. خـوێنەر کێـشـەی بۆ خـوێنەرەکـانی دەوروبەری خـۆی دروست دەکـرد. دیارە کـردەی خـوێندنەوە، لە ڕێی هەسـتی بینینەوە ئەنجـام دەدرێت، وەلێ بۆ دیتنی ئەو ڕستـانە و بەرجەستـەبوونیـان خـەیاڵ ڕۆڵی خـۆی دەبینێت. وەک مێـژوو باسی لێوە دەکات، (ئەسکەندەری مەکەدۆنی)، کە لە سەدەی چوارەمی بەر لە زایندا ژیاوە، بۆ یەکەم جار، کاتێک نامەیەکی بەدەست گەیشتووە، یەکسـەر لە پێش چاوی ئامادەبووانی مەجلیسەکەیدا، کە پڕانی ئەوان شەڕوان بوون، بێدەنگ و بە چاو نامـەکـەی خـوێندووەتەوە. ئەمـەیش بووەتە جـێی سـەرسـووڕمـانی جەنگاوەرەکانی.

وەلێ توێژەر (خـالد بن عـبـدالله الراشـد) لە توێژینەوەکـەیدا بـە سـەردێری (مـقـتـرح لتنميـة مـهـارات القـراءة الصـامـتـة) نووسـیـوێتی: «سـەرەتاکـانی بەدیارکـەوتنی زاراوەی خـوێندنـەوەی بێـدەنگ، وەک چالاکـیـیـەک لە سـەدەی نۆزدەمدا بوو. کاتێک هەندێک هۆکار سەریان هەڵدا و بوونە مایەی گرینگیدان بەخوێندنەوەی بێدەنگ.

لەنێـو ئەو هـۆکـارانەدا بڵاوبوونەوەی بـزاڤی فـێـرکـردن (التـعليـم) و، بە شـوێنیـدا زیادبوونی ژمـارەی خـوێنەران. لە ئەنجـامی ئەو هۆکـارانەدا، خوێندنەوەی بێدەنگ وەک چالاکییەکی تایبەت، تاک لە شـوێنی گـشـتی و لە کتێبخـانەکاندا پەیڕەوی دەکرد. هەروەها لەو هۆیانەی یارمـەتیی دەرکـەوتنی خـوێندنەوەی بێـدەنگی دا، بەکـارهێنانی کـتێب بـوو بەمـەبەسـتی پەرەپێـدانی کـەسـیـەتیی تاک و چاککردنی دۆخی کـۆمـەڵایەتیی خـۆی، کـە لە ئەنجـامی شۆڕشی پیشەسازیدا گرینگیی بەدیار کەوتبوو... ص ٢٠.»

خوێندنەوەی بلەز "فوري"

ئێمە ئێستا لە سەردەمی لێشاوی زانیاری و شۆڕشی زانستی و پێوەندیی خێرادا دەژین. بڵاوکراوەی ئەلیکترۆنی و کاغەزی ئەمەندە زۆر بوون، تاکی کورد لە باشووری کوردستان بەئاسانی فریای خوێندنەوەیان ناکەوێت. بڵاوکراوە کاغەزییەکانی باشوور خۆیان دەدەن لە سنووری هەشت سەد و پەنجا دانە، لە نێوان ڕۆژنامە، هەفتەنامە و مانگنامەدا، وێڕای دەیان ماڵپەڕ.

لە دوامای سەدەی ڕابردوودا ساڵانە چەند دانەیەک کتێبی کوردی چاپ دەبوو. ئێستا چەندان دەزگە لە ناوەوە و دەرەوەی وڵات کتێبی کوردی چاپ دەکەن و دەیخەنە بازاڕەوە. ئەم واقیعە نوێیە، بەسەر تاکی بەدەربەستیدا سەپاندووە ئاستی خوێندنەوەی خۆی خێراتر بکات و پەرەی پێ بدات، تاکو هیچ نەبێت فریای ئەوە بکەوێت ڕۆژانە چاو بە بەشێک لەو حەمکە چاپەمەنییەدا بخشێنێت. وەلێ مرۆڤ بوونەوەرێکە خاوەنی توانایەکی لەبن نەهاتووە. مێشکی مرۆڤ گەورەترین کۆمپیوتەری ناگاتێ. دەتوانێت هەم پەرە بەخێرایی خوێندنەوەی خۆی بدات و هەمیش توانای وەرگرتنی زانیاریی خۆی بەرزتر بکاتەوە.

لەم ڕووەوە (جین ماری ستاین) لە کتێبەکەیدا، بەنێوی (كيف تضاعف قدراتك الذهنية؟)؛ زۆر ڕێنوێنیی بەسوود دەخاتە ڕوو. ئەگەر خوێنەر پەیڕەویان بکات، ئەوا دەتوانێت خێرایی خۆی چەندان جار زیاد بکات. ئەم نووسەرە پێی وایە، خوێنەر لێ ڕاهاتووە، کۆمەڵێک خەدەی خراپ لە کاتی خوێندنەوەدا پەیڕەو بکات، گەرەکە هەوڵ بدات بەهۆی ڕاهێنانی بەردەوامەوە لێیان دوور بکەوێتەوە، وەک:

یەکەم: نابێ خوێنەر پیت و وشە و ڕستەکان بەدەنگی بەرز یان بە چپە بخوێنێتەوە.

دووەم: خوێندنەوەی وشە بەوشە ڕەت دەکاتەوە، چونکە دەبێتە هۆی

دواکەوتنی خوێنەر. ئەو پێی باشە خوێنەر ڕستە بەڕستە بخوێنێتەوە و چاو و زەین لەسەر وشەکان ڕانەگرێت.

سێیەم: خوێنەر نابێت بۆ جاری دووەم یان پتر بگەڕێتەوە سەر وشەیەک، چونکە ئەم خدەیە لە خوێندنەوە دوای دەخات و واتای ئەوەیش دەگەیێنێت، کە ئەو بڕوای بەخۆی نییە.

ئەزبەرکردنی دەق

لەو سەردەمەدا، کە کتێب کاڵایەکی دەگمەن بوو، بەدەست دەنووسرایەوە. خەڵک پەنایان بۆ ئەزبەرکردنی دەق دەبرد. قورئان و تەواوی فەرموودەکان هەر بەم شێوەیە، لەم زارەوە بۆ ئەو گوێ پارێزراون. دواتر شیعر لە هەموو دەقێکی تر پتر ئەزبەر کراوە. ئەویش بەخوێندنەوەی چەند جارێک تا بەتەواوی (دەرخ) دەکرا. خێرایی ئەزبەرکردنیش بۆ زەینڕوونی و چالاکیی مێشکی خوێنەر دەگەڕێتەوە.

ئێستاش خەڵکی زەینڕوونی وەها هەن بەهەزاران دێرە شیعری کۆنیان لەبەرە. جێی باسە ئەوەی خوێندەواریش نەبێت هەر دەتوانێت دەق ئەزبەر بکات. لەو سۆنگەیەوە، کە شیعری نوێ، گوێ بە کێش و سەروا نادات. ئەم دوو تایبەتمەندییەیش یارمەتیدەری هەرە گرینگن بۆ ئەزبەرکردنی ژانری شیعر، بۆیە ئەمڕۆکە بەئاسانی شیعر ئەزبەر ناکرێت. وەلێ تەواوی ئەو دەقانەی، کە موسڵمانی کورد و گەلانی تری غەیرە عەرەب لە کاتی نوێژ ئەداکردندا دەیانخوێننەوە، بە زمانی عەرەبین و ئەزبەریشیان کردوون، ئەگەرچی ڕێژەیەکی بەرچاویان نەخوێندەوارن و لە واتای دەقەکانیش ناحاڵین.

ئەوەندە هەیە ئەم دەرکەوتەیە، پاڵنەری ئاینی و بەپیرۆزکردنی دەقەکان و فەرزبوونی نوێژی لە پشتەوەیە. سەبارەت بەو نابینایانەشی، کە لە کن خۆمان بە (حافز: حافظ) ناویان ڕۆیشتووە، زیاتر پاڵنەری ئابووریی لە پشتەوەیە. ئەوان ئەزبەرکردنی قورئانیان بەپیشە کردووە و لەسەری دەژین. دیارە

نابینای بلیمەتیش هەن، کە نابینایی نابێتە لەمپەر لە ڕێیاندا. هەیانە جێدەستی بە بزاڤی ڕووناکبیریی کوردەوە دیارە، وەک خوالێخۆشبوو (د. کامل البصیر)، کە خاوەنی چەندان دانراوی بەنرخە.

دیاردەیەکیش هەیە جێی سەرنجە، لە جێیە لێرەدا هەڵوێستەیەکی کورتی لەسەر بکەم. لای هەمووان زانراوە، کە قورئانی حەکیم دەقێکی ئاسان نییە. وەلێ زۆر تاکی کوردم دیوە لەوانەی قورئان دەخوێننەوە و دەوری دەکەنەوە. یان هەر لەبەر قورئان دەخوێننەوە. ئەمانە بەتەواوی دەنگی پیت و وشەکان دەردێنن. بێ کەم و زیادیش پەیڕەوی (ئیعراب) دەکەن و ناکەونە هەڵەی زمانەوە. کاتێکیش بەدەنگ و ئاوازەوە دەیخوێننەوە دیسان ناکەونە هەڵەی (تجوید)ەوە. بەڵام زۆرێک لەمانە نە بەدروستی لە واتای ئایەتەکان تێ دەگەن و نە بۆخۆیشیان دەتوانن چوار ڕستەی دروست بە زمانی عەرەبی بەرهەم بێنن. واتە سوودێکی ئەوتۆیان لەو ڕەنجەی خۆیان وەرنەگرتووە. لە ڕاستیدا ئەم جۆرە خوێندنەوەیە، بەدوای ناوێک، یان زاراوەیەکدا دەگەڕێت لێی بنرێت.

بەشی دووەم

هەردەم کات بۆ خوێندنەوە هەیە

ئەوسا و ئێستای خوێندنەوە

لە کۆتاییی حەفتاکانی سەدەی ڕابردووەوە تا بە ڕووخانی بەغدا دەگات، وەک ئەمڕۆی سەرەتای هەزارەی سێیەم، کتێب لە هەموو ڕشتە و بابەتێک لە ئارادا نەبوو. ئەوسا کتێب بەنێو فیلتەری سانسۆردا تێ دەپەڕی ئەوجا دەگەییە دەست خوێنەر. بیری نوێ و فەلسەفەی نوێ و تیۆرە نوێیەکانی ئەدەب و هونەر، وەک پێویست نەدەگەیشتنە عێراق. واتە دەوڵەت بۆ خۆی ئابڵووقەیەکی فەرهەنگیی لەسەر هاووڵاتییانی خۆی دانابوو. لەگەڵ ئەوەیشدا دەتوانم بڵێم، لەو سەردەمەدا خوێندنەوە وەک چالاکییەکی هزری و کردەیەکی جەماوەری، بەهەند گیرابوو.

ئەگەر کتێبێکی دانسقە، بەوانەشیانەوە، کە لە چیا چاپ دەکران، بەنهێنی بکەوتایەتە نێوەندەکەوە، ئەوانەی تینووی زانیاریی نوێ و هزری نوێ بوون سەرەیان بۆ دەگرت. لەنێو خوێنەرە بەدەربەستەکاندا دەستاودەستی دەکرد. ئەوەندە هەبوو بەمەبەستی شاردنەوەی لە چاوی بەدکار، بەرگی تێ دەگیرا. لەگەڵ سەختیی سەردەمەکەیشدا هەستت پێ دەکرد توێژێک لاو هەن لەگەڵ زەماندا لە پێشبڕکێدان و لە هەڵپەی خۆڕۆشنبیرکردندان. گوێت لێیان دەبوو، ئەو کتێبەی خوێندوویانەتەوە بەگەرمی گوتوبێژی لەسەر دەکەن. لەو سەردەمەدا نووسەر وەک ڕابەر، یان وەک کەسێکی ئەفسوونباز تەماشا دەکرا. چاوەڕوانی ئەوەی لێ دەکرا چارەسەری بۆ کێشە بەگرێوگۆڵەکانیش

لەلا دەست بکەوێت.

چارەنووسی کورد بەکوێ دەگات؟ ئەمە پرسیاری هەرە گرینگی ئەو سەروبەندە بوو، وێڕای خوێندنەوە، بەدوای وەڵامی ئەم پرسیارەدا، بە لێشاو بۆ کۆڕە ئەدەبییەکانی نووسەران دەهاتن، بەڵکو لە بندێری شیعرێک، چیرۆکێکدا گوێیان لە وەڵامێکی دڵخۆشکەری ئەم پرسیارە ببێت. ڕوویان لە هۆڵی شانۆ دەکرد، بەڵکو لەسەر تەختەی شانۆ، لە گوتوبێژی نێوان ئەکتەرەکاندا وەڵامی ئەو پرسیارە ببیستن. تەنانەت زۆرێک لەو لاوانە هەر بەو نیازە سەری پێشانگەکانی هونەری شێوەکاریشیان دەدا، تاکو لە فیگەری تابلۆیەکدا وەڵامێکی خێریان دەست بکەوێت، کە شارێکی وەک سلێمانی پێشانگەی شێوەکاریی لێ نەدەبڕا.

لەنێو ماڵاندا، لە کونجی لاپەڕ و نێو خوێندنگە و لە کەوالیسی کۆلێجەکاندا، لە شەوانە مێزی کۆڕی یاراندا باسی هزر و بندێری ئەو کتێبانە دەکرا، کە دەهاتنە بازاڕەوە. ئەوان بەدڵگەرمییەوە لەسەر ئەو دەقانە دەدوان. پرسیاریان لە دەوری ئەو دەقانە دەورووژاند و بە دەقەکانی پێش خۆیان بەراوردیان دەکردن، تاکو بگەنە وەڵام و ئەنجامگریی ڕاست و دروست. نووسەری ئەو کتێبانە ئافەرین دەکران. بەڵام ئێستا، وەک ئەو توێژانە پرسیاری مەزنیان پێ نەمابێت تا ئاراستەی نووسەرانی بکەن و لاپەڕەی کتێبەکانیانی بەشوێندا بگەڕێن، زۆر کەس هەن ڕەنج و شەونخوونیی ئەو نووسەرانە بە پوولێک ناکڕن. ئێستا زۆرێک لەو توێژانەی خەڵک، کاتێک سەربەیەکدا دەکەن، زیاتر باس لە دەفتەرە دۆلار و مۆدیلی ئۆتۆمۆبێلەکانیان دەکەن.

وا پێ دەچێت (لەم عەسرەی باشووری کوردستاندا) شاعیر بۆ شاعیران و چیرۆکنووس بۆ چیرۆکنووسان بنووسن و شانۆکار بۆ خۆیان و شێوەکار بۆ خۆیان پێشکێشی دەق و کەڤاڵەکانیان بکەن و دڵی خۆیانی پێ بدەنەوە. وا پێ دەچێت ڕشتەکانی ئەدەب و هونەر جەماوەریان لە دەست دابێت. بۆ خۆم وەک خوێنەرێک، لە حەفتاکان و هەشتاکاندا هەر کتێبێکم کڕیبا یەکسەر بەرگم تێ

دەگرت نەبادا بەرگە ئەسڵییەکەی خۆی بژاکێت و دیکۆری دەرەوەی کتێبەکە لە درەوشانەوە بکەوێت. وەک پارچە خشڵێک بۆ کتێبم دەڕوانی. ڕووناکبیر هەبوون، کاتێک لە بەغدا پێشانگەی ساڵانەی کتێب دەکرایەوە، بەمەبەستی کڕینی کتێبی نوێ، سەردانی بەغدایان دەکرد و بەبندەستە کتێبەوە دەگەڕانەوە. دوای خۆیان، لوتفیان پێشان دەدا و دەیاندایە هاوەڵەکانیشیان.

بەبەراورد لە چاو ئێستادا، خەڵکێکی زۆر هەبوون بەدوای ئەدەبی جوان و هونەری جوان و هزری جواندا دەگەڕان و چێژیان لێ دەبینی. لە دووی ئەوە بوون بەردەوام ئاستی فەرهەنگی و چێژی هونەریی خۆیان بەرزتر بکەنەوە. وەلێ دوای ڕاپەڕین لە تەنگدەستیدا زۆر نووسەر کتێبخانەکانی خۆیان بەخۆراک گۆڕییەوە. مەسوولی نەخوێندەوار هەبوون لێیان دەکڕین و وەک دیکۆر لە پشت نووسینگەکانی خۆیانەوە، لەنێو کتێبخانەی بەنرخدا ڕیزیان دەکردن، تاکو لە پەردەی تەلەڤزیۆنەوە وەها خۆیان پێشانی جەماوەر بدەن، کە ئەوان هەر بەتەنیا تفەنگچیباشی نین، بەڵکو پاشخانێکی فەرهەنگیی دەوڵەمەندیشیان هەیە. ئەوان هاوکات ئەهلی قەڵەم و ئەهلی چەکیشن.

زاراوەی (بینەری ماتۆڕی)م لە سەردەمی حەفتاکاندا، لە هونەرمەندێکی شێوەکار بیستووە. ئەو مەبەستی پێ ئەو جۆرە بینەرانە بوو، کە بەخێرایی بەلای کەڤاڵەکانیدا تێ دەپەڕین. بایی ئەوەندە لە کەڤاڵەکان ورد نەدەبوونەوە، تاکو شتێکیان لێ هەڵبکرێنن، یان چێژیان لێ ببینن. ئەوان بۆ مەبەستێکی تر دەهاتنە پێشانگەکەی، نەک بۆ چێژوەرگرتن لە هونەر. ئێستا بەنزیکەی هەمووان بوونەتە خوێنەر و بینەری ماتۆڕی. ئێستا وەک ئەوەی ڕێژەی نەخوێندەواری هەڵکشابێت، خەڵک لەوسا کەمتر دەخوێننەوە. وەک ئەوەی پارە و مۆدیلی ئۆتۆمۆبێل هەموو شتە جوانەکانی تری لە بیر بردبنەوە. وەک ئەوەی کتێب (هەوێ)ی بۆ پەیدا بووبێت.

خۆ لە کوردستان ئینتەرنێت بەو بەربڵاوی و خێراییە نییە تاکو بووبێتە بڕێتیی کتێب و جێی گرتبێتەوە. ئەگەرچی کورد لە چاو میللەتانی تردا کەمترین کتێبی لەسەر تۆڕی ئینتەرنێت هەیە. ئەدی ئەو هەموو بڵاڤۆکە چییە،

که ڕۆژانه لەسەر پیادەڕەوی شەقامەکان دادەنرێن؟ ئەگەر ناخوێنرێنەوە، له پای چی پارەیان تێدا خەرج دەکرێت. ئاخۆ ئەوانەی پێیانەوه خەریکن بەتاڵەی دەمامکدارن و کاریان بۆ دۆزراوەتەوە؟ خۆ زۆرێک لەو بڵاڤۆکانه (مەلاخۆرەن) و خوێنەری بواری تەنکاویش، یان با بڵێین خوێنەری ماتۆڕیش لێیان تێ دەگەن! وەلێ ئەو بڵاڤۆکانه ناتوانن باری کەوتووی فەرهەنگ ڕاست بکەنەوە.

له ستایشی کتێبدا

وەک ڕێزدانان بۆ ڕەنج و کۆششی نووسەران و بۆ بەهای کتێب، ڕێکخراوی یونسکۆ، (٢٣ی نیسان)ی هەموو ساڵێکی به ڕۆژێکی ڕەمزی بۆ ئاهەنگگێڕان به یادی ڕۆژی جیهانیی کتێب ناوزەد کردووه. ئەم ڕۆژه ڕێککەوتی هاتنه دنیا و کۆچی دوایيی ژمارەیەک له نووسەره بەنێوبانگەکانی دنیا دەکات. وەک شانۆنووسی ناوداری ئینگلیز ولیەم شەکسپیر، که لەم ڕۆژەدا و له ساڵی (١٦١٦ز)دا، کۆچی دوایيی کردووه. بەڵام ساڵانه ئەم یاده بەخامۆشی بەسەر کوردستاندا تێ دەپەڕێت.

کوردیش لەو میللەتانەیه، که له مێژوویەکی کۆنەوه سەروساختیی لەگەڵ کتێبدا پەیدا کردووه. خاوەنی سێ کتێبی پیرۆزیشه. له ڕاستیدا له دەرێی جیهانی کتێب و پرۆسێسی نووسین و خوێندنەوەدا، شتێک نییه ناوی شارستانییەت و ژیار بێت. به سەرێکی تر، ئێمه ئێستا له دنیایەکدا ژیان بەسەر دەبەین، لەمێژه سەردەمی دەرکەوتنی پێغەمبەرانی تێپەڕاندووه. چیی تر پێغەمبەر لەلایەن خواوەندەوه ڕەوانه ناکرێت، تاکو یەزدان به جوبرەئیلی فریشتەدا سرووشی بۆ بنێرێ، فێری بکات و له پەستدا زانیاریی پێ بدات. تۆ دەبێت خۆت مشوور بخۆیت و خۆت فێر بکەیت. بەهیوای ئەوەیش مەبه ببیه پەیامبەر. کەواته هەرچی زووتر ببیت بەدۆستی کتێب دەها باشتره.

کتێب زانیاریت پێ دەدات و زانیارییش هێزه. فەرهەنگ له خۆیدا کاریگەرترین چەکی ئەم سەردەمەیه. قسەیەکی پەندئامێز هەیه دەڵێت: «ئەگەر

بتەوێت کەسێک بەباشی بناسیت، برۆ کتێبخانەکەی بگەڕێ» ئەوەیش بزانە خوێندنەوەی هەر کتێبێک، بەتایبەتی ئەدەبی، وەک ڕۆمان و چیرۆک، بەمکۆمی خوێنەر بەو سەردەم و چاخەوە گرێ دەدات، کە تێیدا نووسراوە و بەرهەم هاتووە، بەتەواوی بیرۆکە و قارەمانەکانیەوە. هەروەها بەو کۆمەڵگەیەشەوە، کە لەو کتێبەدا باسی هاتووە. فرانسیس بیکۆن دەڵێت: «خوێندنەوە مرۆڤی کامڵ دروست دەکات»

چونکە تۆی خوێنەر، لە ڕێی خوێندنەوەی ئەم کتێبانەوە، بەجیهانبینی و بۆچوونی ژمارەیەک لە خەڵکانی سەر بە چین و توێژە جیاوازەکانی ئەو سەروەختە ئاشنا دەبیت. بەچاوی خەیاڵ دەیانبینیت چلۆن دەجوولێن و دەپەیڤن و لەگەڵ کێشەکانی خۆیاندا دەژین. چلۆن لە دووی چارەسەر دەگەڕێن، هەڵدەچن و بەیەکدا هەڵدەپژێن. ئیدی تۆیش لەلای خۆتەوە هەڵوێست لەمەڕ ئەو پێشهاتانە وەردەگریت و دەبیتە خاوەنی ڕای خۆت لەسەر تەواوی ئەو کێشانەی، کە لەوێدا خراونەتە ڕوو. هەر لێرەیشەوە دەبییە کەسێکی خەمخۆر و بەمشوور و بەتەنگ کێشەی خەڵکەوەبوو. وەلێ ئەو تاکەی، کە نایئاوزێت بخوێنێتەوە، کەسێکی گۆشەگیر و لاتەریکە. تەنانەت لەو سەردەمەیش، کە تێیدا دەژی بێ ئاگا و ناحاڵییە.

داخۆ ئەگەر ئەحمەدی خانی، دە دانە کتێبی تری هاوشانی دەقی مەم و زینی بنووسیایە، پێی نەدەبوو بە شەکسپیری ڕۆهەڵات؟ ئەوەتا ئێمە و گشت جیهان، دوای تێپەڕینی نزیکەی بیست و پێنج سەدە، هێشتا ئەوەندە بەدەقی شانۆیینووس و فیلۆسۆفەکانی گریک سەرسامین؛ لە بانیژەی بەرهەمەکانی ئەوانەوە یۆنانی ئێستاش دەبینین و دەناسین. خۆ چاوت هالێ، چلۆن کتێب پێوەری زەین و مێنتالی (عقل) هەر میللەتێکە. کتێب هێمای سەرکەوتنە بەسەر بەجێمان و دوانەی نەخوێندەواریی فەرهەنگی و ژیاریشدا. سێیەم سەرۆکی ئەمەریکا جێفەرسن دەڵێت: «تەنیا ئەوانە ئازادن، کە دەخوێننەوە. چونکە خوێندنەوە، جەهل و خورافە قاو دەدات. ئەو دووانەش سەرسەختترین دوژمنی ئازادین.»

کتێب کۆگەی هزر و زانست و زانیارییە. جا ئەو هزرە بۆ هەڵکشانی ئاستی ئاوەز و زەینی مرۆڤ بێت، یان بەرهەمی مادی و تەکنۆلۆجیی لێ بکەوێتەوە، کە دیسان بۆ خۆشگوزەرانیی مرۆڤە. هەتا ئەو هزر و زانیارییانە وزەیان تێدا بێت؛ بەرگەی ڕۆژگار بگرن و مرۆڤ وەک سەرچاوە پشتیان پێ ببەستێت و پێویستی پێیان بێت، ئەوا ئەو کتێبەیش بەزیندوویی دەمێنێتەوە. کتێب هەیە لەسەری نووسراوە چاپی دەیەم و پتریش. هەموو کات مرۆڤە کامڵەکان، بە ڕێزەوە بۆ کەسانی خاوەن هزر دەڕوانن. سارتەر دەڵێت: «دەستپێکی ژیانم لەنێو کتێبدا بەڕێوە چوو، بێگومان هەر لەنێو کتێبیشدا کۆتاییی پێ دێنم».

تەمەنی کتێب وەک تەمەنی هیچ کاڵایەکی تر نییە. کاڵا هەیە بەشی چەند جارێک بەکارهێنان دەکات و پاشان وادەی بەسەر دەچێت و کۆمپانیای بەرهەمهێن وادەی بەسەرچوونی لەسەر دیاری کردووە. وەلێ کتێب هەیە وەک تەمەن و مێژوو، بۆ چەندان سەدەی بەر لە زاین دەگەڕێتەوە، کەچی هێشتا قسەی لەسەر دەکرێت و بایەخی خۆی لە دەست نەداوە. چونکە هزرێکی هێندە قووڵ و گرینگی لە دوو توێی خۆیدا هەڵگرتووە کۆن نابێت و بەسەر ناچێت. ئێستایش هەر جێی ڕامانە و مرۆڤی ئەمێستاشی سەراسیمە کردووە؛ وەک گلگامێش، کە لە دەوری مەرگ و نەمری دەسووڕێتەوە. یانژی وەک شانۆییی ئۆدیب بەپادشایی، کە پرسی قەدەر و چارەنووسی کردووەتە بابەتی خۆی.

مرۆڤ وەک بەئاوەزترین بوونەوەری ئەم گەردوونە، بێ داهاتووە و دەمرێت، کەچی کتێب، کە بەرهەمی مرۆڤە دەمێنێت. کێ مێژووی ڕاستەقینەی کتێبی ئاوێستا دەزانێت؟ کەچی تاکو ئێستایش مگێزی نووسەران دەجووڵێنێت و بەشەوقەوە لەسەری دەنووسن. کتێبی هەزارویەکشەوە سەری بگری و بنی بگری، کۆهەقایەتێکی خەیاڵبزوێنە، هەقایەتەکانی ئەم کتێبە حیکمەتیان تێدایە، کەچی بۆ هەموو زمانە زیندووەکان وەرگێڕدراوە و زێدەگۆیی نییە ئەگەر بڵێم بەملیۆن لاپەڕەشی لەسەر نووسراوە.

جیاوازیی گرینگ و کاربڕ لە نێوان کتێب و کاڵاکانی تر لەوەدایە، هیچ کتێبێک برێتی و قەرەبووی کتێبێکی تر نییە. بۆ نموونە کتێب وەک دەرمان نییە؛ ئەگەر لە بازاڕدا دەست نەکەوێت، ئەوا نوژدار لە بریی ئەوە دەرمانێکی تر بۆ نەخۆش دەنووسێت.

کتێبی پیرۆزی ئاینەکان، ڕۆمانەکان و چیرۆکەکان، شتاقیان کوتومت لە شتاقیان ناچێت. لەم ڕووەوە دەکرێت بڵێین، گەرەکە وەک کاڵایەکی بێ وێنە (Unparalleled) حیسابی بۆ کتێب بکەین. ئەگەر تۆ لە دووی زمانی جوان وێڵی، بڕۆ کتێبەکانی بۆ بگەڕێ، لەوێدا دەیدۆزییەوە.

هەندێک جاران، ئەو زانیارییانەی، کە تەنیا کتێبێک لە وادەی هەفتەیەکدا بە تۆی خوێنەری دەدا، مامۆستایەک لە ساڵێکدا ناتوانێت فێرت بکات. سەبارەت بەستایش و پێناسەی کتێبیش ناودار و فەیلەسووفەکان وتەی جوانیان هەیە. تۆمای ئەکوینی وتوویەتی: «سڵ لە کەسێک بکەوە تەنیا کتێبێکی خوێندبێتەوە، چونکە فەرهەنگێکی سنووورداری هەیە» ئەناتول فرانس ١٨٤٤–١٩٢٤ دەڵێت: «کارێکی ئەفسوون ئامێزە، وێنە و تارماییی لێ دێتە دەر، نهێنییەکانی دەروون دەهەژێنێت و دڵی مرۆڤ دەگۆڕێت»

ئارنست هەمەنگوای ١٨٩٩–١٩٦١، لەبارەی کتێبەوە وتوویەتی: «هەموو کتێبەکان لەیەک دەچن، کاتێک لە خوێندنەوەیان دەبیتەوە، وا هەست دەکەیت بوون بە بەشێک لە خۆت» ڕەسووڵ هەمزاتۆڤ دەڵێت: «پێویستە مێژوو بکەین بە دوو بەشەوە، پێش دەرکەوتنی کتێب و دوای دەرکەوتنی کتێب. بەشی یەکەم شەوە و بەشی دووەم ڕۆژێکی درەوشاوە. یەکەم دۆڵێکی تەنگەبەر و تاریکە، دووەم پادەشتێکی فراوان، یان ترۆپکی چیایە» ڤیکتۆر هۆگۆیش دەڵێت: «کتێبگەل هاوڕێی هێمن و ئەمینن»

پێشتریش هەر سەبارەت بەکتێب، شاعیری بەنێوبانگی عەرەب (أبوالطیب المتنبي ٩١٥–٩٦٥ زاینی) پێی وایە: بەشکۆترین جێ سەر زینی ئەسپە و چاکترین هاونشینیش کتێبە:

أعز مكان في الدني سرج سابح
وخير جليس في الزمان كتاب
أنا من بدل بالكتب الصـــحـــابا
لم أجـد لي وافـيـا الا الكتـابا

سێ خدەی سەیر لە کوردستان !

یەکەم:

تاکی کورد، ئەگەر برێک پارە، هێلکەکێک ئارد، ساجێک، یاخۆ هەر شتێکی تری لێ قەرد کردیت، ئەوا بە زۆری، بە ئەمانەتەوە بۆتی دەگێڕێتەوە. بەڵام ئەگەر بەمەبەستی خوێندنەوە، کتێبی لێ خواستی ئەوا بە زۆری بەتەمای مەبە و دەستی لێ بشۆ. هەندێک هەن لە سروشتی مشکدان، کتێب دەخۆن.

ئەم خدەیەیش لە خۆیدا نیشانەی بێ بەها سەرنجدانی کتێبە. لە باشووری کوردستاندا، بەبەراورد لەگەڵ جیهان و دەوروبەریشدا نرخی کتێب هەرزانە و لە کڕین دێت. زۆربەی ئەوانەشی وا کتێب لە ناسیاو و دۆستەکانیان قەرد دەکەن دەتوانن بەئاسانی هەمان کتێب لە بازاڕدا بکڕن، یان لە کتێبخانەی گشتیی شارەکەیان بیخوازن. بەڵام لە سۆنگەی بەهەندنەگرتنی کتێبەوە، پێیان ئەغزە بڕە پارەیەکی کەمیشی پێ بدەن، یان بەلایانەوە سەختە ئەوەندە ئەرک بکێشن، هەتا کتێبخانەی گشتی بچن و لەوێندەرێ بیخوازن. وێڕای ئەوەی، (خواردنی) کتێب لە کتێبخانەی گشتی ڕەنگە برێک لێپێچینەوەی تێ بکەوێت.

دووەم:

لە پرۆسەی خوێندنەوەدا هیچ جیاوازییەک لە نێوان نێرینە و مێیینەدا نییە. وەک چۆن گەڕان لە دووی زانست و مەعریفە نێر و مێی بۆ نییە. ئەمە بەکردەوە لە دنیادا وەهایە. بەڵام لە کوردستاندا وەها بەدیار دەکەوێت، کە

خـوێندنەوە گەمـەیەکی کـوتومت کـوڕانە، یان نێـرانە بێت. یەک لەباری خـۆم، بەرچاوم نەکەوتووە جارێک لە جاران کیـژۆڵەیەک، کاتێک گەیشتبێتە ئاسـتی کـتێـبفـرۆشـیـیـەکـانی سـەرشـۆسـتـەکان، بۆ چـەند هـەناسـەیەک لای دابێت، هەڵوەسـتـەیەکی بەدیاریانەوە کـردبێت و سـەرێکی بەلای ئـەو کـتـێـبـانەدا لار کردبێتەوە. یان چاوێکی پێدا خشاندبن.

کـەچی وەک دیاردەیەکی پارادۆکـسـاڵ، هـەر لەم سـەردەمـەدا، ژمـارەیەکی بەرچاو ژنە کـوردی وریا و سـەنگین هـەن، دەکـرێت لە ڕیزی نووسـەرە هـەرە چالاکـەکـاندا حـیـسـابـیـان بۆ بکرێت. وا پێ دەچێت ژنانی کـورد، بەگـشـتی بەرهـەمی نووسـەرانی مـێـیـینەی کـورد نەخـوێننەوە. باوەڕ ناکـەم کـاتێک خـاتوونێکی کورد بۆ کڕینی پێویسـتـییـەکـانی ماڵەکەی، ڕوو دەکـاتە بازاڕ، جـارێک لە جـاران لـە تەک سـلـق و باینجـان و تـەمـاتەدا، دەسـتی بردبێت ڕۆژنامەیەکیشی خستبێتە نێو توورەکە نایلۆنەکەی دەستییەوە.

بۆیە زۆرینەی ژنانی کورد، پێی سەغڵەت دەبن، کاتێک دەبینن پیـاوەکانیـان بەخـوێندنەوەوە خـەریکن. ڕەنگە ئـەم ئاکـارەی ژنی کـورد لەو هـەسـتـەوە سـەرچاوەی گـرتبێت، کـە ئەوان وای بەپێـویست دەزانن ئەو پیـاوانە کـاتی زێڕینی خۆیان تەنیا لەگەڵ ژنەکانیاندا بەسەربەرن، نەک لە تەک کتێبدا. چێژ و لەزەتیش تەنیا لە ژنەکانیـان وەربگرن نەک لە کتێب. زێدەگۆییی تێدا نییە ئەگـەر بڵـێم، هـەندێک لە ژنانی کـورد، کـتـێب بەهەوێی خـۆیان دەزانن. لەم ڕووەوە مگێـزیان لە مگێـزی حکوومـەتە شـمـوولیـیـەکـانی نـاوچەکـە دەچێت. ئەوانیش خـۆزیا و بریایانە سـەراپای ڕەشـوڕووتی بن دەسـتـیـان نەخوێندەوار بوونایە.

سێیەم:

کاتێک نووسـەر کـتێبـێک چاپ دەکات، دۆست و برادەرانـی، لەبریی ئەوەی دەستپێشخـەر بن. وەک هاندان، لێ ببڕێن دەست بەباخـەڵیاندا بکەن و سەرو کـۆپیی لێ بکرن، کـەچی چاویان لەوەیە نووسـەر وەک دیاری پێـشکێـشیـانی

بکات و بەدەستخەتی خۆی، چەند وشەیەکیشیان بۆ لەسەر بنووسێت. دیاردەی وەها لەنێو گەلانی زیندوودا بەرچاو ناکەوێت. کەچی کاتێک ئاشنایەکمان خانوو دروست دەکات، ئێمە دیاریی بۆ دەبەین. ڕەنگە ئەم هەڵوێستەی برادەرەکانی نووسەرەکە، لەو سۆنگەیەوە بێت، هێشتا لای خۆمان کتێب بەتەواوی بەکاڵا نەبووە. زۆرجاریش ئەو برادەر و ناسیاوانە بەهایەک بۆ ئەو دیارییەی نووسەر دانانێن. ڕەنگە زۆرتان سەرنجتان دابێت، کتێبی کوردی، بە پێشکێش و ئیمزای نووسەرەکەیەوە، بێ ناز لەسەر پیادەڕەوی شەقامی شارەکان، بۆ فرۆشتن دانراون، بێ ئەوەی ڕێز بۆ ئیمزای کاکی نووسەر دانرابێت.

کتێب لە خوێندنگە ئاینییەکاندا

لەبەر هۆیەکی ساکار، تەواوی شاعیرانی کلاسیک دەرچووی قوتابخانە ئاینییەکان بوون. چونکە ئەو دەمانە، قوتابخانە بەم شێوەیەی ئێستا لە ناوچەکەی ئێمەدا نەبووە. کتێبەکانی ئەوسایش بەزمانی کوردی نەنووسرابوون. بگرە بە زۆری بەزمانی عەرەبی و بەپلەی دووەم فارسی و تورکی بوون. جێی سەرنجە، هیچ کام لەو شاعیرانە بەزمانی دایکی خۆیان نەیانخوێندووە، کەچی بەو زمانە کوردییە پاراوە شیعریشیان نووسیوە، کە ئەمڕۆکە بووەتە بناغە بۆ زمانی ستانداردی کورد.

ئەوان لە خوێندنگەکانی خۆیاندا کتێبی بەدەستخەت نووسراویان پەیدا کردووە، کە بە زۆری بەمەرەکەبی چینی، یان بە مەرەکەبی خۆماڵی نووسرابوون، بۆ ئەوەی بەرگەی شێ و تەڕوتووشی بگرن. ڕەحمەتی نەجمەدین مەلای خاوەنی کتێبخانەی کەشتیی نوح لە شەقامی سابوونکەرانی شاری سلێمانی، بەدەستخەتی خۆی دەیان دانەی لە دیوانی شاعیرە کلاسیکییەکانی لەمەڕ خۆمانی بۆ ئەدەبدۆستان ڕەنووس کردبوو.

سەبارەت بەکتێبی قوتابخانە ئاینییەکان، کە بەدەست دەنووسران. هەندێک

جـاران، بە چواردەوری لاپەڕەكـانیـدا، یان لـە پەڕاوێزدا، بە ڕەنـگی سـوور و برێک وردتر پەڕاوێزیان بۆ نووسرابوو. وەک تەواوی مەدرەسـەکانی ناوچەکەی ئێمـە لەسـەر ئەو پرۆگرامە کۆک بووبن، ئەوان یەک پرۆگرامیـان پەیڕەو دەکرد، کە برێتی بوو لە چەند ڕشتەیەکی دیاریکراو. لێی کەم و زیاد نەدەکرا.

ئەم خـوێندنگانە توانیـویانە بە هیـمەتی خـۆیان و بەهاوکـاریی خـێرخـوازان، ژمـارەیەک کـتـێب لە شـێـوەی کـتـێـبـخـانەدا بـۆ مـەدرەسـەکـانیـان کـۆ بکەنەوە. بەتایبـەت خـوێندنگە بەنـێوبانگەکان. بۆ نمـوونە خـوێـندنگەی (ئەحـمـەدییـەی حـەڵەب) کـە تەنیـا بۆ خـوێندکـاری کـورد تەرخـان بـووە. بەتایبـەتی کـوردانی سـایەی مـیـرنشـینی بـابان. ئەم مـەدرەسـەیە، بـەکـردە و کـۆشـشـی بنـەمـاڵە دامەزرێنەرەکەی، «خاوەنی کتێبخانەی ڕەسمیی خـۆی بووە، کە لە سـێ هـەزار کتێبی بەنرخـی ئەو سـەردەمەدا خـۆی بینیوەتەوە. وێڕای ئامێرە فەلەکییـەکان. ئەم کتێبخانەیە خزمەتی پێشکێش بەخەڵکانی دەرەوەی ئامۆژگەکەیش کردووە و ئەمینـدارێک، بەڕێکوپێکی بەڕێوەی بردووە... بڕوانە: هێمن و بۆنـی غەریبی، محەمەد فەریق حـەسـەن، ل. ١٤» جێی ئاماژەپێدانە، کە پاشماوەی کتێبەکانی ئەم کـتـێـبـخـانەیـە، تاکو ئێـسـتـایش لە کـتـێـبـخـانەی (الاسـد)دا، لە دیمەشق پارێزراوە.

وشە، خاوەنی وزەیە

بەلای دەسـەڵاتە شـمـوولییـەکانەوە، مـەترسیی کـتێب، هیـچی وای لە مـەترسـیی بـاروت کـەمـتـر نییـە. ئـەوان حـیـسـابی ورد بـۆ تاکی هـۆشـیـار دەکـەن، چونکە تاکێکە بەمەعریفە چەکدارە. لە ئەحواڵی دنیا تێ دەگات و وەک دەڵێن کاغەزی سپی دەخوێنێتەوە. خـەڵکیش هـەن گوێی لێ دەگرن و پرسی پێ دەکەن. دەشـێ ڕۆژێک لە ڕۆژان ئەم چەکی مەعریفەیە لە دژی دەسـەڵات بخاتە کار.

نووسـەرانی کتێبی (لماذا تقرأ؟) دەڵێن: «پاراسـتنی یەکـەمین کـتـێـبـخـانە لە وڵاتی میـسر، بەخـواوەندەکان سـپێردرابوو. لەسـەر دەرگـەکەیشی نووسـرابوو:

«ئا لێرەدا خۆراکی ڕۆح و نوژداریی ئاوەز هەیە.» بەم پێیە، لە کۆندا کتێبخانە پێگەیەکی پیرۆزی هەبووە. کەچی لە سایەی حکوومەتە لە دوای یەکەکانی عێراقدا، کتێب سووتاندن و قەدەغەکردنی کتێب مێژوویەکی ڕەشی، لەم پاژەی کوردستاندا هەیە. لەسەر پارچە کاغەزێکی نووسراو بەسەدان لاو بێ سەروشوێن کراون.

وشەی نووسراو چونکە خوێنەری هەیە؛ لەنێو خەڵکدا دەبێتە هێز. وشە لە کۆنیشدا چەکی دەستی پیاوچاک و پێغەمبەران بووە. وشە، لە توانایدا هەیە یەکمان بخات و جۆشمان بدات. وەکوتر، هەر سیستمێکی تۆتالیتاری بگریت، لای خۆیەوە دەزگەیەکی بەنێوی سانسۆری چاپەمەنییەوە داناوە، بێ سڵەمینەوە، ڕاست و چەپ بەسەر دەیان بابەتدا دەهێنێت، کە بەدڵی خۆی نەبێت. ئەم دەزگەیە، هەندێک جاران سانسۆر دەخاتە سەر تاکە وشەیەک، یان چەند وشەیەک و ناهێڵێ لە هیچ شوێنێکدا بڵاو ببێتەوە. وەک وشەی (کوردستان) لە وڵاتی تورکیا، کە دەسەڵات دووچاری فۆبیا دەکات. مێژوو پێمان دەڵێت: کاتێک هۆلاکۆ خان بەغدای داگیر کرد، مەرەکەبی ئەو کتێبانەی، کە سوپاکەی ئەو دانی بەدەم ئاوەوە، ڕووباری دیجلەی ڕەنگ کرد. لە ئەڵمانیاش هیتلەر کتێبی نەیارانی خۆی دەسووتاند. وەلێ مێژوو هەموو ئەو دوژمن بەکتێبانەی بەپەند کرد. ئەم کارەشیان ڕەنگدانەوەی هزری خۆیان و کارکردی کتێب بوو.

لە جێیە نموونەیەک، کە لە خۆم ڕووی داوە، ئا لێرەدا بیگێڕمەوە. لە ساڵی ١٩٧٩دا، کۆچیرۆکی (ڕستێک زەنگیانەی ئاوی)م بەرەوڕووی بەڕێوەبەرێتیی (سانسۆری چاپەمەنی: رقابة المطبوعات) لە شاری بەغدا کردەوە. کاتێک دوای نزیکەی مانگێک بۆ وەرگرتنەوەی سەری هەمان دەزگەم دایەوە، پەیماننامەیەکیان پێ مۆر کردم، کە دەبێت پابەندی مەرجەکانی سانسۆر بم. وەختایێ چاوم بەدەستنووسەکەمدا خشاندەوە، دیتم کاکی سانسۆر هێڵی سووری بەسەر وشەی (خوێن)دا هێنابوو. چەند جاران وشەی (خوێن) لە چیرۆکی (لاوکی سوارە)دا هاتبوو، سانسۆر کردبوونی بە(شوێن) واتە دەبوو

(تینوون بە خوێن)م بۆ (تینوون بە شوێن) بگۆڕیایە.

بەم شێوەیە، سانسۆر لزگێک پێشمەرجی بۆ دانابووم. دەبوو جێبەجێیان بکەم، دەنا چاپ و بڵاوکردنەوەی کتێبی ناوبراو قەدەغە دەکرا. مەرجەکان ئەمانە بوون: دەبێت خوێنەکان بکرێن بەشوێن و ناونیشانی کۆچیرۆکەکەم لە (جێگەی غەریبان کووچە و کەنارە)ەوە بگۆڕم بۆ ناوی یەکێک لە چیرۆکەکان و لە ماوەی شەش مانگیشدا دەستنووسەکەم چاپ بکەم. منیش بەناچاری ناوی کتێبەکەم بە (ڕستێک زەنگیانەی ئاوی) گۆڕی، کە ناونیشانی یەکێک لە چیرۆکەکان بوو. لە ماوەی شەش مانگیشدا بەچاپم گەیاند. وەلێ تاکە وشەیەکیشم لە چیرۆکی لاوکی سوارە نەگۆڕی. بۆیە هەتا ماوەیەکیش دڵخوردی ئەوە بووم ڕۆژێک لەسەر ئەم لاسارییە، لێپێچینەوەم لە تەکدا بکەن، یان هەر نەبێت کتێبەکەم قەدەغە بکەن. بەڵام کاری وەها ڕووی نەدا. لێرەوە دیارە، کە سانسۆری ئەو سەردەمە (١٩٧٩) کەیفیان بەوشەی خوێن نەهاتووە. یان لەلای خۆیانەوە قەدەغەیان خستبووە سەر. وایان پێ باش بووە، لە چیرۆکدا ناوی خوێن نەهێنرێت.

هەتا پەنجاکانی سەدەی بیستەمیش، یان دروستتر هەتا پێش شۆڕشی چواردەی تەمووزیش. ئاغا و شێخەدێ هەبوون، بەهەموو هێزیانەوە لە دژی کردنەوەی قوتابخانە لە گوندەکانیاندا دەوەستانەوە. ئەم هەڵوێستەشیان لەو سۆنگەیەوە بوو، نەبادا وەچەی پاڵە و جووتیاری ئەو گوندانە چاویان بکرێتەوە و هۆشیاری لە نێوەندەکەیاندا، پەرە بسێنێت، بە ڕووی بێدادیدا ڕابن و داوای مافەکانی خۆیان بکەن. ئەم خدەیەی شێخەدێ، یان سەرخێڵ و دەرەبەگی کورد، تەواو لە خدەی خاوەن کۆیلەکانی ئەمەریکا دەچوو. ئەوانیش بەهەمان مەبەست، خوێندنیان لە کۆیلە ڕەشپێستەکان، کە لە کیشوەری ئەفریقاوە بەزۆر هێنرابوون قەدەغە کردبوو. لەوێندەرێ، چوونە بەرخوێندن بۆ مرۆڤی کۆیلە، سزای قورسی لەسەر بوو.

جێی باسە ئەم سەرخێڵ و دەرەبەگە کوردانە، یەک لەباری خوێندن و خوێندنگەی ئاینی، بەربەرەکانی و دژایەتییان پێشان نەدەدا. سەرنج بدە

لێرەدا دەستڕۆیشتووەکان گرینگیی پرۆسەی خوێندن و خوێندنەوە پێ دەزانن. خوێندن و خوێندنەوە، چەکێکە، یانژی ڕێگەیەکە بۆ ڕزگاربوون لە کۆیلایەتی و چەوساندنەوە، جا هەر جۆرێکیان بێت، چینایەتی، نەتەوایەتی یان مەزهەبی.

وشە خاوەنی وزەیە، داگیرکەر و خۆسەپێن سڵی لێ دەکەنەوە. نەخوێندەوار بەدەست دەسەڵاتەوە مێگەلن، جا هەر جۆرە دەسەڵاتێک بێت. پرۆسەی خوێندن و خوێندنەوە، ئازادیان دەکات و هۆشیارییان پێ دەدا. بەجۆرێک چیی تر گوێڕایەڵیان نابن. بەڵکو دەکەونە شوێن دەستەبەرکردنی ئازادییەکان. خوێندنەوە مرۆڤ بەزانست و زانیاری دەوڵەمەند دەکات. دیارە ئەوەی هیچ نەخوێنێتەوە هیچیش نازانێت.

هەردەم کات بۆ خوێندنەوە هەیە

هەر تاکێکی کورد بگریت، چەندە سەریشی قاڵ بێت، هێشتا هەر بەشی ئەوە کاتی بەدەستەوە دەمێنێت کتێبی تێدا بخوێنێتەوە. ئەوەتا ئەوروپاییەکان بەدەم ڕێوە بۆ شوێنی کار، لەنێو پاسی گواستنەوەدا، لەنێو ترەین و میترۆدا، بەئاسمانەوە لەنێو باڵەفڕەدا، هەتا دەگەنە جێ دەخوێننەوە. یاخۆ کاتێک ئەوان بۆ مەلە دەچن، یان بۆ خۆدانە بەرخۆر لەنێو چیمەن و لە کەناری دەریاکاندا ڕادەکشێن، دەخوێننەوە. خۆ هەر یەکێک لەوانە دەبێت ڕۆژانە لانی کەم حەوت سەعات کار بکات و بە زۆری شوێنی کاریشیان لەماڵی خۆیانەوە دوورە.

بەڵام ڕێژەیەکی زۆر کەم لە کوردان دەخوێننەوە. هەن بەهەنجەتی ئەوەی پڕ کارن، سەریان قاڵە و نایانپەرژێت، وەک پێویست بخوێننەوە. هەن دەڵێن، ئێمە خێزاندارین و جێی گونجاومان بۆ ئەم مەبەستە دەست ناکەوێت و هەردەم ماڵمان پڕ لە ژاوەژاوە. بەڵام ئەوەی مەبەستی بێت و لێ ببڕێت، ئەم هەنجەتانە لە وەهم بەولاوە هیچی تر نین. مەرج نییە تۆ لەسەر کتێبێک

سەرومڕ دابنیشیت هەتا تەواوی دەکەیت. دەکریت هەر ڕۆژە و تەنیا دە خولەک بۆ خوێندنەوە تەرخان بکەیت، کە لە مانگێکدا دەکاتە سێ سەد خولەک، واتە دەکاتە پێنج سەعات. تۆ دەتوانی لە ماوەی پێنج سەعاتدا کتێبێکی تا ڕادەیەک ئەستوور یان دوو کتێبی گچکە بخوێنییەوە.

بەم پێیە دەتوانیت لە ساڵێکدا دوازدە کتێب بخوێنییەوە. ئەوەش بزانە ئەگەر برادەرەکەت ساڵی کتێبێک بخوێنێتەوە و تۆ ساڵی دوازدە کتێب بخوێنییەوە، مانای وایە سەرمایەی ڕووناکبیریی تۆ دوازدە ئەوەندەی هاوڕێیەکەتە. ئەگەر ماڵەکەت بەمنداڵ و میوانیش جەنجاڵ بێت، ئەوا تۆ دەتوانیت دوای ئەوەی منداڵەکانت شەوانە دەچنە نێو جێوە ئەوجا چەند خولەکێک بخوێنییەوە. خۆ کتێب خوێندنەوە جگەرەکێشان نییە. تۆ بۆت هەیە لە زۆر جێ بخوێنیتەوە، بێ ئەوەی هیچ لەمپەرێکت بێتە پێش. دیارە هەتا زۆر بخوێنییەوە و لەسەری بەردەوام بیت، ئەوا خێراییشت هەڵدەکشێت.

لاوان لە کوردستان ئامادەن، هەتا درەنگانی شەو لە گوێ شەقامەکان هەڵبتووتێن و دەم بەقوتەوە بگرن و چاو ببڕنە بۆشایی، کەچی ئامادە نین بەتەنگ ئەو تەمەنە ئازیزەی خۆیانەوە بن، ڕۆژانە تاوێک خۆیان بەخوێندنەوەوە خەریک بکەن.

ئێمە لە ڕێی میدیاکانەوە بەئاستی نزمیی ئەو خەڵکە، بەتایبەتی دەرچووانی کۆلێج و پەیمانگەکان ئاشنا دەبین، کاتێک لە هەندێک بەرنامەدا دەیانبینین، بەدەست پرسیاری وەهاوە دۆش داماون و سەری لێ دەرناکەن، کە لە ئاستی قوتابیی ناوەندیی جاراندایە، کەچی ئەوان هەر بەلاشیدا ناچن.

ڕۆڵی تەلەڤزیۆن

لە کوردستانیشدا، وەک زۆرێک لە وڵاتانی ڕۆژهەڵات تەلەڤزیۆن ڕۆڵی حیکایەتخوان دەگێڕێت و لەوەدایە جارێکی تر فەرهەنگ بەرەو ئاقاری زارەکی بەرێت. چونکە خەڵکێکی زۆر، لە ماڵەکانیاندا وەک گوێگری زەمانی حیکایەت،

بێـدەنگ و جـوولّە بەرانبـەری دادەنیـشن و بـەتاکـە سـەرچاوەی زانست و زانیـاریی خـۆیانی دەزانن، بەڕادەیەک تیـڤی بووەتە مـەرجـەع بۆ زۆرینە. لەگەڵ ئەوەیشـدا، هەردەم کۆمـەڵێک ئاسـتـەنگ بەرەوڕووی بینەری تیـڤی دەبێـتـەوە، وەک: بینەر نـاتوانێت بگەڕێتـەوە سـەر ئەو زانیـارییـانەی، کـە تیـڤی سـالانێک پێشکێشی کردوون. چونکە زانیارییـەکان لەگەڵ بلاوکردنەوەیاندا با دەیانبات و تۆمـار نابن، واتە ناکـرێت تیـڤی بەسـەرچاوە حیـسـاب بکـەیت و پشـتی پێ ببەستی، چونکە تۆ ناتوانیت لە کاتی پێویستدا بگەڕێیتەوە سەری.

تیـڤی زیاتر پشـت بەفـەرهـەنگی وێنە دەبەسـتێت هـەر ئەمـەیشـە جەمـاوەری بەخـۆیـەوە گـرێ داوە و تـەمـبـەڵی کـردوون. نەخـوێندەوار، خـوێندەوار و ڕۆشنبـیـری لە یەک ڕیز و لە یەک ئاسـتی بینین و گوێگرتندا بەدیار خـۆیەوە قـەتیس کردووە. ئیدی ئەم سێ دەسـتەیە، لـەو ڕووەوە وەک یەکیـان لێ هاتووە. واتە هیچ کامیـان توخنی کتێب ناکەون. (بە زۆری) پێیـان وایە سـەیرکردنی تیـڤی سـەروزیادیانە و پێویستییان بەسـەرچاوەی تر بۆ مەعریفە نییە. گوایە ئەم ئـامـێـرە ئـەفـسـانـەییـیـە، لەسـەر سـینیـیـەک گـشـت جـۆرە زانسـت و مـەعـریفـەیەکیـان بۆ دەهێنێتـە مـاڵەوە. لە کاتێکدا تیـڤی لە توانایدا نییـە زانیـارییـەکـان چڕ بکاتەوە و بۆ پاژ و لاپەڕە و پەرەگـراف دابەشیـان بکات و بەدرێژی بچێتە بنج و بناوانیان. بینەریش فریا ناکەوێت ئەو زانیارییانە لەلای خـۆی ئەمبـار بکات، چونکە ئەو ناتوانێت باسـەکان کورت بکاتەوە و لە چەند خاڵێکدا دایانبڕێژێت و لەلای خۆی چڕیان بکاتەوە و هەڵیان بگرێت.

هـەروەک تیـڤی نـاتوانێت کـورتەی باس یـان ئەنجـامگری لە کـۆتاییـی هەر بابەتێکدا پێشکێش بەبینەرانی خۆی بکات. شتێکی نوێشمـان نەوتووە ئەگەر بڵـێین، تیـڤی بە زۆری پشت بەبینینی وێنـەی لقلـڤۆک دەبەسـتـێت نـەک بە خـوێندنەوە. واتە ڕایەکی نەشیـاوە، ئەگـەر ئێمـە تەلەڤـزیۆن بخـەینە بریتـیی کتێب. کەچی لە ڕۆهەلات بەجارێک ساتـەکانی ژیانی خەڵکی داگیرکردووە، لە کـاتێکدا لـە ڕۆئاوادا بەو ڕادەیە بەهـەژمـوون نیـیـە. بەو بەڵگەیەی تیـراژی ڕۆژنامـەی خـۆڕایی تا دێت ڕوو لە زیادبوونە. خـەڵک زیاتر دەخـوێننەوە هـەتا

ئەوەی بینەری تەلەڤزیۆن بن.

تەلەڤـزیۆن دەتوانێت بینـەر لە هەواڵەکانـی ڕۆژ ئاگەدار بکات. دەشـێ بینەر کاتی خۆی لەگەڵ بەرنامـەکانی وەک: کێ ملیۆن دەباتـەوە؟ یان من جیـاوازمی لەمـەڕ زاگرۆس تیـڤی و گۆرانی و فـیلمی شـەو و وەرزش بەریتـە سـەر. وەلێ تیڤی ناتـوانێت ئاستی فەرهەنگیی تاک پەرە پێ بدات. بەڵکو تەمبـەڵی دەکات؛ بۆیە زیاد لە پێـویست بـەدیارییـەوە دانیشـتن و خدە پێوەگرتنی بـەزیانی بینـەر دەشکێتـەوە. (د. أحمد زیاد محبک) لە باسەکەیدا بە سەردێری (ثقافة الكلمة وثقافة الصورة) دەڵێت:

«کردەی خـوێندنەوە سـەختـە، چونکە پێـویستی بەئەرکی دیتـەنی (بصري)، ئەرکی زەینی، ئەرکی دەمـارەکی (عـصـبي) دەبێت و تـاک بەخـۆیەوە مـاندوو دەکات. گومـانی تێدا نییـە، وێنە پشتەوانی لە کردەی خـوێندنەوە دەکات، بەڵام بەتەنیا بەس نییە، چونکە وێنە زیاتر دەورووژێنێت و هەستەکان بەئاگا دێنێت و غەریزەکان دەجووڵێنێت لەوەی ئاوەز بدوێنێت.»

یەکێک لە نووسەرانی کتێبی (لماذا تقرأ؟) دەڵێ: «لە سەردەمی تەلەڤزیۆندا ئێمە بووینەتە هاوڕێی هەمیشەییی ئەم ئامێرە، کە لە هەمان کاتدا ڕۆڵی باوک و برا و برادەریش دەبینێت... ل. ٩» ڕاسـتـە تەلەڤـزیۆن بۆ هـەمـوو جـۆرە تەمەنێک پرۆگرامی تێدایە، هەر لە فیلمی کارتۆنەوە بیگرە هەتا دەگاتە فیلمی شـەو. لەم سـەردەمـەدا، لە ڕووی بانـدۆرەوە، سـەبارەت بەپەروەردەی مـندال، تیـڤی بـە کـەسـی سـێـیـەم، دوای بـاوک و دایک دادەنرێت، وەک هەندێک لە شـارەزایانـی بواری ڕاگـەیاندن دەڵێن. کـاریگەریی تـەلەڤـزیۆن لەسـەر زەینی بینەر لەو سۆنگەیەوە دێت، کە تیڤی ڕاستەوخۆ گفتوگۆ، یان کۆنتـاکت لەگەڵ چاو و گـوێ و دڵی بینەردا دەکـات و زانیـارییـەکـانی وەک هـێلکەی پاککراو دەخاتە بەردەست. وێڕای ئەوەی زمانەکانی وێنە و دەنگ و وشەی لەنێو خۆیدا کۆ کردووەتەوە.

بێگومـان ئێستـاکە زەمـانی وێنەی جووڵاو و ڕەنگاوڕەنگە، کە بینەر بەدیار

خۆیەوە ئەوق دەکات. لەمێژە چینییەکان وتوویانە (وێنەیەک بە هەزار وشە دەچێت)، چ جای ئەوەی نەھۆ وێنە ڕەنگییەکان بە بەرجەستەیی لە پێش چاوماندا دەجوولێن و قسەمان لەگەڵدا دەکەن. وەلێ هەرچی کتێبە، بێ جووڵە و بێدەنگە، ڕاستەوخۆ هیچت بۆ ناگێڕێتەوە. تۆ دەبێت خۆت وشەکان بدەیتە دەم یەک و خۆت بەشوێن واتاکانی نێویدا بگەڕێیت، کە لەوێدا ئەمبار کراون. لەگەڵ ئەوەیشدا سەرچاوەی سەرەکی بۆ فەرهەنگی منداڵان، بریتییە لە کۆوار و کتێبی منداڵان. لە تیڤیدا قووڵبوونەوە نییە، چونکە بابەتەکان هەمەڕەنگ و گشتین. بۆ ئەوەی لە هەر ڕشتەیەکدا قووڵ ببینەوە، ئێمە دەبێت کتێب بەدۆست و هاوڕێی خۆمان قەبووڵ بکەین.

لە ڕۆژئاوادا، هەر ماڵێک دەیان کەناڵی سەتەلایتی هەیە. لە پاڵ دەیان ڕۆژنامەی بەربڵاو و هەفتەنامەی لۆکالدا، کە هەندێکیان بەخۆڕایین لە بەردەستدان. وێڕای دەیان کۆواری پسپۆڕ لە هەموو بوارەکاندا. کەچی هێشتا کتێب یەکەمین سەرچاوەی مەعریفەیە. لە گرینگیدا، سەرچاوەکانی تر دوای کتێب دێن.

تەلەڤزیۆن تاکی ئەم سەردەمەی بەجارێک تەمبەڵ کردووە، کاتێک مرۆڤ دوای گەڕانەوەی لە شوێنی کار، لەبان قەنەفەیەک بەرانبەری دادەنیشێت و چاو دەبڕێتە بەرنامە بێ تامەکانی، ئیتر خۆی و هەموو دنیاشی لە بیر دەچێتەوە. مرۆڤی کوردیش زۆرینەی کاتی خۆی بەتەماشای تیڤییەوە بەسەر دەبات.

ئەگەر تۆ لە خوێندنەوە بیت، ئەوا سەتەلایت ناتوانێت ڕێت لێ بگرێت، بەڵام دەتوانێت بڕێک لەو ساتانە بخوات، کە تۆ لای خۆتەوە بۆ خوێندنەوە تەرخانت کردبوون. وەلێ یەک لەباری منداڵ هەندێک بەرنامەی تەلەڤزیۆن هەن، باندۆری خراپ لەسەر زەینی منداڵان دادەنێن. (وفیق صفوت مختار)، لە کتێبەکەیدا، «مشكلات الأطفال السلوكية» دەڵێت:

«ئەگەر منداڵ بۆ ماوەیەکی درێژ بینەری ئەو جۆرە بەرنامانە بێت، کە تاوان

و توندوتیـژییـان تێـدایە، ئەوا لە سـاڵەکـانی سـەرەتای تەمـەنیـیـەوە هەوڵی لاسـاییکردنەوەیان دەدات، چونکە بینینی توندوتیـژی لە پەردەی تەلەڤزیۆنەوە، بۆی هەیە ڕەفتـاری توندوتیژی لـەلای منداڵ پتر بکات، هەروەها دەشـێ دیتنی دیمەنی پـتری ئەم جـۆرە بەرنـامـانـە، کە شـەڕەنگێزی و دڵڕەقـیـیـان تێـدایە، کـارکـردیان بۆ سـەر مـگێـزی منداڵان هەبێت و بیـانخـاتـە سـەر ئەو ڕێیـەی، دڵڕەقـی و توندوتیـژی وەک هۆکـارێکی پەسند و کـارا بۆ چارەسـەری زۆر کێشەی نێوان تاکەکان ببینن... مشكلات الأطفال السلوكية، ص. ٧١»

لە بەرنامـەکانی تیـڤیدا، تێبینیی ئەوە بکە، بەشـدارانی کـورد، کە بە زۆری ڕواڵن، ئەوان دەتوانن تەنیـا وەڵامی ئەو پرسـیـارانە بـەدروسـتی بدەنـەوە کـە پێوەندییان بەپەندی پێشینان و مـەتەڵی کوردەوارییەوە هەیە. بەمەیشدا بۆمان دەردەکەوێت، کە ئەو ئازیزانە ناخوێننەوە. ئـەم پەند و مەتەڵانەیشیـان لە نەنک و باپیـر و مـام و خـاڵیـانەوە، زارەکی گـوێ لـێ بووە. واتە وەک فـۆلکلۆر، لەم زارەوە بۆ ئەو گوێ فێری بوون.

ڕوونتـر بڵـێم، هـێـشتـا ئـێمـەی تـاکی کـورد، زیاتر خـاوەنی فـەرهـەنگێکی زارەکی و گۆکراوین نەک نووسراو. ئەو ئازیزانەیش، کە وەڵامی پرسیـارەکانی تیڤی دەدەنەوە، ناخـوێننەوە. بەڵکو دەستووری بەر لە داهـێنانی نووسـین، تەنیا گوێ دەگرن. هەڵبەتە تۆیش سـەرنجت داوە، کاتێک کتـێبێکت بەدەسـتەوە بووە و گرینگیت پێ داوە، ناسیاو و کەسە نزیکەکانت لێیان پرسیویت: ئەو کتێبەی دەسـتت بـاسـی چی دەکـات؟ واتـە ئەو ئازیزانـە داوایان لێ کـردوویت، لەسـەر شـێـوەی بەیت و هەقـایەتی جـاران بۆیان بگێڕیتـەوە. دیارە ئەمـەیش کـارێکی ناشۆیە. کتێب ناگێڕدرێتەوە، بەڵکو دەبێت بخوێنرێتەوە.

وەلێ لەلای ئێـمـە پشـتگوێخـسـتنی کـتـێب، بەتـایبـەت کـتـێبـە بەنێـوەڕۆک دەوڵەمـەندەکـان، جـا لە هـەر بوارێکی مـەعـریفـەدا بن، لـەلایەن کـەناڵەکـانی ڕاگەیاندنـەوە بەتایبەتی تەلەڤزیۆن، گەورەترین غـەدرێکە ئەم کەناڵانە لە کتێب و نووسـەر و خـوێنەریشی دەکـەن. چونکە ئەم کـەناڵانە جـەمـاوەرین و بێ لێگێڕانەوەی پێشوەختە، لە هـەموو ماڵێکدا میـوانی لای سـەرەوەن. دەبووایە و

ئەرکی ئەم کەناڵانەیە، کتێبە نوێیەکان بەبینەران بناسێنن. واتە بەرنامەیان هەبێت، لانی کەم هەر هەفتەیەک کتێبێک پێشان بدەن. دەبوو کادیری شارەزایان هەبووایە کەمێک لەسەر نێوەڕۆکی ئەم کتێبانە بدوێت، کە بەردەوام فرێ دەدرێنە نێو بازاڕی کتێبەوە. کەچی وەک کتێب کاڵایەکی قەدەغە بێت، یان شتێکی زیانبەخش بێت. لێفەیان پێدا دەدرێت. پێشاندان و ناساندنی کتێب لە میدیای بینراو و بیستراوەوە، سەرنجی منداڵ و گەورە بەلای خۆیدا ڕادەکێشێت و بەرەواجی دەکات.

لە جێیەکی تریشدا ئاماژەم بەو ڕاستییە داوە، کە بەپێودانگی ئەمڕۆی دنیای فەرهەنگ، ئەو کتێبەی ئەگەر بۆ تەنیا خولەکێکیش بێت، کەناڵێکی تەلەڤزیۆن بەبینەرانی نەناسێنێت، ئەوا ئەگەر شاکاریش بێت، ئەو کتێبە بەمردوو حیسابە. وێڕای ئەوەی چاپکردنی کتێبێکی نایاب لەلای خۆیەوە بەهەواڵ دێتە ژماردن. چاپبوونی هەر کتێبێکی بەنرخ لە خۆیدا هەواڵێکی فەرهەنگییە. وەلێ ئەوان لە کوردستان فەرامۆشی دەکەن، یان ئەم حەقیقەتەی باسم لێوە کرد نازانن. پرۆسێسی خوێندنەوە، کە یەکسانە بەپرسی مەعریفە، نەبووەتە خەم و خولیای ئەو دەزگەیانە.

پێم وایە لە ئێستای باشووری کوردستاندا هەر پێشاندانێک، یان ڕێکلامێک بۆ کتێب لە ڕۆژنامە و کۆوارەکاندا بکرێت بەفیڕۆ دەچێت، چونکە خەڵکەکە ناخوێننەوە، کەواتە ئەو ڕێکلام و نووسینانەشیان بەرچاو ناکەوێت. بۆیە پێم وایە، دوای تەلەڤزیۆن، باشترین شوێنێک بۆ ڕێکلامکردن، یان دیبەیت لەسەر کتێبە تازە چاپکراوەکان ڕادیۆیە، چونکە وەک پێشتر باسم کرد، تاکو ئێستایش فەرهەنگی گەلی کورد بەگشتی زارەکییە. خەڵک گوێ دەگرن وەلێ ناخوێننەوە.

ڕۆڵی تۆڕی ئینتەرنێت

ئەوەی لە ڕۆئاوادا ژیابێت، پێ دەزانێت، کە تۆڕی جاڵجاڵۆکەییی ئینتەرنێت لە هەموو کۆلانێکدا هەیە. وەلێ هاوکات لە هەموو ماڵێکیشدا کتێبیش هەیە. لە ڕاستیدا یەک لە باری پرسی خوێندنەوە، ئێمە لە سەردەمێکی زێڕیندا دەژین. تۆ لەوەی گەڕێ، کە ماڵپەڕە کوردییەکان هەزارن و هەندێکیشیان بەربادن. بەزۆری بەکەڵکی گەورە و مندالانیش نایەن و سوودی ئەوتۆیان لێ نابینرێت. وەلێ ئەگەر ئێمە بتوانین بەدەر لە زمانی دایک، بەزمانێکی تری جیهانی بخوێنینەوە، ئەوا ئینتەرنێت پێگەیەکی تەواو لەبارە بۆ خوێندنەوە. تۆ هەر لەو ماڵپەڕانەوە دەتوانیت چیت بوێ لە کتێب بیکڕیت و بۆت بێتە ماڵەکەتەوە، یان بێتە نێو کۆمپیوتەرەکەتەوە.

وەلێ لە کوردستاندا ئینتەرنێت ئەوەندە خاوە، سەبری ئەیووبی دەوێت و بینەر بەدیارییەوە خەو دەیباتەوە. هەرچی ماڵپەڕە کوردییەکانیشە ئەوەندە هەژارن توێشووی ئەوتۆیان بۆ خوێنەری هۆشیار پێ نییە. بەڵکو بێ زێدەگۆیی، هەندێک لەوانەی لە ماڵپەڕەکاندا دەنووسن لەوە دەچێت تازەکی قۆناغی نەهێشتنی نەخوێندەوارییان بڕیبێت و لە (الأمية الأبجدية) ڕزگاریان بووبێت. نە زمان دەزانن تاکو پێی بنووسن، نە ئیتیکی ڕۆژنامەوانی. نە مەعریفەیان پێیە تا بیدەن بەخەڵک و نە فەرهەنگ. بەلام هەندێکیان لە جمێندا دەستانێکیان هەیە.

وەلێ باوەڕ ناکەم ئەم دۆخی پاشاگەردانییە هەتا سەر درێژە بکێشێت. ڕۆژێک دێت ڕۆشنبیران ڕۆڵی بەرچاو لەم تۆڕە ئەفسانەییەدا ببینن، کە دەکارێت گەلێک ئاسانکاری پێشکێش بەتاکەکان بکات.

ئەگەر تۆ زمانێکی تری جیهانی بزانیت، ئەوا لە ڕاستیدا تۆڕەکانی ئینتەرنێت ڕووبەری خوێندنەوەیان لە پێش خەڵکیدا، گەلێک لە جاران فراوانتر کردووە. یەک لەباری خوێنەر، گرینگ ئەوەیە بە هۆشیارییەوە لێیان بەهرەمەند ببێت و هەڵبژێرێت. خوێندنەوە هەر هەمان پرۆسەیە، ئەگەر لە ڕێی

کتێبی ئەلیکترۆنییەوە بێت یان لە ڕێی کتێبی کاغەزییەوە.

بگرە تۆڕی ئینتەرنێت کارئاسانیی زۆری پێشکێش بە خوێنەری ئەم سەردەمە کردووە. تۆی خوێنەر لە بریی ئەوەی ڕەفەی کتێبخانە گشتییەکان و کتێبفرۆشییەکان بەشوێن کتێبدا بگەڕێیت، کتێبەکان بۆ خۆیان لە ڕێی تۆڕی ئینتەرنێتەوە دێنە سەر پەردەی کۆمپیوتەرەکەت. لەو تافەدا کۆمپیوتەرەکەت دەبێتە کتێبخانەیەکی گەڕۆک. تۆ دەتوانیت بۆ هەر کوێیەک بچیت لە تەک خۆتدا بیبەیت و لەوێوە ئەو بابەت و کتێبانەی پێویستن بیانخوێنییەوە. کەواتە ئینتەرنێت هەم سەرچاوەت دەخاتە بەردەست، هەمیش بۆت دەکاتە خۆڕایی، یان نیوە نرخ. دوای ئەوەیش ئامانج لە پشت پرۆسەی خوێندنەوە کۆکردنەوەی مەعریفە و هەڵکشانی ئاستی فەرهەنگییە، جا لە هەر ڕێیەکەوە مسۆگەر بکرێت، جیاوازییەکی نییە.

تۆی خوێنەر ئێستا لە تۆڕەکانی ئینتەرنێتەوە، شیعرت، بەبەرجەستەیی، بەدەنگی خاوەنەکەی و بەپارچە موسیقەوە گوێ لێ دەبێت، کە گەلێک زیندووترە تاکو ئەوەی لە کتێبدا بیخوێنییەوە، چێژ و تەشویقی پتریشی تێدایە. ئەمەیان لە دەست کتێبی کاغەزین نایەت. دەشێ و بەدووریشی مەزانە، کە لە داهاتوویەکی نزیکدا، ڕۆماننووسانیش وەک شاعیرەکان، بیکەن بە باو، لە ڕێی تۆڕی ئینتەرنێتەوە خۆیان، تەواوی ڕۆمانەکانی خۆیان بخوێننەوە. واتە دەشێ تۆی بەکاربەری ئینتەرنێت، گوێ بەکار بەریت بۆ خوێندنەوەی ڕۆمان، لە بریی چاو.

بۆ ئەوەی لە تۆڕەکانی ئینتەرنێتدا کارا بیت، بتوانیت بێ منەت لەوێندەرێ بنووسیت و بخوێنییەوە و ئەسپی خۆت تاو بدەیت. پێویستیت بەدووبارە شیاندن (تأهیل) و فێربوون و ڕاهێنان هەیە. وەک ئەوەی تازەکی چووبیتە بەرخوێندن، یان وەک ئەوەی دوای دوورکەوتنەوەیەکی زۆر، دووبارە گەڕابیتەوە سەر پیشە کۆنەکەت؛ پێویستیت بە بەرزکردنەوەی ئاستی شارەزایی و کارامەیی خۆت هەیە لەم بوارەدا، کە بەتۆ نوێیە. چونکە لەو جیهانە نوێیەدا،

گەڕان، لە دووی سەرچاوە و نووسین و خوێندنەوە، وەک گەڕان و نووسین و خوێندنەوەی دوای داهێنانی ئامێری چاپ لەلایەن گوتێنبێرگەوە نییە. بۆیە تۆ دەبێت لە نوێ فێری نووسین و خوێندنەوە ببیت و خولی تایبەت ببینیت. ئەوجا دەتوانیت لەگەڵ ئەم جیهانە نوێیەدا خۆت ڕابهێنیت.. بۆ نموونە، (محمد سالم)، لە نووسینەکەی خۆیدا پێی وایە: «وێنە و فیگەرە ئەلیکترۆنییەکان بە بەشێک لە دەق حیساب دەکرێن، کەچی بابەتی تەواوکەرن کاتێک تێکەڵ بە نووسینی نەریتیی باو دەبن... بڕوانە: الأنترنيت تعيد تعريف القراءة والكتابة»

دەقی ئەلیکترۆنی گەلێک لە دەقی نەریتیی باو زیندووتریشە. یەکەمیان هەردەم دەتوانیت بەئاسانی پێیدا بچییەوە، دەستی پێدا بهێنیت و لێی زیاد و کەم بکەیت. یان بەمەبەستی دەوڵەمەندکردن و ڕوونکردنەوەی زیاتر، بەئاسانی لەملا و لەولاوە، وێنەی نوێی بۆ پەیدا بکەیت، یان خۆت وێنەی نوێی بۆ بکێشیت، ئەگەرچی تۆ دەستی وێنەکێشانیشت نەبێت، چونکە کۆمپیوتەرەکەت خۆی ئەو توانایەی هەیە. دەشێ بڵێین: بەئەلیکترۆنیبوونی دەق، سنووری لە نێوان نووسین و وێنەکێشاندا سڕیوەتەوە. وێڕای ئەوەی هەموومانی کردووە بەخۆشنووس و وێنەکێش؛ کەچی دەقی نەریتیی باو نەگۆڕە و بەئاسانی دەستکاری قەبووڵ ناکات.

وەکوتر لە جیهانی پێشکەوتووی ئەمڕۆدا، ڕۆڵی (کتێبی قوتابخانە) لە قۆناغەکانی خوێندندا، بەتایبەتی لە قۆناغی بنەڕەتی بەرەوژوور، تەواو کەم بووەتەوە. لە بریی کتێبەکانی جاران، خوێندکاران بۆ بەجێگەیاندنی ئەرکی ڕۆژانەی ماڵەوەیان، دەچنە سەر ماڵپەڕی خوێندنگەکەیان، کە لەوێدا، لەلایەن مامۆستای وانەوە، ئەرکەکانیان بۆ دابەزیوە. واتە خوێندکار ئەگەر ئەو ڕۆژە ئامادەی خوێندنگەیش نەبووبێت، زیانێکی ئەوتۆی نەکردووە و بەشێوەیەکی دیکە ئەو ئامادەنەبوونەی بۆ قەرەبوو کراوەتەوە و لەلایەکی ترەوە بەشدار دەبێت.

بەسەرێکی تر، زۆرینەی وانەکانیان، گەرماوگەرم، ئەو ڕۆژە، لەلایەن مامۆستاوە، لە ماڵپەڕەکانەوە بۆ فۆتۆ دەکرێت و دەخرێتە بەردەستیان. واتە

خوێندکار پێویستی بەوە نابێت، ڕۆژانە سەفتەیەک کتێب بەکۆڵیدا بدات بۆ قوتابخانە. دەتوانین ڕوونتر بڵێین، لەمڕۆدا کتێبەکان لە کاغەزییەوە بەرەو ئەلیکترۆنی هەنگاوی گورج هەڵدەگرن.

بەشی سێیەم

منداڵ و پرسی خوێندنەوە

گەورەکان لە فەرهەنگی منداڵ بەرپرسیارن

قۆناغی منداڵی دەکرێت بەچەند بەشێکەوە. هەر بەشە خولیا و ئاستی جیاوازی بۆ فێربوون و تێگەیشتن هەیە. بەم پێیە پێداویستییەکانی هەر بەشێکیش جیاوازە. نووسەران ئەگەر بۆ خۆیشیان ڕەچاوی جیاوازیی تەمەنی منداڵ نەکەن، ئەوا لە کتێبخانە گشتییەکاندا بەرهەمەکانیان پۆلێن دەکرێن و ئەوان لەوێ ڕەچاوی ئەم جیاوازییە دەکەن. زۆرێک لە کتێبخانەکان، لە تەک باسکردنی پوختەیەکی کتێبەکەدا، بە یەک دوو ڕستەی کورت، ئاماژە بەوەیش دەدەن داخۆ ئەو چیرۆکە بۆ کام تەمەنە شیاوە. ئاستی منداڵیش بە گشتی، لە وڵاتێکەوە بۆ ئەوی تر دەگۆڕێ. وەلێ لە هەر کوێیەک بن، ئەوە فەرهەنگە، کە منداڵ دەکاتە خاوەنی (ئەوێتی: هویة)ی خۆی. هێشتا نەک هەر لەلای ئێمەی کورد، بەڵکو لە زۆر وڵاتی ڕۆهەڵاتی نێوەڕاستیشدا، زۆرینەی ئەو توێژینەوانەی، کە فەرهەنگی منداڵیان کردووەتە تەوەر، بەژمارە کەم و بەنێوەرۆکیش بێ دەرەتانن.

پرۆسێسی خوێندنەوە بەهەنجەتی هەڵکشانی تەمەن سنووردار ناکرێت. بگرە خوێندنەوە تا مردن درێژە دەکێشێت. وەلێ بەردی بناغەی فەرهەنگ لە تافی منداڵیدا دادەنرێت. تافی منداڵی بۆ هەر مرۆڤێک، قۆناغێکی هەستیار و چارەنووسسازیشە. وەلێ منداڵ لە هەر کوێیەکی ئەم دنیایەدا بژی، خۆی هۆشیاری بەرهەم ناهێنێت. بەڵکو منداڵ هۆشیاری لە ماڵ و قوتابخانە و

دەوروبەری خـۆی وەردەگرێت. دەشێ بەشـێـوەیەکی تر ئەم ڕاسـتـیـیە بلـێین، منداڵ ئەگەر تەندروست بێت لە هۆکاری جێمانی خۆی بەرپرسیار نییە. بەڵکو ئەوە ژینگەکەیەتی، کە دەستـی دەگرێت و پێشی دەخات، یان بەپێچەوانەوە. چونکە تەواوی فەرهەنگی منداڵ، لە بەرهەمی هزری گەورەکانە.

ئەوانن شـەقڵ و مـۆرکـی ئیـدیـولۆگـیا و هـزری خـۆیان لەسـەر ئەو بەرهـەمـانە دادەنێن، کە بۆ منداڵ نووسـراون. گەورەکانن کـتێب، گەمە، فـیلم و شانۆیی بۆ منداڵان ڕۆ دەنێن و بەرهـەم دێنن. منداڵ تەنیا وەرگرە، یاخۆ بینەر و بیستەرە. لەو بابەتانـەوە، کـە ڕۆژانە وەریان دەگرێت فـەرهـەنگی منداڵ شکڵگیر دەبێت. لەوێوە فێری زمان، داوونەریت و ئیتیک و ئاکار دەبێت. توێژینەوەکان ئەوەیان بەدیار خسـتووە، کە مـنداڵ لە هەر تەمەنێکدا بێت، ئارەزووی لێیە، دەوروبەری حیکایەتی بۆ بگێڕنەوە، یانژی بۆی بخـوێننەوە. (د. کلودیا شمعون أبی نادر)، لە وتارێکدا بە سەردێری (القراءة شغف یتقاسمە الکبار والصغار). سەبارەت بەو ڕایەی، پێویستـە کتێب بدرێتـە دەست منداڵی تـەمەن نێوان (دوو سـاڵ تا شەش ساڵان)، دەپرسێت:

«یەک لەباری منداڵ گـرینگیی کـتـێب چییـە، بۆچی پێـویسـتـە لـەسـەرمـان کـتێبـیـان بدەینێ؟ وەڵامـەکەی سـادەیە. زۆر شـتـی جـۆراوجـۆر و گـرینـگ فـێر دەبێت و هیچ مەترسیشی تێدا نییە. وەک گرتنی شتە زبرەکان یان نەرمەکان، ئەو دەنگانەی لـە هەڵگێـڕانـەوەی پەڕەکـانـەوە، تـەنانـەت لە دڕاندنیـانـەوە دەیانبیستێت، ڕەنگەکان، شـێوەکان، بۆنەکان. کتێب هـەستـی چڕکردنەوەی دیتـەنی (بصري) و هزریی منداڵ گەشـە پێ دەدا. پشکداری لە ئاسـانکاریی فـێـربوونی زمـانـدا دەکـات. زارۆ لە گـرینگتـرین چاودێرەکـانە. ئەگـەر لە چواردەوری خـۆی کـەسـانێکی بینی، بەوردی و بە ڕێزێکی مـەیلەو پیـرۆزەوە دەخـوێننەوە، ئـەوا بێگومـان لاسـاییـیـان دەکـاتەوە. ئەگـەرهاتوو پەڕەیەکی کـتـێـبـەکـەی دڕاند، نابێ لێی تووڕە ببین، یان لێی بدەین، چونکە ئەو لە پەرچەکرداری ئێـمـە حاڵی نابێت و ئیدی لە نائاگاییی خۆیدا ڕکی لە کتێب دەبێتـەوە. تەنیـا بە پشـوودرێژییـەوە تێبـینیی دەدەینێ. منداڵ وردە وردە لە

داهاتوودا بەتەواوی فێر دەبێت چلۆن مامەڵە لە تەک کتێبدا بکات.»

خوێندنەوەی داهێنەرانەیش بەوە دێتە دی، کە خوێنەر لەم پرۆسە زەینییەدا بتوانێت دەست بخاتە سەر بیرۆکە ناکۆکەکانی نێو دەق و بڕێتییان بۆ بدۆزێتەوە، نەک ڕاگوزەر بەسەریاندا تێپەڕێت.. (د. برکات محمد) دەڵێت: «پێویستە وا مامەڵە لە تەک منداڵەکانماندا بکەین، وەک ئەوەی هەموویان چریسکەی بلیمەتییان تێدا بێت.»

پێم وایە منداڵ ئەگەر لە ڕووی زەینییەوە ساغڵەم بێت، ئەوا هەر دەبێت توانای داهێنەرانەی تێدا بێت. وەلێ گرینگ ئەوەیە دایک و باب و قوتابخانە ئەو توانایە، کە ڕەنگە سەرەتا زۆر ئاشکرا نەبێت، بدۆزنەوە و گەشەی پێ بدەن. لەو بوارەدا مەشقی پتری پێ بکەن و سەرچاوەی بخەنە بەردەست.

لە جێیە لە ئەزموونی خۆمەوە نموونە بهێنمەوە. ڕێک کەوتووە قوتابیم هەبووە لە وانەکەی بەندەدا لە دوا بووە و تێی نەهێناوە. یان نەیتوانیوە نمرەی پێویست بۆ دەرچوون مسۆگەر بکات. بەڵام لە پێش دەرهێنانی تێکڕای سالآنەدا مامۆستای پەروەردەی هونەری، بەشێنەیی هاتووەتە پاڵمەوە پێی وتووم: «تۆ دەزانی ئەو منداڵەی لە وانەکەی تۆدا ئاوا کۆڵە، پارەکە خەلآتی پێشانگەی منداڵانی لە یابان وەرگرتووە؟» یان جار هەبووە مامۆستای وەرزش بەگوێیدا چرپاندووم: «تۆ دەزانی بەهیوام ئەم منداڵەی، کە لەلای تۆ کەوتووە، لە فلآنە یاریدا، سەری قوتابخانەکەمان بەرز بکاتەوە و لەسەر ئاستی پارێزگە پلەی یەکەم بەدەست بێنێت؟»

منداڵ هەیە لە وانەکانیدا لە دوایە، بەڵام وەختایێ لە ئاهەنگ و بۆنەکاندا گوێت لێی دەبێت، دەنگێکی پێوەیە دەڵێی زەنگوڵەیە دەزرنگێت. هەشیانە قسەی ڕەواجی هەیە و کەسیەتییەکی ئەفسانەیی بەهێزی ئەوتۆی هەیە، بەئاسانی دەتوانێت تەواوی قوتابیانی پۆلەکە لە دەوری خۆی کۆ بکاتەوە و بەئارەزووی خۆی هەڵیانسووڕێنێت، کەسیشیان لە قسەی دەرناچن. هەیانە کتومت وەک خۆیان لاساییی مامۆستاکانی، یان هەر کەسیەتییەکی ناسراوت بوێ دەکاتەوە.

ئەمەیش مانای وایە توانای نواندنی تێدا بەهێزە. لێرەشەوە دەگەینە ئەو بەرەنجامەی، کە منداڵ بەگشتی خاوەن بەهرەن، بەڵام ئێمە لە ماڵ و قوتابخانەدا، وەک پێویست خەمیان ناخۆین و لە کاتی گونجاودا بەدەنگیانەوە ناچین. دەنا دەکرێت ئێمە هاوکاری منداڵ بین. کارێک بکەین، ئەو چریسکەیەی تێیدایە کڵپە بسێنێ. دەشێ ئەو منداڵەی وا لاسایی دەکردەوە بخەینە سەر ڕێی هونەر، تاکو ببێتە ئەکتەرێکی داهێنەر.

گەمە ئەلیکترۆنییەکان

هەموو کات فەرهەنگ و کولتووری باوی کۆمەڵ، شەقڵ، ڕووگە و خولیا، یان ئارەزووەکانی تاکی ئەو کۆمەڵگەیە بەتوێژی منداڵانیشەوە دیاری و شکڵگیری دەکات. تاکو ئێستاش کۆمەڵی کوردەواری گیرۆدەی فەرهەنگی زاڵ و باوی توندوتیژییە. پەیداکردنی پارچەیەک چەکی سووک، گەلێک لە پەیداکردنی کتێبخانەی ماڵ لە پێشترە. ئەوەتا لە کوردستان، وەک دیارییەکی بەنرخ، بۆ ڕاکێشانی دەنگی دەنگدەر و ڕاگرتنی دڵی خەڵکی، پێش پرۆسەی هەڵبژاردن لایەنێک (دەمانچە) دەبەخشێتەوە. لە دۆخی وەهادا منداڵانیش حەزیان دەچێتە سەر ئەو یارییە ئەلیکترۆنییانەی کە بە زۆری بریتین لە گەمەی شەڕ.

زۆر منداڵ لەسەر ئەم یارییانە (موعتاد) بوون. هەتا خەو نەیانباتەوە دەستی لێ هەڵناگرن. بەم پێیە، ئەو گەمە ئەلیکترۆنییانە بەشێک لە ژیانی منداڵانیان داگیر کردووە. منداڵانیش وەک گەورەکان، حەزیان لێیە سەرباز بکوژن و تانک تێک بشکێنن و باڵەفڕە بەربدەنەوە. ئەگەر بەدرۆیش بێت، دەخوازن خۆیان قارەمانی مەیدان بن و لە بواری شەڕدا تاکایەتیی خۆیان بسەلمێنن. کاتێکیش منداڵان لەسەر ئەو گەمانە هەڵدەسن، بەشی ئەوەندەیان بڕست و وزە پێ نەماوە دەست بدەنە کتێبێک و بابەتێک بخوێننەوە.

ئەم یارییە ئەلیکترۆنییانە لە جیهاندا گەمەی باوی سەردەمن، وێڕای ئەوەی کۆمەڵێک نەخۆشیی جەستەییان بەدواوەیە. منداڵیان لە خێزان دابڕیوە. ئەم

گەمەیە گەرموگوڕیی کۆبوونەوە و دەمەتەقێی نێوان ئەندامانی خێزانی، وەک جاری جاران نەهێشتووە و سنوورداری کردووە. ئەم گەمەیە، کە ورووژاندنی زۆری بۆ گەورە و گچکە تێدایە، کاتێکی ئەوتۆیشی بۆ خوێندنەوە و خۆڕۆشنبیرکردن نەهێشتووەتەوە. یەکێکیش لە تایبەتمەندییەکانی خێزانی کوردەواری ئەوەیە، بە بەرنامە کار ناکات. فێری ئەوە نەبووە هەر چالاکییەک و چەند سەعاتێکی دیاریکراوی بۆ تەرخان بکات.

قۆناغەکانی خوێندنەوە

پێش هەموو شتێک زۆر گرینگە ئاستی زمانی کوردی لەلای منداڵ لەوپەڕیدا بێت. بەو واتایەی منداڵ بتوانێت بەجوانی بنووسێت و بخوێنێتەوە. گەرەکە زمانەکەی خۆی لە زمانە بیانییەکان خۆشتر بوێت تاکو مەیلی بچێتە سەر خوێندنەوە بە زمانی دایک. ئەگەر منداڵێک شانازی بەزمانی دایکییەوە نەکات، ئەوە دیاردەیەکی پڕ مەترسییە، چونکە بەو واتایە دێت ئەوی منداڵ شانازی بە ئەوێتیی خۆیەوە (شوناس) ناکات. وێڕای ئەوەی پێویستە هەردەم پسپۆڕی زمان بەکتێبی منداڵدا بچێتەوە، نەبادا هەڵەی تێ بکەوێت. چونکە ئەو هەڵەیەی لەلای منداڵ چەسپی بەئاسانی ڕاست ناکرێتەوە.

پرۆسەی خوێندنەوە لە خۆیدا ئامانج نییە، بەڵکو هۆیەکە بۆ وەرگرتنی زانست و تێکەڵبوون بەهزری مرۆڤایەتی. تەقاندنەوەی کانی بەهرەیە لەلای منداڵ. گەرەکە منداڵ بخوێنێتەوە تاکو بەرەنجی خۆی بگاتە ڕاستییەکان و خۆی گرێکوێرەکان بکاتەوە. تاکو زمانەکەی خۆی خۆشتر بوێت، چونکە بۆ چنینەوەی بیر و مەعریفە، ناسینی مێژوو و نهێنییەکانی گەردوون، باشترین یارمەتیدەر زمانەکەی خۆیەتی. دەشێ خوێندنەوە بەسەر چوار قۆناغدا دابەش بکەین:

قۆناغی یەکەم:

پێش تەمەنی چوونە قوتابخانەیە، واتە لە باخچەی ساوایانەوە دەست پێ دەکات. لەم قۆناغەدا منداڵ بەکتێبی تایبەت بەوێنەی ڕەنگاوڕەنگ ئاشنا دەبێت. زنجیرەی وێنەکان پێوەندییان بەیەکەوە هەیە و پێکەوە چیرۆکێک دەگێڕنەوە. هەروەها کتێب هەن بۆ ناسینی شێوە و ئەدگار و بۆ فێربوونی ناوی گیاندار و باڵندەکانە. بۆ ئەوەیە قامووسی زمانی منداڵی پێ دەوڵەمەند ببێت. واتە بەو مەبەستە ڕۆنراوە، منداڵ بەژمارەیەکی زۆر لەو وشانە ئاشنا ببێت، کە لە ژیانی ڕۆژانەیدا پێویستی پێیان دەبێت. زانیاری بەمنداڵ دەدەن و ئاوەزی منداڵ لەسەر وەرگرتنی زانیاری ڕادەهێنن.

لەم قۆناغەدا (پێدەگۆ)، یان باوک و دایکی بەمشوور و زانا دەتوانن درەوشانەوەی بەهرە و بلیمەتی لە چاوی منداڵەکانیاندا بخوێننەوە. یەکێک لە نیشانەکانی منداڵی بلیمەتیش ئەوەیە، بەر لەوەی بەفەرمی بچێتە بەر خوێندن، زۆری حەز لە خۆپێگەیاندن و فێربوونە. مەیلی بەلای کتێبدا زۆرە و هەردەم زار بەپرسیارە. دەتوانێت گەمە بەوشەکان بکات. بەئاسانی ڕستەیان لێ دروست بکات و زەمانی فرمانەکانیش بگۆڕێت.

قۆناغی دووەم:

قۆناغی کتێبی چاپ کراوە، لێرەدا منداڵ لەسەر ئەوە ڕادێت دەقی کورت کورت بخوێنێتەوە. لەو دەمەدا، کە دەقەکە دەخوێنێتەوە بیریش دەکاتەوە، تاکو وردە وردە وەهای لێ دێت بڕوا بەخۆی پەیدا دەکات و دەتوانێت بەبێ یارمەتی دەوروبەرەکەی بخوێنێتەوە.

قۆناغی سێیەم:

لێرەدا خێرایی منداڵ لە خوێندنەوەدا هەڵدەکشێت و دەتوانێت بێدەنگ بخوێنێتەوە. ئەوەی کە دەیخوێنێتەوە تێیشی دەگات و دەتوانێت دەقی بڕێک درێژیش، هەتا سنووری دوو هەزار وشە بخوێنێتەوە. هەروەها توانای

وتاربێژی و قسەکردنی هەڵدەکشێت. لێرەوە ئارەزووی کۆکردنەوەی زانیاری لەلای منداڵ پەرە دەسێنێت.

قۆناغی چوارەم:

لەم قۆناغەدا زیاتر گرینگی بەپرسی خوێندنەوە دەدات و چێژی لێ دەبینێت. پەرە بەتواناکانی خۆی دەدات. مێشکی دەکرێتەوە و قامووسی زمان لەلای بەرفراوان دەبێت. دەتوانێت شرۆڤە بکات و دەقیش هەڵبسەنگێنێت. ئەوەیشی وا دەیخوێنێتەوە، لە ژیانی ڕۆژانەیدا ڕەنگ دەداتەوە و کەڵکی لێ دەبینێت.

(ڕۆزا کلبی) دەڵێت، نووسین بۆ منداڵان، بە بەدیهێنانی دوو مەرج ئامانجی خۆی دەپێکێت: «ئەگەر بتوانێت بەئاسانی بیخوێنێتەوە و بەشێوەیەکی مەعقوولیش لە تەواوی ماناکانی تێ بگات.»

منداڵان سەرەتا مەیلیان بۆ کتێبی وێنەداری ڕەنگاوڕەنگی ئاژەڵ و باڵندە هەیە. ئەوان زۆر بەشەوقەوە سەرنجی وێنەکانی نێوی دەدەن. دواتر حیکایەتی گیاندارانیان ڕا لێیە. بەر لەوەی منداڵ فێری خوێندنەوە ببێت، دایک و باوک چیرۆک بۆ منداڵی خۆیان دەخوێننەوە. یان دەشێ لە کتێبخانەی تایبەت بەمنداڵاندا، پسپۆڕی بواری کتێبخانە ئەرکی خوێندنەوە بۆ منداڵان بگرێتە ئەستۆ.

کاتێکیش گەیشتنە سونعی مێرمنداڵی، حەزیان لە خوێندنەوەی چیرۆکی سەرەڕۆیی و سەرچڵی و کەشفکردن و ناسینی جیهان هەیە. دواتر کچان زیاتر مەیلیان دەچێتە سەر خوێندنەوەی ڕۆمان و چیرۆکی خۆشەویستی. وەک وتراوە: «مرۆڤ سەرەتا فێر دەبێت بخوێنێتەوە، بەڵام دواتر دەخوێنێتەوە بۆ ئەوەی فێر ببێت... خوێندنەوەیش یەکەمین مامۆستای جەماوەرە.. لماذا تقرأ؟، ص. ٨٤»

هەرچۆنێک بێت، مەرج نییە منداڵ ڕۆژانە بۆ ماوەیەکی دوور و درێژ بخوێنێتەوە. چەندی ئارەزوو کرد با بەپێی ویستی ئەو بێت.. چەند دەتوانیت

کتێب، کۆوار و ڕۆژنامە لە جێیەک دابنێ دەستی منداڵیان پێ بگات. باشتر وایە لە شوێنی ئاشکرا و دیاردا دانرابن، تاکو منداڵەکەت بەئاسانی بیانبینێت.. هەوڵ بدە خۆت لە پێش چاوی منداڵەکەت بخوێنیتەوە، تاکو ئەویش چاوت لێ بکات.

خوێندنەوە لە پێناوی خوێندنەوەدا نییە، واتە بەو مەبەستە نییە منداڵ مژووڵ و خجڵ بێت، بێدەنگ دابنیشێت و بڕایەوە. بگرە بەمەبەستی کۆکردنەوەی زانیاری و مەعریفەیە، لەوەیش گرینگتر ئەوەیە، بۆ خۆیشی بتوانێت بەرهەم بهێنێ. ئەمەیان بەرزترین ئامانجی خوێندنەوەیە. دەشێ مامۆستا لە قوتابخانەدا و دایک و باوک لە ماڵدا، منداڵەکانیان هان بدەن، لەبارەی هەر دیاردەیەکەوە کە خۆیان ئارەزووویان لێیە بنووسن. دەکرێت لەبارەی سەردانی ماڵێکەوە بێت، کە پێکەوە کردوویانە، یان لەبارەی سەیرانێکەوە، یان لەبارەی بولبولەکەی یان سەگەکەیەوە، چەند دێڕێک بنووسێت. دەشێ منداڵ لەبەر دەرگە دابنیشێت و هەر دیمەنێکی بەرچاو کەوت ئازادانە لەسەری بنووسێت.

لێرەدا ئەوەیان گرینگ نییە داخۆ ئەو منداڵە دەستخەتی چەندێک ڕێک و جوانە. یان چەندی هەڵەی ڕێنووس، یان هەڵەی ڕێزمان کردووە. بگرە لێرەدا گرینگ ئەوەیە، ئەوی منداڵ پرکێشی نووسین دەکات. بڕوای بەخۆی هەیە و دەتوانێت بەرهەم بهێنێ. ئەوی منداڵ ئازادانە بیر دەکاتەوە. سەرنجی خۆی لەسەر ژیان و ژینگەکەی دەردەبڕێت. گرینگ ئەوەیە ئەو منداڵە، تاکێکە دوور لە چاودێریی گەورەکان، تاکێتیی خۆی پیادە دەکات. دەتوانێت پیتەکان بخاتە پاڵ یەک و وشەیان لێ بڕسکێنێت، وشەکان بداتە دەم یەک و ڕستەیان لێ چێ بکات. دواتر دەتوانێت لەم ڕستانەش بیرۆکەیەک بەرهەم بهێنێ. ئەم پرۆسەیە بڕوابەخۆبوون لەلای منداڵ چێ دەکات.

باب و دایکی منداڵی کورد کەمتەرخەمن

ئەوی ڕاستی بێت، زۆرێک لە دایکان و باوکانی کورد خەمساردی دەنوێنن و وەک پێویست هانی منداڵەکانیان نادەن بۆ ئەوەی بخوێننەوە. ئەمەیش لەو سۆنگەیەوەیە، کە ئەوان گرینگیی ڕۆڵی خوێندنەوە پێ نازانن و لە سوودەکانی خوێندنەوە بۆ منداڵ ناحاڵین. ئەوان تەنیا هانی منداڵەکانیان دەدەن بۆ ئەوەی تووتی ئاسا وانەکانی قوتابخانە ئەزبەر بکەن و ئەرکی ماڵەوەیان جێبەجێ بکەن، نەبادا لە خوێندن دوا بکەون. لەم ڕووەوە زۆرێک لە دایکان و باوکان هاوکاری مامۆستا و قوتابخانەن.

ئەزبەرکردنی تووتییانەی دەقیش کارێکی بێ کەڵکە و کات بەفیڕۆدانە. مێژووی بۆ سەردەمی حوجرە و قوتابخانە ئاینییەکان دەگەڕێتەوە. ئەم میتۆدە بوار بۆ خەیاڵی داهێنەرانە و بەشداریکردنی منداڵ لە بەرهەمهێنانی واتا و زانیاریدا ناهێڵێتەوە. بواریش بۆ منداڵ ناهێڵێتەوە تاکو لەلای خۆیەوە وەک پێویست بیر بکاتەوە. لە ڕاستیدا منداڵ خۆی لە ئەزبەرکردنی تووتییانەی دەق، کە سیستمی قوتابخانە بەسەریدا دەسەپێنێت تەواو بێزارە. بەم پێیە، زۆرجار منداڵ کەسێکی وەها لێزان و کارامە گومان نابات بیخاتە سەر ڕاستەڕێی خوێندنەوە. زانیاری ئاخنینە مێشکی منداڵ، لە ڕێی لەبەرکردنی تووتییانەوە، کارێک دەکات، منداڵ لە خوێندنەوەیش تەوەلا ببێت و کەیفی بەکتێب نەیەت.

ئێمە لێرەدا، یەک لەباری منداڵ، خوێندنەوە بەواتای توێژینەوە و لێکۆڵینەوە بەکار ناهێنین و بەو ڕادەیە قووڵی ناکەینەوە. سەبارەت بەوەرگرتنی زانست و مەعریفە، ئاستی منداڵی کوردیش، وەک ئاستی هەموو منداڵانی جیهان وایە، بەمەرجێک زگماک کێشەی بینین و بیستن و ئاوەزی لەگەڵدا نەبێت. بەڵام گەرەکە بەپێی تەمەن و ئارەزووی خۆی، لەلایەن باوک و دایک و مامۆستاکانیەوە، کتێبی شیاوی بۆ دەستەبەر بکرێت.

بەسەرێکی تر، کردەی خوێندنەوە ناکاتە ئەوەی، منداڵ بتوانێت حینجەی

وشـەکان بکات و بەخێراییـەکی ئاسایی بیانداتە دەم یەک و بیانخوێنێتـەوە. بگرە پرۆســـەیەکی برێک ئاڵۆزیشـــە، پێــوەندیی مکۆمی بە ئیــدراک، ئاوەز، تێگەیشـتنی مـانای وشـە و ڕستـەکانیـشـەوە هەیە. منداڵ دەبێت هەوڵ بدات زانیـاری لەو ڕستـانـەوە هەڵێنجێت. خوێندنەوە کـردەیەکی میـکانیکی نییـە، بەڵکو زەینییـە. بۆیە مـەرجـە ئەوەی وا دەقێک دەخوێنێتـەوە، تەواو لێیـشی تێ بگات و لە داهاتوودا و لە واری پراکتیکدا، بتوانێت بـەکردەوە لێی بەهرەمـەند ببێت.

لەگەڵ پێـشـڤـەچوونی تەمـەندا، مـنداڵ نەک هـەر پێویسـتـە لە واتای دەق تێ بگات، بگرە دەبێ بتـوانێت تەئویلیشی بکات. لەلای خۆیەوە بڕیاریشی لەسـەر بدات و شیـی بکاتەوە و بیبـاتەوە بۆ سـەر ڕەگەزە بنچینەییـەکانی. جا ئەگـەر ئەو دەقـە سـتـوونی ڕۆژنـامـە بێت، یان دەقی شـیـعـر و چیـرۆک. واتە ئەگـەر دەقـەکە خـەیاڵ یان ناخـەیاڵیش بێت. لە ڕۆژئاوادا منداڵ لە قۆناغی بنەڕەتیدا فـێرە کـۆمـینتـار دەبێت و بۆ (دیبـەیت)یش دەسـتـی دەگرن و دەیخـەنە سـەر ڕاستەڕێ.

پێم باشـە منداڵی کورد، وەک منداڵانی ڕۆژئاوا، دەقی خۆماڵیی وەک چیرۆک و حیکایەتی میللی بخوێننەوە. چونکە ئەم جـۆرە دەقانە، لە نێوەرۆکی خۆیاندا کـۆمـەڵێک بەهایان هەڵگرتووە و گـوزارشت لە کـەشـوهـەوای وڵاتی خـۆیان دەکەن. باس لە مێژوو و جـوگرافـیـای وڵاتی خـۆیان دەکەن. بەمـەیش منداڵ سـۆزبەندی و پێوەندیی بەخـاک و مـێـژووی خـۆیەوە بەهێـزتر دەبێت. وێڕای ئەوەی ئەم دەقانە خـەیاڵی منداڵ فراوان دەکەن و بەرەو بیرکردنەوە و داهێنان دەستی دەگرن.

دایک و باوکی کورد، ئەگەر فەرمـانبـەر بن، چاویان لەوەیە خێـرا بگەڕێنەوە مـاڵ، بۆ پێش تەلەڤـزیۆن، یان بـچن بۆ سـەردانـی خزم و دۆسـتـانیـان. ئیـدی بەشی ئەوەندە کـات گل نـادەنەوە تێیـدا بخـوێننـەوە، یان بۆ منداڵەکـانیـانی تەرخان بکەن و لەسەر خوێندنەوە ڕایان بهێنن. بگرە ئەوان بڕێ جاران ئەرکی سەرشانی خۆیشیان بەکۆڵی منداڵەکانیاندا دەدەن.

خـوێندنەوە ئەقـڵانیـتـرین کـارێکە، کـە مـرۆڤ دەیگرێتـە ئەسـتـۆ. چونکە ئیمـاژەیەکی بەهێـزە بۆ گـەڕان و بەشـوێنداچوونی مـەعـریفە. ئاخـۆ دەکرێت وێنای زانکۆیەک، قوتابخانەیەک، یان هەر دامەزراوەیەکی تری زانستی لەودیو سنووری کتێبەوە بکەین؟ ئەوەیش لەولاوە بوەستێت، کە گەرەکە دایک و باب، منداڵەکـانیـان بەداهێنـەرانی ســەردەم ئاشنا بکەن. هەروەک گـەرەکـە، هەر میللەتێک ڕێزی ڕۆشنبیـرەکـانی خـۆی بگرێت، کـە یەک لـەباری کـورد ئەوەندە کەمینەن، دەتوانیت بەئاسانی بیانژمێریت.

دەشێ لەلایەن دەزگەکانی پەروەردەوە، خولی کورت بۆ فێربوون، بۆ باوکان و دایکان بکرێتەوە. لەوێدا باوکان و دایکان فێر بکرێن و لەسـەر نوێترین ڕێگە ڕابهێنرێن چلۆن دەسـتی نەوەکانیان بگرن و بەرەو ڕاسـتەڕێی خـوێندنەوەیان ببەن. هەروەها لە جێیە خولی تایبەتیش بۆ مامۆستایانی زمان لە قۆناغەکانی بنەڕەتی و دواناوەندیدا بەهەمان مەبەست بکرێتەوە.

منداڵ لەنێو خێزانەکەی خۆیدا و لە ڕێی دایک و باوک و گەورەکانی ترەوە، بۆ یەکەم جار فـێری خوێندنەوە دەبێت و کـتێبی لەلا شیرین دەبێت. سروشتی منداڵ وەها هەڵکەوتووە لاسـاییی گەورەکان دەکاتەوە. ئەگـەر کتێبی بەدەست گـەورەکـانەوە بینی ئەوا ئەویش مـەیلی دەچێـتـە سـەر. دوای ئەوەیش ئەرکی سـەرشانی دایک و بـابە لە تەمەنی یەک ساڵی و کەمتریشـەوە کتێب پێشـانی منداڵەکەیان بدەن، تاکو هیچ نەبێت سەرنجی بدات و بۆنی بکات و بڕێکیش لە وێنەکانی نێـوی ڕابمێنێ. منداڵ زۆری کـەیفی بە چیـرۆک دێت و بەتاسـوقـەوە گوێی بۆ شل دەکات، وەختـایێ دایک و باوکی بـۆی دەگێـڕنـەوە. ئەو منداڵە بۆ خۆیشی دەبێتە بەشێک لەو چیرۆکە و دەچێتە پۆسـتی قارەمـانەکانیـەوە. یان وەک ئەوەی ئەویش لە فـۆرمـەلەکردنی ڕووداو و بەسـەرهاتەکانیدا شـایەتحـاڵ، یان بەشدارێکی کارامە بێت.

منداڵ و کتێبی منداڵان

لە ڕاستیدا کتێبی منداڵ برێتییە لەو بەرهەمانەی، کە گەورەکان بەتایبەکاری بۆ منداڵانی دەنووسن. وەک چیرۆک و شیعر و دەقی شانۆیی و کتێبی وێنەدار. بەڵام دەتوانین بڵێین، هەر کتێبێک، کە منداڵ ئارەزووی بچێتە سەر و بەشەوقەوە بیخوێنێتەوە، کەواتە بۆ تەمەنی منداڵ گونجاوە و لێی بەهرەمەند دەبێت. زۆر کتێب هەن، ئەگەرچی لە بناغەدا بۆ توێژی منداڵانیش نەنووسراون کەچی ئەوان دەیخوێننەوە و چێژی لێ دەبینن، وەک تەواوی ئەفسانە و کۆهەقایەتەکانی دنیا. کەواتە دەتوانین بڵێین، زۆربەی هەقایەتەکانی دنیا بۆ منداڵان گونجاون. وەک شارەزایانی بوارەکە باسی لێوە دەکەن، منداڵی ساوایش بەتاسوقەوە گوێ بۆ خوێندنەوەی کتێب شل دەکات و مەیلی تەماشای وێنە ڕەنگییەکانی نێو کتێبیشی هەیە.

(د. لطفیة حسین الكندري) دەڵێ: «ئامادەکردنی منداڵ بۆ خوێندنەوە بەتەمەنێکی ساواوە، بەبێ زۆرلێکردن و زیادەڕۆیی، بەهەنگاوێکی سەرەتای گرینگتر لە خودی کردەی فێرکردن دادەنرێت. منداڵ لەو دەمەوە، کە گوێی لە زمان و گۆرانییەکانی دایەنگە دەبێت، ئیدی چەمکەکانی پێشوازیکردن لە خوێندنەوە قەبووڵ دەکات. دەرک بەوەیش دەکات، کە کتێب و کۆوار و ڕۆژنامەکان پەرەیان هەیە و هەر دەبێت بەهێمنی هەڵبدرێنەوە. بەڵکو خۆی دەتوانێت کتێبەکە بەدەستەوە بگرێت و بیکاتەوە و چێژ لە سەیرکردنی وێنەکانی و گوێگرتن لەو زمانە زارەکییەیش وەربگرێت، کە هاوشانە لەگەڵ زمانە نووسراوەکەدا... بڕوانە: تشجيع القراءة، ص. ٩٧»

خوێندنەوەی ئازاد، واتە خوێندنەوە لە دەرێی پرۆگرامی خوێندن، کە پشتەوانی قوتابی دەکات و هاوکاریی دەکات لە وانەکانیدا سەرکەوتووتر بێت. دەشێ بڵێین تەواوکەری بەرنامەکانی خوێندنگەیە. هەر لێرەیشەوە، بەبەراورد لە تەک هاوپۆلەکانیدا چاوکراوەتر دەبێت. لە ڕێی خوێندنەوەیشەوە بەژینگەکەی ئاشنا دەبێت و نیشتمانەکەی باشتر دەناسێت. بەشێوەیەکی

ئەرێنیش هاوکاری لە ڕسکاندن و چێکردنی کەسیەتیی منداڵدا دەکات. یارمەتیی دەدات لە ژیاندا کەسیەتییەکی سەرکەوتوو بێت. لە ڕووی باری دەروونی و لە هەڵسوکەوتی ڕۆژانەیدا تاکێکی ساغڵەم و ئاسایی بێت و بتوانێت خۆی لەنێو هەراوهوریای کۆمەڵدا بگونجێنێ. بەگشتی، منداڵ بەکاریگەریی خوێندنەوە، گۆڕانی چلۆنایەتیی بەسەردا دێت و توانا متبووەکانی بەئاگا دێن و چالاک دەبن. خوێندنەوەی کتێب لەلایەن باوک و دایکەوە بۆ جگەرگۆشەکانیان، ڕێز، هاوسۆزی و سۆزبەندیی نێوانیان بەهێزتر دەکات.

گومانی تێدا نییە منداڵان بەرینترین توێژی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵی کوردەواری پێک دێنن. خێزانی کورد بەگشتی نەوەی زۆر دەخەنەوە. وەلێ ئەگەر وەک ڕێژە سەرنجی بدەین، کەمترین جۆری کتێب لە کتێبخانەکاندا ئەوەیانە، کە بۆ منداڵان نووسراون، یان وەرگێڕدراون.

منداڵ بەو مەبەستە دەخوێنێتەوە تاکو بیر بکاتەوە و لە واتای ژیان تێ بگات و لەگەڵیدا هەڵبکات. بگاتە ئەنجامگری. کاتێکی بەسوود بەسەربەرێت. ئەرکی مامۆستای زمانی کوردییە، منداڵ فێرە زمانپاراوی بکات و سامانی منداڵ لە وشەی کوردی سەربخات و خوێندنەوە لەلای منداڵان بکاتە خدەیەکی شیرین. بەڵام گەلێک جاران منداڵی کورد قۆناغی منداڵی تێ دەپەڕێنێت، بێ ئەوەی ڕێگەی کتێبخانەی گشتی پێ بزانێت. بێ ئەوەی بەدەر لە پرۆگرامی وشکیی قوتابخانە، کتێبێکی تری بەسوودی خوێندبێتەوە.

جێی باسە، کتێبی منداڵانیش نووسینی گەلێک سەختە، کەچی لە کن ئێمە، بێ ئەزموونەکان بۆ منداڵان دەنووسن. لە کاتێکدا دەبوو نووسەرە بەئەزموونەکان ئەم کارەیان لە ئەستۆ گرتبا. تۆ هەروا سەرنج بدە، (تۆلستۆی) بەو هەموو ئەزموونەی خۆیەوە بۆ منداڵانی نووسیوە. گەرەکە کتێبی منداڵ وێنەی لەگەڵدا بێت و وێنەکانیش ڕەنگاوڕەنگ بن. کتێبی چیرۆکی منداڵان لانی کەم پەنجا لە سەدی پشت بەوێنە دەبەستێت. ئەو نیوەکەی تریشی برێتییە لە دەق. هەندێک جاران دەبینی وێنەکێشەکە، بۆ هەر

ڕستەیەکی دەقەکە کەڤاڵێکی کێشاوە.

جێی وتنە لە ئەوروپا، زۆرێک لە نووسەرانی چیرۆکی منداڵان خۆیان کەسانی دەستڕەنگینن و هەر بۆ خۆیشیان وێنە بۆ دەقەکانیان دەکێشن. دیارە نووسەر ئەگەر هاوکات هونەرمەندی شێوەکاریش بوو، ئەوا خۆی شیاوترین کەسە بۆ ئەوەی دەقەکەی خۆی بەوێنەی گونجاو بڕازێنێتەوە. ئەو هونەرمەندانەشی، کە توانای کێشانی کەڤاڵیان بۆ کتێبی منداڵان هەیە، دیسان دەگمەنن.

دەکرێت باوک و دایکان بەهاوکاریی ئەو وێنانە، چیرۆک بۆ منداڵەکانیان بخوێننەوە. بەتایبەت ئەو منداڵانەی هێشتا فێری خوێندنەوە و نووسین نەبوون. یان ئەو منداڵە کوردانەی، کە لە هەندەران دەژین و زمانی دایکی خۆیان بەچاکی نازانن. دەکرێت سیدی و فلاش دیسک بۆ ئەم مەبەستەیش بەکار بێنن. واتە دەکرێت لە ڕێی گوێگرتن لە دەق و هاوکات بینینی وێنەکانەوە چیرۆک بۆ منداڵان بگێڕینەوە. باب و دایک ڕاستەوخۆ چیرۆک لەنێو کتێبەکەوە بۆ منداڵی خۆیان دەخوێننەوە. منداڵەکەیش پەنجە لەسەر وێنەکان دادەنێت و ئاماژەیان بۆ دەکات.

بۆ منداڵ وەها چاکترە، سەرەتا بەدەنگی بڕێک بەرز بخوێنیتەوە، بۆ ئەوەی بڕوا بەخۆی و بەتوانای خۆی پەیدا بکات. چونکە دەنگیش بەشێکە لە کەسیەتیی ئەو منداڵە. کاتێک منداڵ گوێی لە دەنگی خۆی بوو، لەو دەمەدا، کە کارێکی بەسوود ڕادەپەڕێنێ، پێی دڵشاد دەبێت و چێژیشی لێ دەبینێت. (سوزان ئی. گۆتلیب)، لە کتێبەکەیدا بەناوی «الأسلوب الأمثل لتربية الطفل بعد عامه الثالث» دەڵێت:

«خوێندنەوە کلیلی گەشەکردنی کەسیەتی و سەرکەوتنی ئەکادیمییە. بەشداریکردنی ئەرێیانەی خوێندنەوە لە منداڵییەوە دەست پێ دەکات. ئەو چیرۆکانە نموونەی ئەرێنی دەخەنە پێش منداڵ بۆ لاساییکردنەوە. لەو چیرۆکانەوە فێری بیرۆکەی وەها دەبن، لە ژیانی شەخسیی خۆیاندا چاری

هەڵوێستی هاوشێوەی پێ بکەن. هەروەها فێر دەبن و دەزانن، کە لە بەرەوڕووبوونەوەی هەڵوێستە سەختەکاندا بەتەنیا نین... ص. ١٢١»

تۆیش منداڵەکەت لەگەڵ خۆتدا بۆ کتێبخانەی گشتی ببە. بەشی زارۆی پێشان بدە، تاکو لەوێ، لە نزیکەوە ئەو جەماوەرە ببینێت، کە بێدەنگ سەرگەرمی خوێندنەوەن، تاکو خوێندنەوەی لەلا شیرین ببێت. هەروەها لە تەک خۆتدا بیبە بۆ دوکانی کتێبفرۆشییەکان. لێی گەڕێ با بەئارەزووی خۆی کۆوار و کتێبی منداڵ هەڵبژێرێت. هەروەها بۆ هەمان مەبەست، بیبە بۆ پێشانگەی ساڵانەی کتێب، کاتێک لە شارەکەتدا دەکرێتەوە.

باشتر وایە کتێبخانەیەکی گچکە لە ژووری نووستنی منداڵدا هەبێت. بۆ ئەوەی کتێبەکانی خۆی تێدا بپارێزێت، تاکو فێر ببێت کتێب کۆ بکاتەوە و کاتێک گەورەیش بوو، ئولفەت بەکتێب و کتێبخانەوە بگرێت. ڕێز لە کتێب بگرێت. بەخاوێنی ڕایان بگرێت و پشت نەکاتە خوێندنەوە.

فێری بکە، لە ساڵوەگەڕی لەدایکبوونی هاوڕێکانیدا، هەروەها بەبۆنەی دەرچوونیانەوە لە قۆناغەکانی خوێندندا بە ڕێزەوە، بەئیمزای خۆی کتێبیان پێشکەش بکات. کاتێک منداڵەکەت چالاکییەک دەنوێنێت، یان لە کارێکدا سەرکەوتن بەدەست دێنێت، وەک دیاری کتێبی پێشکێش بکە. یان بەبۆنەی جەژنەکان و یادی لەدایکبوونیەوە، لە پاڵ دیارییەکانی تردا، با کتێبیشیان لەگەڵدا بێت.

خوێندنەوە ئاوەزی منداڵ فراوانتر دەکات. بەمێژووی میللەتەکەی خۆیەوە دەیبەستێتەوە. ئاسۆی تێگەیشتنی بۆ داهاتوویش لە پێشدا والا دەکات. دەتوانێت ئەو زانیارییانەی کە لە ڕێی خوێندنەوەوە بەدەستیان دێنێت، مۆنتاجیان بکات و پێکیانەوە گرێ بدات و بەهۆی ئەو زانیارییانەوە گەلێک دیاردەی کۆمەلایەتی بخوێنێتەوە. وەلێ گرینگترین شتێک ئەوەیە، منداڵ بتوانێت لەو بوارەدا، کە خۆی ئارەزووی لێیەتی قووڵ ببێتەوە داهێنانی تێدا بکات.

بەشداریی ناو بەناوی خولی فێربوونی کۆمپیوتەر و چۆنێتیی مامەڵەکردن لەگەڵ تۆڕەکانی ئینتەرنێتدا، بەسوودی منداڵ دەشکێتەوە. لەوێدا فێر دەبێت بەشوێن سەرچاوەی زانیاریدا و بەشوێن کتێبدا بگەڕێت و لێیان سوودمەند ببێت.

خوێندنەوەی داهێنەرانەیش ئەوەیە، منداڵ بتوانێت تێبینی و سەرنجی خۆی، جا ئەرێنی بێت یان نەرێنی، لەسەر ئەو دەقەی دەیخوێنێتەوە لەلا دروست ببێت. بتوانێت ڕەخنە لە دەقی نووسراو بگرێت. پێشنیازی باشتر و ڕێگەچارەی گونجاوتری لەلا بێت لەوەی، کە لەو دەقەدا هاتووە. یان منداڵ بتوانێت لە تەرەفی خۆیەوە زانیاریی پتر بخاتە سەر ئەو دەقەی، کە دەیخوێنێتەوە. لەو ئاستەدا بێت بیرۆکەی نوێ بئەفرێنێت. یان کۆمێنتاری لەسەر دەقەکە هەبێت. چونکە ئێمە دەبێ خوێنەرێک بخولقێنین تەنیا وەرگر و بەکاربەر نەبێ. بگرە بۆ خۆیشی بتوانێت دەق بەرهەم بهێنێت.

بۆ نموونە ئەگەر چیرۆکێکی خوێندەوە لەوانەی کۆتاییی کراوەیان هەیە، ئەم بتوانێت پێشنیازی کۆتاییـیەک یاخۆ پتری بۆ بکات و پاساویشی بۆ ئەو کۆتایی پێهێنانەی لەمەڕ خۆی هەبێت. خۆ ئەگەر بتوانێت چیرۆکێکی تری لەو جۆرە بئەفرێنێت، ئەوە نیشانەی داهێنان و سوودوەرگرتنیشە لە پرۆسێسی خوێندنەوە. لە ڕاستیدا بەبێ خوێندنەوە و بەشوێنداچوون، لە هیچ بوارێکی مەعریفەدا داهێنان بەرپا ناکرێت.

تەکنیکی کتێبی منداڵان

لە ڕووی تەکنیکەوە کتێبی منداڵان پێشکەوتنی بەرچاوی بەخۆیەوە بینیوە. نەهۆ ئەو تەکنیکە، هەستەکانی بینین و بیستن و بەرکەوتن (لەمس)ی منداڵ، بەچڕی پێکەوە گرێ دەدات. پێکەوەیش بەشداریی پرۆسەی خوێندنەوە دەکەن و چێژی لێ دەبینن.. هەندێک کتێب موزیکی تێکەڵ بووە. کاتێک منداڵ لاپەڕەکانی هەڵدەداتەوە و لێی دەڕوانێت، ئاوازێکی خۆشی بۆ دەژەنێت، کە

دڵی منداڵ دەکـاتەوە ئارەزووی بۆ خـوێندنەوەی کـتـێب دەجـووڵێنێت. هەندێک کتێب (ڕیلیف)ی قۆقزی لەسەر بەرگ و لاپەڕەکانی چێ کراوە و وێنەکان وەک پەیکەر، بەرجەستە بەدیار دەخەن.

کـاتێک منداڵ بەشـێنەیی دەسـتی پێـدا دەهـێنێت، هەست دەکـات، بەو چاڵوچۆڵییانە تابلۆیەکی ڕەنگی چێ بووە. ئەمـەیشیان چاوی خوێنەری منداڵی پێ دەگـەشـێتـەوە. دەکـرێت (بۆن)یش بۆ کـتـێـبی منداڵان زیاد بکرێت تاکـو هەستی بۆنکردنیشی بێتە پاڵ. هەندێک کتێب دەجووڵێت و بەرجەستە دەبێت. ئەوە نییـە هەر بە تەنیا، تەنێکی وەسـتاوی بێ گیـان بێت. لێرەدا ئاشنایەتی و ئامێتەبوونێکی ڕۆحی لە نێوان منداڵ و کتێبدا دێتە گۆڕێ. ئەو کتێبە دەبێتە نەختینەیەکی هونەریی جوان و بەنرخ، منداڵ دنە دەدات لەلای خۆی بیپارێزێت و لەناوی نەبات. گرینگە کـتـێـبی منداڵ لە ڕووی دەرهـێنانەوە لەوپەڕیدا بێت. دەستگیرۆیی لە جۆری کاغەزدا نەکرێت و بەجوانـترین شـێوە چاپ بکرێت و وێنەکانیشی ڕەنگاوڕەنگ بێت، تاکو منداڵ بەشەوقەوە بەپیریەوە بچێت.

کتێبخانەی ماڵ

وەک چۆن قـوتابخـانە لە پرسی خـوێندن و لە هـاندانی منداڵ بۆ خـوێندن و خوێندنـەوە بەرپرسیارە، بەر لـە تەمەنی قوتابخـانەیش، ماڵ ئەرکی دەسـتگرتن و ڕێنوێنیی و هـاندانی منداڵی خـۆی لەم بەستینەدا لە ئەسـتۆیە. بگرە یەکەم ڕێنیشاندەری منداڵ بـۆ خوێندنەوە دایک و باوکە. (د. جبريل حسن العريشي) لە کتێبـەکەی خۆیدا بەناونیشـانی (ما هي أسباب هجر القراءة، خاصة لدى الصغار؟) لە لاپەڕە ٢٩دا دەنووسێت:

«ماڵ ئەرکێکی تری لەسـەرە، ئەویش دامـەزراندنی کتێبخـانەی ماڵە، هەر یەکسـەر دوای ئەوەی منداڵیـان بوو. دەورەدانی منداڵ بە کـتـێب وا دەکـات لەگەڵیدا ڕابێت و خدەی پێوە بگرێت. بزانێت چلۆن مامەڵەی لە تەکدا دەکات و لە تەمەنی ساوایەتییەوە ڕێزی لێ دەگرێت.» دواتر نووسەری ناوبراو هەندێک

پێشنیازی گرینگ سەبارەت بەدامەزراندنی کتێبخانەی ماڵ ڕیز دەکات، کە ئەمانەن:

«١- کتێبەکان دەکرێن بە دوو بەشەوە. بەشێک گرانبەها و ئەوانی تر هەرزان. با لانی کەم، لە ماوەی سالانی سەرەتای تەمەنی منداڵەکەدا کتێبە گرانبەهاکان لە بان ڕەفە بەرزەکان دابنرێن. کتێبە هەرزانەکانیش لە بان ڕەفە نزمەکان بن.

٢- کتێبەکان بەشێوەیەکی ئەوتۆ دابنرێن، منداڵ بتوانێت بەرگەکانیان ببینێ. بەمەیش فزوولی منداڵ دەجووڵێت.

٣- با مامەڵەکردن لەگەڵ کتێبدا وەک مامەڵەی هاوڕێ، بەخۆشەویستییەوە بێت. لە ڕووی بایەخدان بەکتێبەوە، خێزان دەبێتە پێشەنگ بۆ منداڵ.

٤- هانی منداڵان بدرێت کتێب لەگەڵ خۆیاندا بۆ شوێنە جیاوازەکان ببەن. وەک چۆن یارییەکانیان لە تەک خۆیاندا دەبەن.»

منداڵ و چیرۆک

ئێمە زۆرجاران باس لە ژانری چیرۆک دەکەین و پێشنیازی ئەوەیش دەکەین با منداڵان چیرۆک بخوێننەوە. لە ڕاستیدا ئەم ڕایە ستانداردێکی باوی جیهانییە. وێڕای ئەوەی زمانی منداڵی پێ گەشە دەکات و قامووسی زمانی پێ دەوڵەمەند دەبێت، هەر چیرۆکێکیش بگریت، لەلای خۆیەوە کێشەیەک دەورووژێنێت. قارەمانی چیرۆکەکە، دوای سەرکەوتن بەسەر زنجیرەیەک کۆسپ و تەگەرەدا، ئەوجا دەگاتە چارەسەرێکی شیاو بۆ کێشەکە، یان ئەوەتا کۆتایی و چارەسەر بۆ خوێنەر جێ دەهێڵێت. ئەم پرۆسەیەش، بەلایەک دروستکردنی تەنگژەیە، بەلایەکی تر لە هەوڵی تێپەڕاندنی ئەو تەنگژەیەدایە. بە نیازیشە چارەسەری گونجاوی بۆ بدۆزێتەوە.

(د. مرقت محمد کامل) لە کتێبەکەیدا بەناوی (مدخل الی صحافة الاطفال)، وەک زۆرێک لە توێژەران پێی وایە: «لەبارترین هۆیەک بۆ گەیشتن بە منداڵ و

خولیاکانی چیرۆکە. لە ڕێی چیرۆکەوە منداڵ خێر و شەڕ لە ژیاندا جیا دەکاتەوە. لێرەشەوە ناڕاستەوخۆ منداڵ بەلای لایەنی خێردا ڕادەکێشێت و لە شەڕیش دووری دەخاتەوە. منداڵ بەهۆی چیرۆکەوە زانیاریی تەواوی دەست دەکەوێت. تێ دەگات کامە ڕاستە و کامە چەوتە... بڕوانە: ل. ٨٨»

ئەو منداڵەی دەخوێنێتەوە وەک خدەیەک لەسەری ڕاهاتووە، بەزوویی لە وانەکانی قوتابخانەی تێ دەگات و ئەرکەکانی ماڵەوەیشی بەئاسانی ڕادەپەڕێنێت. ئەگەر لە دەرێی ماڵیشدا تووشی هەر گرفت و کێشەیەک هات، دەستەوستان دانامێنێت، بەڵکو ئەو دەتوانێت بەئاسانی چارەسەری گونجاوی بۆ بدۆزێتەوە، چونکە ئەو دەتوانێت سوود لەو ئەزموونانە وەربگرێت کە لە ڕێی خوێندنەوەوە، لەلای خۆی کۆی کردوونەتەوە. ئەو دەبێتە تاکێکی پشوودرێژی ئەوتۆ، بتوانێت لە کاتی خۆیدا بێتە گۆ و بێتە دەست و بەبێ دوودڵییش، بڕیاری ڕاست و دروستی خۆی بدات. چونکە ئەو تاکێکە بەتەمەن منداڵە، وەلێ بەئەزموون دەوڵەمەندە. (د. أحمد زیاد محبک)، لە وتارەکەیدا بەناونیشانی (ثقافة الکلمة وثقافة الصورة) نووسیویێتی:

«ئەوە کردەی خوێندنەوەیە، کە مێشک بەهێز دەکات و توانای ئاوەز لەسەر بیرگۆڕکێ و گەنگەشە بەرز دەکاتەوە. چونکە سامانی مەعریفە و زمان بەئاوەز دەدات، تا وای لێ دێت چاکتر توانای بەسەر گوتوبێژدا بشکێت، چونکە ئێمە بە زمان بیر دەکەینەوە و زمانیشە هەڵچوون دەورووژێنێت و هۆش بە ئاگا دێنێت و هەستەکانیش ئاگەدار دەکاتەوە.»

کەواتە منداڵ بەخوێندنەوەی سەرومڕی ژانری چیرۆک لە تەک کەشوهەوای تەنگژەدا ڕادێت. بەدۆزینەوەی چارەسەری گونجاویش بۆ ئەم تەنگژانە، ئەزموونێکی زۆری لەلا کەڵەکە دەبێت. بەم پێیە هەر کاتێکیش لە ژیانی ڕۆژانەی خۆیدا دووچاری هەر تەنگژەیەک هات، ئەوا لێبڕاوانە بەرەورووی دەبێتەوە و وەک پێشهاتێکی ئاسایی وەری دەگرێت. ئەو حەلە دەیشتوانێت بەئاسانیش خەیاڵی داهێنەرانەی خۆی بجووڵێنێت، ڕێگەچارە بۆ کێشەکانی خۆی بدۆزێتەوە و بەسەرکەوتوویش لێیان دەربچێت.

گرینگییەکی تری چیرۆک خوێندنەوە بۆ منداڵ ئەوەیە، تێگەیشتن لە چیرۆک کارێکی زێدە ئاسانە و دەکرێت منداڵ لە پۆلە بەراییەکانی خوێندنیشدا، بەبێ هاوکاریی باب و دایک، یان مامۆستا ڕای بپەڕێنێت. تێگەیشتنیش لە چیرۆک بەبەراورد لەگەڵ ڕشتە زانستییەکاندا، ئاسانترە، منداڵ لێی وەڕس نابێت. تەنانەت لە خوێندنەوەی کتێبی وشکوبرینگی ڕێزمانیش باشتر بۆ فێربوونی زمان هاریکاریی منداڵ دەکات، جا هەر زمانێک بێت؛ چونکە ڕستەکانی چیرۆک هەم ئاسان و هەمیش ڕەوانن. بۆیە منداڵ لە ئەنجامی خوێندنەوەی بەردەوامی ژانری چیرۆکدا، لەسەر ڕستەداڕشتن و زمانپاراوی ڕادێت.

مەیلی منداڵ بۆ جۆری چیرۆک بەپێی تەمەن گۆڕانی بەسەردا دێت. وەلێ بەگشتی و بەپێی بۆچوونی (د. مرڤت محمد کامل)، گرینگترینی ئەو جۆرە چیرۆکانەی منداڵ ئارەزووی لێیانە ئەمانەن:

١- چیرۆکی میللی: واتە حیکایەتی فۆلکلۆر، کە گوزارشت لەو کات و شوێنە دەکات ڕووداوەکانی تێدا بەڕێوە چووە و کەسمان پێ نازانین کەی بووە و خاوەنی دیاریکراوی نییە. چیرۆکی میللی بەزۆری کۆتاییی شادی هەیە و تیمەیەکی هەیە بەنیازە وەک دەرسێک بیگەیێنێتە گوێگر یان خوێنەر.

٢- چیرۆکی مرۆڤی لە توانابەدەر (الخارق): ئەم جۆرە چیرۆکانە دەچنەوە سەر خورافە. لەوێدا قارەمان کاری کەسنەکردە و لە ڕادەبەدەری ئەوتۆ ڕادەپەڕێنێت، لە دەسەلاتی مرۆڤی ئاساییدا نییە، وەک سوپەرمان و تەرەزان.

٣- چیرۆکی سەرچڵی و سەرەڕۆیی (قصص المغامرات): وەک چیرۆکی پۆلیسی، تاوان و جاسووسی و خۆشەویستی.

٤- چیرۆکی مێژوویی: ئامانج لێی خەیاڵکردنەوەیە لە ڕابردوو، یان بینینی ڕابردووە بەچاوی خەیاڵ... بڕوانە: ل، ٨٩.»

لە هەموو جیهاندا، لە پێشترین ژانر بۆ منداڵ، هەقایەت و چیرۆکە، لە پاڵ

بینینی فیلمی منداڵدا، کە ئەویش هەمان پێکهاتەی هەیە و پڕە لە سەرەڕۆیی. گرینگیی ئەم ژانرانەیش لەوەدایە، قارەمانانی ئەم فیلم و هەقایەت و چیرۆکانە، دوای هەوڵ و تێکۆشانی زۆر، لە ئەنجامدا بەسەلامەتی و لە جاران بەهێزتر و پڕ ئەزموونتر لەو تەنگژانەی تێی کەوتبوون ڕزگاریان دەبێت. (د.سوزان ئی. گۆتلیب) پێی وایە:

«لە ڕێی خوێندنەوەوە، بیرەوەریی منداڵ فراوان دەبێت. دوای تەمەنی سێ ساڵی، لەوانەیە منداڵ بتوانێت ئەو کتێبەی دڵخوازێتی لەبەر بیگێڕێتەوە. ئەگەر باوک و دایکی هەوڵیان دا وشەیەکی لێ بگۆڕن، یان لاپەڕەیەکی لێ بپەڕێنن، ئەوا ئەو منداڵە لێیان دەکات بە هەرا. منداڵان لەو تەمەنەدا، پێیان خۆشە گەورەکان بەهەڵەوە بگرن و لەسەریانی بکەن بە ماڵ... ص. ١٢٢»

جێی ئاماژەپێدانە، لەگەڵ گۆڕانی جیهان و هاتنەپێشەوەی سەدەیەکی نوێشدا، کە هۆیەکانی گەیاندن و کات بەسەربردن زۆر بوون. وەک دەڵێن جیهان بچووک بووەتەوە، هێشتا هەر ئارەزووی خەڵک بۆ چیرۆک، جا نووسراو بێت یان بینراو لە ڕێی وێنەی وەستاو، یان جووڵاوەوە وەک درامای تیڤی و فیلمی سینەماوە، یان لە ڕێی گێڕانەوەوە، لە جێی خۆیەتی، بگرە ئەم مەیل و ئارەزووە زیادی کردووە. خەڵک لە جاران پەرۆشتر چیرۆک و ڕۆمان دەخوێننەوە. لە جاران زیاتر، بەپشووی درێژەوە، بەدیار زنجیرە درامییەکانەوە دادەنیشن و بەفزوولییێکی زۆرەوە ئەم گەو دەدەنە دەم ئەو گەو، تا کۆتاییی چیرۆکە وێنەگیراوەکە بەشوێنیدا دەچن. منداڵیش وەک گەورەکان، بگرە پتریش ئەڵهای گوێگرتن لە چیرۆک و خوێندنەوەی چیرۆک دەکەن.

چیرۆک و هەقایەت خەیاڵی منداڵ دەورووژێنن و فراوانتری دەکەن. هەموو داهێنانێکیش پێویستیی بەخەیاڵفراوانی هەیە. ئەم ژانرانە منداڵ تووشی سەرسامی دەکەن، کە بۆ هەر داهێنانێک، جا زانستی بێت یان هونەری و ئەدەبی، بناغە و پاڵنەریشە. ئەوەیش بزانە، کە منداڵ لە گوێگرتنی چیرۆک وەڕس نابێت. لەم ڕووەوە. (د. گۆتلیب) دەڵێت: «بیرت بێت منداڵان حەزیان لە دووبارەکردنەوەیە. سروشتییە ئەگەر ئەوان، چەند جارێک داوای خوێندنەوەی

هەمان کتێب بکەن. ئەوان پتر هەست بەئاسایش دەکەن کاتێک گوێیان لە هەمان وشەکانی پێشوو دەبێتەوە. هەست بەدڵنیایی دەکەن، کە هەموو جارێک، لە کۆتاییدا دەبیستن، قارەمانانی چیرۆکەکە بە ژیانی بەختیاری شاد دەبن... ل ١٢٣.»

دەشێ گێڕانەوەی چیرۆک لەلایەن دایک و باوکەوە بۆ نەوەکانیان تا تەمەنی سێزدە چواردە ساڵی درێژە بکێشێت. چونکە مەردم لە هەر تەمەنێکدا بێت حەزی لێیە دەوروبەری چیرۆکی بۆ بگێڕنەوە. ئەدی ئەوە نییە ئێمە تەمەنمان سەروو پەنجا ساڵیشە، کەچی بەپەرۆشەوە بەدیار چیرۆکی ڕادیۆ و درامای تیڤی و فیلمی سینەماوە دادەنیشین و چێژیشیان لێ دەبینین؟

خوێندنەوەی هەقایەتی کوردەواری، گوێڕایەڵی بۆ نیشتمان لەلای منداڵ بەهێز و ڕەگاژو دەکات، چونکە ئاشنایەتی لە تەک ئەدەبی کۆنینەی خۆیدا پەیدا دەکات. لە دواجاردا خۆیشی بەخاوەنیان دەزانێت و ڕەنگە شانازیشیان پێوە بکات. دەشێ ئەگەر ئەو منداڵە، تاکێکی هونەرمەندی لێ دەرچوو، دواتر لە تەک حیکایەتی میللیی گەلانی دراوسێدا بەراوردیشیان بکات و بۆ داهێنانیش سەرووشیان لێ وەربگرێت؛ کاتێک لێ دەبڕێت فیگەرە گونجاوەکانیان لە هونەرەکانی شانۆ و سینەما و فیلمی کارتۆندا بەکار ببات و بەگەڕیان بخات.

(مەحموود خەلیل)، لە وتارێکدا بەناونیشانی (چۆن چیرۆک بۆ منداڵەکانت دەگێڕییەوە؟) دەپرسێت: «کامەیان سوودی بۆ منداڵ زیاترە، چیرۆکی بۆ بخوێنرێتەوە، یان بۆی بگێڕدرێتەوە؟ لە وەڵامدا دەڵێت: خوێندنەوە ڕۆشنایی ئاوەزە. تەجەللای ویژدانە، بابەتی مەعریفەیە، بناغەی پێوەندیی دروستە بەکتێب و قەڵەم و کاغەزەوە. بەڵام گێڕانەوەی حیکایەت و چیرۆک، بابەتێکە نەرمونیانیی پتری تێدایە و باندۆری خێراتری لەسەر منداڵ هەیە. قووڵتر منداڵان بۆ چێکردنی پێوەندیی دۆستانە لەگەڵ پێداگۆدا (پەروەردەکار) کێش دەکات.»

هەر لەم بارەیەوە، (عەبدولەجید ئەلتەحاکومی)، لە وتارەکەیدا (چیرۆک ئەزموونێکی چێژبەخشە)، دەڵێت: «پەسندتر وایە مامۆستا، یان هەر حیکایەتخوانێک لەبەر چیرۆکەکە بگێڕێتەوە، تاکو بواری هەبێت بەئاسانی و بەئازادی بجووڵێت و بە واندنەوە بیگێڕێتەوە. ڕوخسار و دەستەکانی بۆ نواندن و ئاماژە بەکار بهێنێت، تاکو منداڵانیش پتر بچنە نێو ڕووداوەکانیەوە. دەکرێت سوود لە تەختەڕەش وەربگیرێت بۆ هەندێک وێنەی خێرا، ئەگەر حیکایەتخوان دەستی وێنەکێشانی هەبوو. دەشێ مامۆستای زمان چیرۆک بەسەر قوتابیاندا دابەش بکات. داوایان لێ بکات لە ماڵەوە، لە پشووی هەفتەدا بیخوێننەوە، پاشان لە ژووری پۆلدا بۆ هاوپۆلەکانیانی بگێڕنەوە..» واتە یەک لەباری منداڵ، لە هەموو دۆخێکدا، گێڕانەوە چێژی پتری تێدایە هەتا خوێندنەوە. باشتر وایە چیرۆکەکانیش هەمەڕەنگ بن، لە کۆمەڵایەتی و مێژوویی و حیکایەتی گیانداران و... تاد.

(د. مرفت محمد کامل) پێی وایە، پێویستە چیرۆک ئەم ڕەگەزانەی لای خوارەوەی تێدا بێت:

أ. پێکهاتەی نوێ بخاتە سەر ئەو ئاکارانەی پێشتر هەبوون.

ب. تەنیا بەپێشکێشکردنی نموونەی دژبەیەکی خوازراو و نەخوازراو نەوەستێت بەڵکو هەوڵ بدات هۆیەکانی پشتی ڕووداوەکان ڕوون بکاتەوە.

ج. ڕووداوەکان لە چوارچێوەی ئەو شارەزاییەدا بخولێنەوە، کە کەسیەتیی منداڵ هەیەتی.

د. نابێت تەنیا پارچەیەک لە خەیاڵ و توندوتیژی و وروژاندنی غەریزەی ڕووت بێت.

هـ. ڕستەکانی ڕیتمی موزیکییان تێدا بێت.

ر. گرینگیدان بەچنین (حبكة) بدات، وەلێ پێویست ناکات بەزمانێکی ئاڵۆز بێت.

ز. نابێت ناوەڕۆک و زانیاری لەسەر شێوەی نسحەت و ئامۆژگاری پێشکێش

بکات... بڕوانه صحافة الاطفال. ص. ٩٠»

گێڕانەوەی چیرۆک، جۆرە سرووتێکی پەروەردەییە، منداڵ دڵشاد و بەختیار دەکات و خۆشەویستیی بۆ خوێندنەوە لە ناخیدا دەڕوێنێت. بە شەوق و زەوقەوە بەرەو دنیای کتێب دەستی منداڵ دەگرێت. کەشوهەوای گەرموگوڕی ئولفەت لە نێوان حیکایەتخوان و گوێگردا ساز دەکات. لەو دۆخەدا منداڵ بەهەموو توانای مێشکییەوە ئامادەی وەرگرتنی بابەتی نوێ و وردەکارییەکانی چیرۆکە و بەرە بەرە پێی ئاشنا دەبێت. بەم پێیە گێڕانەوەی هەر چیرۆکێک زەینی منداڵ چالاکتر دەکات. دوور لە ڕەسمیاتی تەختەڕەشی قوتابخانە و دەرخکردنی دەقە وشکەکان، کە تەنیا لە پێناوی دەرچوون و نمرەدایە، توانای وەرگرتنی بابەتی نوێی وەک چیرۆک و زانست و زانیاری، لەلای منداڵ هەڵدەکشێت و بەپەرۆشەوە گوێدێریان دەبێت و لە بیرەوەریی خۆیدا دەیانپارێزێت.

(خالد عبدالعزيز الشلفان)، لە وتارەکەیدا بەسەردێری (مهارات قرائية) پێی وایە:

«گرینگە خوێنەر بیرۆکەیەکی کورت لەمەڕ بابەتەکە وەربگرێت، بەوەی دەستپێک، سەرباس و ناونیشانە لاوەکییەکان بخوێنێتەوە، ئەوجا دەست بەخوێندنەوەی خێرا و گشتیی بابەتەکە بکات.» تاکو هیچ نەبێت بەزانیارییەکانی نێوی ئاشنا بێت.

سەرکەوتن و ئامانجپێکانی هەر چیرۆکێکی منداڵان، تا ڕادەیەکی زۆر بەشێوازی گێڕانەوە و بەدەمولەبزی شیرینی حیکایەتخوانەوە بەندە، نەک بە لێهاتوویی چیرۆکنووسەوە. لە یادنەکردنی وردەکارییەکان و بەرجەستەکردنیان لە ڕێی نواندن و گۆڕینی تۆنی دەنگ و بەکارهێنانی زمانی جەستە و ئاماژە، لاساییکردنەوەی دەنگی ئاژەڵەکان وەک خۆیان. پێشاندانی هەستەکانی وەک تووڕەبوون، کرژبوون، دەربڕینی هاوسۆزی، نەرمونیانی، دوور لە هەڵچوونی زیادە، یان بێ موبالاتی نواندن لە گێڕانەوەدا، تاکو گوێگر

وەڕس نەبێت، بەڵکو بەپەرۆشەوە چرکە بەچرکە لە تەک ڕووداوەکاندا بژی.

سەبارەت بەمنداڵ لە دوای تەمەنی چوار ساڵانەوە؛ خاتوون (مێری والاس)، لە کتێبەکەی خۆیدا (الأسلوب الأمثل لتربية الطفل بعد عامه الرابع)، ڕووی دەمی لە دایکە و دەڵێت: «کاتێک تۆ بۆی دەخوێنیتەوە، ئەو لەسەر دەنگی وشەکان ڕادێت. ئەگەر هەمان کتێبت (لەسەر داوای خۆی) چەند جارێکت بۆ خوێندەوە، بەتایبەت ئەگەر وشەکانی سەروادار بوون، ئەوا ئەویش دەتوانێت کتێبەکەی بەدەستەوە بێت و چیرۆکەکە بۆ تۆ بگێڕێتەوە، لە کاتێکدا سەرنجی وێنەکانی نێوی دەدات. بەڵام تۆ لێکدانەوەکانی، یان وەرگێڕانی وێنەکانی بۆ ڕاست مەکەوە... ص ١٧٠.»

گەرەکە حیکایەتخوان دەست و هەستی منداڵ لەگەڵ خۆیدا بۆ نێوجەنگەی کێشە و بەیەکدا هەڵپژان و بەرەو پێشەوەچوونی ڕووداوەکان بەرێت. بەشێوازێکی ئەوتۆ، کە منداڵ لە وەها دۆخێکدا، نەک هەر بەتەنیا گوێگر بێت، بگرە ببێتە قارەمانێکی فەخریی ئەو چیرۆکە و بەسەر ڕووداوەکانیەوە شایەتحاڵ بێت. چاکتر وایە حیکایەتخوان لە کۆتاییشدا داوا لە منداڵ بکات، ئەگەر بەڕستەیەکیش بووبێت، شتێک لەمەڕ نێوەڕۆک و مەبەستی چیرۆکەکە بڵێت و ڕای خۆی لەبارەیەوە دەربڕێت. لە هونەری گێڕانەوەشدا گرینگ ئەوەیە، ئەو چیرۆکە بۆ منداڵ بکات بەجیهانێکی پڕ لە جووڵە و سەرنجی بەتەواوی ڕابکێشێت.

(نەسار ڕەمەزان) لە وتارەکەیدا بەسەردێری (٣٦ ڕێگە هەیە، وا لە منداڵەکانمان دەکات هەموو کتێبی جیهان بخوێننەوە) پێی وایە: «خوێندنەوە مەزنترین سامانێکە دەکرێت مرۆڤ بەدەستی بهێنێت... ئەگەر دایکت شەوانە چیرۆکی بۆ گێڕابیتەوە، ئەوا تۆ منداڵێکی بەختەوەر بوویت و دایکێکی مەزنیشت هەبووە. ئەوەی بە منداڵی بۆی نەخوێنرابێتەوە بەگەورەییش خۆی ناخوێنێتەوە. منداڵ لە تەمەنی ٣-٧ ساڵاندا، چیرۆکی لە هەر بابەتێکی تر پتر حەز لێیە.»

پێم وایە نەوەی ئێمەومانان بەگشتی بەختەوەر بووین، کاتێک دایکمان شەوانە چیرۆکی بۆ گێراوینەتەوە، زۆربەی دایکانی ئێستا، نە خۆیان هەقایەت دەزانن، نە کتێبیش بۆ منداڵەکانیان دەکڕن، تاکو چیرۆکیان بۆ بخوێننەوە. واتە لەم ڕووەوە ئێمە پێشکەوتنمان بەدەست نەهێناوە.

لەو (٣٦) خاڵەی (نەسار ڕەمەزان) باسی کردووە، وا لێرەدا هەندێکیان دەخەینە ڕوو:

«١- چیرۆکێک بۆ منداڵەکەت هەڵبژێرە، لە دەوری ئەو ئاژەڵ و باڵندە و ڕووەکانە بسووڕێتەوە، کە دەیانناسێت.

٢- چیرۆکێکی بۆ هەڵبژێرە وێنەکانی سەرنجڕاکێش بن، بە قەوارەی گەورە و بەڕەنگی ڕوون و جوان وێنە کێشرابن، گوزارشت لە ڕووداو و قارەمانانی چیرۆکەکە بکەن.

٣- چیرۆکێک بۆ منداڵەکەت هەڵبژێرە پێوەندیی مکۆمی بەئێستایەوە هەبێت، کە تێیدا دەژی. نە بۆ ڕابردوویەک ببیە، کە بەلایەوە گرینگ نییە و نە بۆ داهاتوویەکیش، کە نادیارە.

٤- چیرۆکێکی بۆ بگێڕەوە شێوازێکی ئاسانی هەبێت، وابێت منداڵەکەت بەبێ ماندووبوون تێی بگات، لە هەمان کاتدا ورووژاندن و تەشویقیشی تێدا بێت.

٥- کاتێک چیرۆکی بۆ بخوێنەوە هەست بەئارامی بکەیت و شەکەت نەبیت، تاکو بتوانی بەشێوەیەکی گونجاو، بە تام و چێژەوە بۆی بخوێنییەوە. گەر بۆت نەلوا، پێی مەڵێ من ماندووم، بەڵکو پەیمانی کاتێکی تری بدەرێ، وەلێ پەیمانەکەت ببە سەر.

٦- بەزمانێکی ئاسان، دوور لە وشەی بیانی و گرێ و گۆڵ و زاراوەی ناحاڵی بۆی بخوێنەوە، یان بۆی بگێڕەوە.

٧- لە دەمی حیکایەتخوێندنەوەدا بەهیچ کارێکی ترەوە خەریک مەبە. کاتی بۆ تەرخان بکە. ئەمە واتای ئەوە دەگەیێنێت، کە تۆ چیرۆک خوێندنەوە

بەهەند دەگریت.

٨- لە بەرچاوی منداڵەکەت بخوێنەوە، تاکو ببیتە پێشەنگ بۆی.

٩- بیرت بێت، تۆ وانەی خوێندنەوە بەمنداڵەکەت ناڵێیت و دەرسی دانادەیت، بەڵکو تۆ حیکایەتی (چیرۆک) بۆ دەگێڕییەوە، یان بۆی دەخوێنییەوە.

١٠- ناوەڕۆک و مەبەست، یان بیرۆکەی چیرۆکەکەی بۆ مەگێڕەوە، بگرە خودی چیرۆکەکەی بەتەواوی بۆ بگێڕەوە. پاشان دەکرێت لەبارەیەوە گفتوگۆ بکەن.

١١- داوای لێ بکە، بەزمانی خۆی، بەوشەی خۆی بۆت بگێڕێتەوە.»

سەبارەت ئەو چیرۆکانەی بۆ منداڵی کورد نووسراون

سەختترین ژانری ئەدەبی ئەوەیانە، کە بۆ منداڵان دەنووسرێت. کەچی ئێمەی نووسەری کورد نووسینی ژانری منداڵان لە چیرۆک و شیعر و دراما بە (مەلاخۆرە) دەزانین. تەنیا ئەو پێدەگۆیانەی، ڕۆژانە هەڵسوکەوت لەگەڵ منداڵدا دەکەن، بەدروستی لە منداڵان و خولیا و ئازارەکانیان دەگەن. ئەوانەی بۆ منداڵان دەنووسن زۆر لە قۆناغی منداڵی دوور کەوتوونەتەوە. هەندێک نووسین بۆ منداڵ هەن، لەو بیرەوەرییانە دەچن، کە نووسەرێک بە پەنجا ساڵ تەمەنەوە لەسەر دەورانی منداڵیی خۆی دەیاننووسێت. واتە لە دووریی پەنجا ساڵەوە باسی قۆناغێکی هەرە گرینگ دەکات، کە ئەوسا خۆی منداڵ بووە وەهای بیر نەکردووەتەوە و بەو جۆرەیش لە جیهانی نەڕوانیوە. دەکرێت بە کورتی و بەگشتی، بەم شێوەیەی لای خوارەوە سەرنجەکانم لەمەڕ ئەو کتێب و چیرۆکانەی بەکوردی بۆ منداڵان نووسراون بخەمە ڕوو:

١- بە زۆری دەست لەسەر گوێڕایەڵیی کوێرانە بۆ دایک و باوک و بۆ مامۆستا دادەگرن. واتە کتێبی ئامۆژگارین نەک چیرۆک، لە کاتێکدا لە سەدەی ڕابردووەوە، لە هیچ جێیەکی ئەم جیهانەدا باوی چیرۆکی ئامۆژگاری نەماوە. قسە قسە دێنێ، زۆرێک لەو بەرنامانەیشی لە تیڤییەکاندا بۆ

منداڵان تەرخانن، کەسانی نەشارەزا بەڕێوەی دەبەن و ئەوانیش دیسان بە زۆری خەریکی بەخشینەوەی ئامۆژگارین بەسەر منداڵاندا.

تاکو ئێستاش تاکی کورد وەها تێگەیشتووە، گوایە منداڵ، هەر لەبەرئەوەی لە سەرەتای تەمەندایە، نەفامە و دەبێت بەردەوام ئامۆژگاری بکرێت. تەنانەت لە کن ئێمەی کورد وشەی (نەفام) یەکسانە بە (منداڵ). پێ دەچێت ڕەگیشەی ئەم وشەیە بچێتەوە سەر (فهم)ی عەرەبی، کە بەکوردییەکەی دەکاتە (تێگەیشتن). وەلێ منداڵ بە جیدی گوێ دەگرێت. خاوەنی مێنتاڵ و ئاوەزی خۆیەتی و تێیش دەگات. ئەگەر لە هەر وشەیەک یان دیاردەیەک تێ نەگەیشت، ئەو وەک هەندێک گەورەساڵ، پێی شەرم نییە بڵێت (نازانم)، بۆیە منداڵ لێکدا لێکدا دەپرسێت. جار هەیە ئەمەندە پرسیاری بەجێ و ڕێ دەکات، دەوروبەری خۆی تووشی سەرسووڕمان دەکات. لایەنێکی بەرپرس، یان دەزگەیەک نییە ئەو خەڵکە، بەتایبەت ئەوانەی بەحیساب بۆ منداڵ دەنووسن تێ بگەیێنێت، کە منداڵ نە گێلە و نە نەفام، بگرە خاوەنی ئاوەزە و دەفامێت.

٢- چیرۆکەکان بە زۆری واقیعیی فۆتۆگرافین و بەگشتی خەیاڵ و فانتاسیا لە چیرۆکی منداڵانی کورددا بزرە. لە کاتێکدا گرینگیی چیرۆکی منداڵان لەوەدایە، کە بێ سنوور خەیاڵی تێدا بخرێتە کار، تاکو لەلای خۆیەوە خەیاڵی منداڵ فراوانتر بکات و بیخاتە سەر ڕێی بیرکردنەوە و داهێنان.

٣- دیسان دەبێت بڵێین: بەزۆری وێنە و تێکستی چیرۆکەکان لە ئاستی یەکدا نین. یەکێکیان لەسەر حیسابی ئەوی تریانە.

٤- چیرۆکەکان بەحیساب بۆ منداڵن، بەڵام بەزمانی گەورەساڵان نووسراون.

٥- دەستگیرۆیی، یان دەشێ بڵێین ڕەزیلیش لە جۆری کاغەز و ژمارەی وێنە لە چاو درێژیی دەقدا دەکرێت. زیاتر قازانجی دەزگەی چاپ ڕەچاو دەکرێت هەتا منداڵان خۆیان، کە دەبێت ئەوان ئامانج بن. وێنەکێشی بابەتی منداڵان لەنێو کورددا دەگمەنە. بەسەرێکی تر کتێبی چیرۆکی

منداڵان دەبێت پەنجا لە سەدی وێنەی ڕەنگاوڕەنگ بێت و نیوەکەی تری برێتی بێت لە دەقی نووسراو. خۆ ئەگەر بەرانبەر هەر ڕستەیەک وێنەیەک هەبێت، دەها باشتر. وابێت منداڵ بتوانێت دووجاران چیرۆکی گۆڕین بخوێنێتەوە. جارێک لە ڕێی دەقی نووسراوەوە جارێکی تر لە ڕێی وێنە ڕەنگییەکانی ناویەوە.

٦- لە هەمووی کارەساتتر ئەوەیە، کورد نووسەری ئەوتۆی نییە بتوانێت چیرۆکی سەرکەوتوو بۆ منداڵان بنووسێت. بۆیە لە دۆخی وەهادا دەبێت پشت بەوەرگێڕان ببەستین. دەبێت ئەو نووسەرە کێ بێت بتوانێت چیرۆکی منداڵان لە زمانی بیانییەوە، وەربگێڕێت و زمانەکەیشی تایبەت بەمنداڵان بێت.

چیرۆک، وەک چارەسەری نەخۆشی

(مارگۆت سەندەرلاند) پێی وایە: منداڵ وەک گەورەساڵ توانای خۆڕاهێنانی لەگەڵ مەینەتی و کێشەکانیدا نییە، کاتێک بەرەوروویان دەبێتەوە. منداڵ ناتوانێت دیپلۆماسییانە هەڵسوکەوت بکات و خەمرەوێن بۆ خۆی پەیدا بکات. یان خۆی لە کرژی و (سترێس) بەتاڵ بکاتەوە. منداڵ ناتوانێت خەمەکانی خۆی لای ئەم و ئەو هەڵبرێژێت، بە تانیدا بێتە خوار، گوێگر بۆ خۆی پەیدا بکات و هەوڵ بدات چارەسەریان بۆ بدۆزێتەوە. بەڵکو کێشە کەڵەکەبووەکانی، هەروا لەو گۆڕە دەمێننەوە، کنە لە ناخی دەکەن و ئەنجامی خراپیشیان لێ دەکەوێتەوە. بۆ نموونە، لە خوێندن دوا دەکەوێت، چونکە منداڵێک کێشەی هەبێت، ناتوانێت وەک پێویست زەینی خۆی چڕ بکاتەوە و تەواو لە وانەکانی حاڵی ببێت.

لە دۆخی وەها ناهەمواردا دەشێ ببێتە منداڵێکی شەڕەنگێز، یان گۆشەگیر، بێ هاوڕێ و هاودەم بمێنێتەوە. یاخۆ دەشێ شەوانە، لە بریی خەونی ئاسایی، مۆتەکە ببینێت. لە ترس و دڵەڕاوکێ و بەدبەختیدا بژی.

بەچەندان جۆر گرێ و گۆڵی دەروونی گرفتار ببێت. بۆیە منداڵان، بۆ مامەڵەکردن لە تەک ئەم جۆرە هەستە ئازارگەیێنانەدا پێویستییان بە یارمەتی و هاریکاریی گەورەساڵان دەبێت.

کێشەکە لەوێدایە، منداڵ هەروا بەئاسانی قسە لەسەر کێشە، خولیا و ئازارەکانی خۆی ناکات، ئەگەرچی بەدەستیانەوە گرفتار بووە و لە ناخیشەوە ئازار دەکێشێت. یان ئەوەتا زۆر بەکورتی گوزارشتیان لێ دەکات و دەڵێت: «من بێ تاقەتم، یان من ماندووم» گەورەکانیش مەگەر بە ڕووکەش، دەنا لە دەردی ئەو حاڵی نابن. چونکە ئەوی شپرزە، ناتوانێت بە زمانی گەورەکان وەڵام بداتەوە کاتێک لێی دەپرسن: «ئەوە چیت لێ قەوماوە؟ بۆ وا کز داماویت؟»

سەندەرلاند پێی وایە: زمانی سروشتی و گونجاو لای منداڵان، بۆ گوزارشتکردن لە هەستیان زیاتر پشت بەخەیاڵ و مەجاز دەبەستێت، وەک دۆخی چیرۆک و خەونەکان. سەندەرلاند لە کتێبەکەیدا بەناوی «علاج الأطفال بالقصة»، نووسیویێتی:

«بەکارهێنانی چیرۆک، یارمەتیدەرە بۆ تێگەیشتن لە هەستی منداڵان، کە ئێمە ناتوانین بە زمانی ڕۆژانە قسەیان لەبارەوە بکەین. چیرۆکەکان دەتوانن لەسەر ئاستێکی قووڵتر و کاریگەرتر لە زمانی ژیانی ڕۆژانەی ڕاستەوخۆ، لە تەک منداڵاندا بئاخڤن. گوتوبێژ لەگەڵ منداڵاندا سەبارەت بەتێگەیشتن لە هەستیان، بە زمانی ژیانی ڕۆژانە، وەک سووڕانەوە لە بازنەیەکی بەتاڵدا وەهایە، کە ناکۆتایە. چونکە زمانی ژیانی ڕۆژانە پشت بە بیرکردنەوەی واقیعییانە دەبەستێت، لە کاتێکدا ئاخافتن لە ڕێی چیرۆکەوە، یان لە ڕێی بووکەشووشە و قوڕی دەستکارەوە، پشت بەخەیاڵ دەبەستێت و ئەمەیان زمانی سروشتیی منداڵانە... علاج الأطفال بالقصة، ص١٥.»

منداڵ و گەورەساڵ دوو جیهانی جیاوازیان هەیە. ئەو قسە و ڕێنوێنییانەی لەنێو گەورەساڵاندا بەڕێوە دەچن، ناتوانن چاری دەردی منداڵان بکەن. ئەوان

ئەو وشـــانە بـەبێ بایـەخ، وشک و بێ گـیـــان دەزانن، بۆیـە تۆ هـەر قـســـە بۆ منداڵەکە دەکەیت و ئەویش سەری قسە بەلایەکی تردا دەبات و بەیارییەکەیەوە خۆی خـەریک دەکات. ئەو لەگەڵ خەون و خـەیاڵەکانی خۆیدا دەژی و سـەرقاڵە. خـەون و خـەیاڵی منداڵ لـە بابەتی چیـرۆکەوە نزیکترە تاکـو لە فـەرمـایشت و ڕێنوێنییەوە. سەندەرلاند دەڵێت:

«لە حەقیقەتدا، مێنتاڵ (عەقڵ) خۆڕسکانە بە زمـانی چیرۆک باس لە بابەتە سـۆزدارییەکانی خـۆی دەکات. وەک لە خەونەکانماندا دەیانبینین.. لە خـەوندا مـێنتاڵ بـەوشـیـارییـەوە خـەیاڵ و خـوازە هەڵدەبژێرێت بۆ چارەسـەری سـۆزە بەهـێـــزەکــان، لە تـافی ڕابردوو و ئـێـــســــتـــادا. هـەروەها لـەبۆ دڵـەڕاوکێ و ئومـێـدەکـانی داهـاتوویش. چیـرۆک لە خـەون دەچێت، وەلێ ئەوەندە هـەیە لە کاتی خەوتندا ڕوو نادات... علاج الأطفال بالقصة. ص ١٦.»

لە ڕاسـتـیـدا ئامـۆژگـاری بەخـشـینەوە کـاری وتارخـوێن و واعـیـزانە و لە درێژاییی مـێژوودا بێ ئەنجام بووە. هـیچ گرفـتێکی جەسـتەیی یان زەینی و سـۆزداری لە ڕێی بەخشـینەوەی نسـحـەتەوە چارەسـەری بۆ نەدۆزراوەتەوە. چ جـای گـرفـتی دەروونیی منداڵ، کە خـۆی نـازانێت و ناتوانێت ڕوونـی بکاتەوە. وەلێ سەندەرلاند پێی وایە:

«چیـرۆکـێک، ئـەگـەر وەک مـەغـزا بۆ چارەسـەری منداڵ داڕێژرابێت، ئەوا دەرفـەتێکیش بۆ منداڵ دەهێڵێتـەوە تاکو بیری لێ بکاتەوە، لە کاتێکدا منداڵ گـوێ لە ئامـۆژگـاریـی ڕاسـتـەوخـۆ ناگرێت. وێڕای ئەوەی، ئـەو چیـرۆکـانەی مـەغزای چارەسـەریان لە خۆیاندا هەڵگرتووە، بۆ پشـتـیـوانیکردن لە منداڵ داڕێژراون نەک بۆ سەرزەنشتکردنی... علاج الأطفال بالقصة، ص٢٧.»

سـەندەرلاند ئا بەم شـێوەیە، لە ڕێی گێڕانەوەی چیرۆکەوە چاری کێشـەی (جـۆرج)ی منداڵ دەکـات: جۆرج کـوڕێکی گچکە بوو. ژیانێکی سـروشـتی و بەختـیار دەژیا. تا ئەو دەمەی دایکی لە دوای مردنی دایکییەوە، (کە دەکاتە نەنکی جـۆرج)، تووشـی خـەمـۆکـیـیـەکی توند بوو. ڕۆژێکیـان یەکـێک لە

مـامـۆسـتـاکـان سـەرنجی دا جۆرج خـەمـبار و لاگـرە. ئەو دەیزانی لە مـاڵەوە جـۆرج بە چی دۆخـێکدا تـێ دەپەڕێت. لێی پرسـی: «جـۆرج هەسـتت چـیـیـە بەرامـبـەر بەو خـەمـبـارییـەی، کـە دایکت هـەسـتی پـێ دەکـات؟» جـۆرج بە کەمتـەرخـەمییەوە شـانی هەڵتـەکاند و ڕۆیشت، بێ ئەوەی وەڵامی پرسـیارەکە بداتەوە. هەر ئـەم پەرچەکـرداره‌یشـی دەنواند کـاتێک خـزم و دۆسـتـان پرسیاریان لێ دەکرد.

بە ڕێککەوت، جۆرج لە قوتابخـانەیەک وەرگـیرا، کە ڕاوێژکـاری دەروونیی منداڵانی هـەبوو. جـۆرج ڕەزامـەندی لەسـەر چاوپێکەوتنی دا. ڕاوێژکـارە دەروونییەکە داوای لە جۆرج کرد، کەڤاڵێک بکێشێت. ئەویش کەڤاڵی گـەواڵە تەمێکی چڕی کێشا. کاتێک ڕاوێژکارە دەروونییـەکـە، داوای لە جـۆرج کرد سـەبارەت بەکـەڤـاڵەکـەی بدوێت، جـۆرج ئـەم چیـرۆکـەی لای خـوارەوەی بۆ گێڕایەوە:

«تەمـەکـە زۆر چڕە، ناتوانم ڕێ لـە بڵاوبوونـەوەی بەهـەمـوو شـوێنێکدا لێ بگرم. ئەم تـەمە لە ڕووناکـییـەوە بۆ تاریکیم دەبات. پێـویسـتـە لەسـەرم خـۆم دڵخۆش بکەم، تاکو ئەم تەمە بڕەوێتـەوە. بەڵام کـاتێک هـەوڵی لەگەڵدا دەدەم، جگە لە هەڵمژینی زیاتری تەمی خنکێنەر هیـچی ترم پـێ ناکرێت. زۆرجـاران هـەوڵم داوە، لەم تەمـە ڕزگـارم بێت، کـە دەسـتی بەسـەردا گـرتووم، بەڵام نەمتـوانیـوە. کێـشـە ڕاسـتـەقـینەکە ئەوەیە، دایکیـشم بڕێکی زۆری لـەم تەمـە هەڵمژیوە.»

*

سـەندەرلاند پێی وایە: (جـۆرج)ی منداڵ، زۆر بـە ڕاشکـاوانە هـەسـتـە ئازاراوییـەکـانی دەرهـەق بـەو دۆخی خـەمـۆکـیـیـەی، کـە خـۆی و دایکی بەدەستییـەوە دەناڵێنن، لە ڕێی ئەو چیرۆکەوە گێڕایەوە و خستـە ڕوو. لەوێدا ئەوەی ڕوون کـردەوە، کە دایکی تـووشی خـەمـۆکی بووە. ئەم کـێشـەیەشی لە کەڤـاڵی ئەو چڕە تەمـەدا وێنا کـرد، کە بەهـەمـوو شـوێنێکدا بڵاو دەبێتـەوە و

کارکردی زۆریشی لەسەر خۆی هەیە، بە ڕادەیەک کاری لە هەستەکان و لە ناخی کردووە. ئەو وێنە خەیاڵییەی، کە جۆرج وەسفی دڵتەنگیی دایکی پێ کرد، خوازەیەکی (ئێس ئی لویس)ی هێنایەوە یادم کاتێک باسی دڵتەنگیی خۆی لە ئەنجامی مەرگی ژنەکەیدا دەکات و دەڵێت: «بزربوونی، وەک ئاسمان باڵی بەسەر هەموو شتێکدا کێشاوە.»

ئا بەم شێوەیە، جۆرج توانی لە ڕێی چیرۆکەوە، بەیارمەتیی ڕاوێژکاری دەروونی، بەڕاشکاوی و بەهێز سەبارەت بەهەستەکانی خۆی بدوێت. بەپێچەوانەی ئەو پەرچەکردارەی، کە دەینواند و بە شان هەڵتەکاندن وەڵامی ئەو پرسیارانەی دەدایەوە، کە بە زمانی ژیانی ڕۆژانەی ڕووت بەرەوڕووی دەکران. سەندەرلاند هاتووە، چەندان نموونەی تری سەبارەت بەچارەسەری منداڵان لە ڕێی گێڕانەوەی چیرۆکەوە، جا گەورەکان بۆ منداڵانی بگێڕنەوە، یان خۆیان بۆ گەورەکانی بگێڕنەوە، لە کتێبەکەیدا، (علاج الأطفال بالقصة)، بەنموونەوە ڕوون کردووەتەوە.

شانۆی منداڵ

لەم سەروبەندەدا دەتوانین بڵێین: هونەری شانۆ بەگشتی بزرە. شانۆی منداڵانیش لە حاڵی حازردا بوونێکی نییە. نەمبیستووە لە وەزارەتی ڕۆشنبیری بەشی (شانۆی منداڵان) چالاکیی نواندبێت.. ڕەنگە هەر لە بنەڕەتدا هۆیەیەک بەم ناونیشانە لە ئارادا نەبێت. بەر لە ڕاپەڕین چالاکیی پتر لەم بوارەدا لە ئارادا بوو. هەر بەندە، لە حەفتاکان و هەشتاکانی سەدەی ڕابردوودا چەندان دەقی شانۆی منداڵانم لە زمانی عەرەبییەوە بۆ کوردی وەرگێڕاوە. هەر هەمووشیان لەو سەردەمەدا خراونەتە سەر تەختی شانۆ. منداڵان خۆیان پشکی شێریان لە پێشکێشکردنی دەقەکاندا بەرکەوتبوو. هەر یەکێک لەو شانۆییانە دەوروبەری دوو تا سێ هەفتە لەسەر شانۆ پێشان دراون. بینەری زۆریشیان هەبووە، کە بە زۆری لە توێژی منداڵان خۆیان بوون. هەندێک لەو منداڵانە نهۆ ئەکتەرن. شانۆییەکانیش ئەمانەن:

بەلەمی ئەفسووناوی، نووسینی: لاوشە، دەرهێنانی: ڕزگار کەریم

مەلی ئاوات. نووسینی: قاسم محەمەد، دەرهێنانی: قادرۆک

دۆتمیری دزێو: نووسینی: ک. م. ڤالۆ

شانۆ لە خۆیدا هونەرێکی لە پێش و بالآیە. کۆمەڵێک هونەریش پێکەوە گرێ دەدات و لەسەر خوانێک کۆیان دەکاتەوە، کە بریتین لە: دەقی شانۆیی، نواندن، دیکۆر، یانژی هونەری شێوەکار، موزیکی وێناکاری، ڕۆشنایی، ئیفێکتەکانی دەنگ، وتاربێژی و زمانپاراوی.

کەواتە شانۆیی گەلێک بواری هەم بۆ چێژ لێ وەرگرتن و هەمیش بۆ فێربوون تێدایە. شانۆ لە ڕێی دەنگ و جووڵە و پێکهاتەکانی ترەوە، ڕەنگە لە ژانرەکانی تر پتر زەینی منداڵ بورووژێنێت و چالاکتریشی بکات. ئەوی منداڵ بە سەرێک بە دەقێکی نوێ ئاشنا دەبێت، کە لە خۆیدا تیمەیەک یان چەند تیمەیەکی تێدا پەنهانە. بە سەرێکی تر لەبارترین هۆیەکیشە بۆ کات بەسەربردن.

شانۆیی کاریگەری بۆ سەر هزر و خەیاڵی منداڵ زۆرە. پاڵپشت و بزوێنەری خەیاڵە. کەسیەتیی ئەوی پێ قاڵ دەبێت و ئەزموونی زیاتر دەبێت. دەیکاتە کەسیەتییەک، خاوەنی دڵ و دەروونێکی هێمن و ساغڵەم بێت. کەسێکی ئەوتۆ، لە کارەکانیدا سەرکەوتوو بێت و بڕوای بەتواناکانی خۆی هەبێت. منداڵ زمان پاراو و زمان دەوڵەمەند دەکات. یارمەتیی دەدات بەچڕی و ڕەوانی گوزارشت لە خۆی و لە کێشە و بیرۆکەکانی بکات. بەرگی شەرمندەیی تووڕ بدات، لە کاتێکدا زۆرێک لە منداڵانی کورد بە دەست دیاردەی شەرمنییەوە دەناڵێنن. توانای وتاربێژیی منداڵ سەردەخات. خەیاڵی داهێنەرانەی لە متبوون و خەفەبوونەوە دەجووڵێنێت و بەئاگای دەهێنێت.

بیرت بێت، کە بینینی هەر شانۆگەرییەک، لە هەمان کاتدا خوێندنەوەی کتێبێکیشە بەقووڵی بە بەرجەستەکراوی، کە کەسیەتییەکانی نێوی یاخۆ قارەمانەکانی زرپوزیندوو، بەپێش چاوی بینەردا دێن و دەچن. وێڕای ئەوەی،

وەک گوتراوە، بۆ خۆی قوتابخانەیە. واتە لێوەی فێر دەبن. هانی منداڵ دەدات بیر لە کێشە کۆمەڵایەتی و مرۆییەکانی سەردەمی خۆی بکاتەوە و بیریش لەوە بکاتەوە چارەسەریان بۆ بدۆزێتەوە.

ڕەنگە منداڵ بە یەک چاو هەموو ئەو کەسانە ببینێت، کە ڕۆژانە لە شوێنان پێیان دەگات و مامەڵەیان لە تەکدا دەکات. بەڵام لە دەقی شانۆییەوە فێری ئەو ڕاستییە دەبێت، کە تاکەکان لە بنیات و خولیایاندا جیاوازن. خۆزیا و برپایان وەک یەک نییە. وەک یەکیش کەسیەتییان دانەڕێژراوە. چاک و خراپ، تووڕە و هێمن، زانا و نەزان، پیسکە و بەخشندە، شەڕەنگێز و پیاوچاکیان لە نێواندایە. تەنیا هونەری شانۆ لە توانایدا هەیە، کەسیەتییە مەشرەب و ئاکار و ڕا جیاوازەکان بە ڕوونی و دروستی بەرجەستە بکات. کەواتە گومانی تێدا نییە، شانۆ و شانۆیی ڕۆڵی بەرچاو لە ڕۆشنبیرکردنی منداڵدا دەگێڕێت.

کۆواری منداڵان و بەکولتوورکردنی خوێندنەوە

وەک پێشتر باسمان کرد، لای ئێمە، شیعر و چیرۆکی منداڵان زیاتر بریتین لە بەخشینەوەی ئامۆژگاری. لەوەتەی یەکەمین ئاینی ئاسمانی لەسەر ئەم گۆی زەوییە، پەیامی خۆی ڕاگەیاندووە، دروشمی یەکەمی نسحەت و ئامۆژگاریی «چاکە بکە و خراپە مەکە» بووە. وەلێ لەو ڕۆهەڵاتەی نیشتمانی پێغەمبەرانیشدا، ساڵ لە دوای ساڵ، خراپە ڕوو لە زیادبوونە، گێچی چاکەیش ڕوو لە دابەزینە. بە واتایەکی تر ئامۆژگاری، وتارێکی بێ کەڵک و بێ ئەنجامە و جێگە ناگرێت.

شیعر و چیرۆکی نێو کۆوارە کوردییەکان ڕێچکە و شێوازی هەقایەت ڕۆڵی تێدا دەبینێت. ڕێککەوت قارەمانەکان دەکاتە مانگی درەوشاوە، نەک ڕەنج و کۆششی تاکەکان خۆیان. نەک گەڕان لە دوای زانست و زانیاری. بابەتەکان هەر ئەو بابەتانەی نێو هەقایەتەکانن و دووبارە دەبنەوە. دنیاکەیش گۆڕانی ئەوتۆی بەسەردا هاتووە. لە کۆمەڵی جێماوی ڕۆهەڵاتی ناویندا، منداڵ ڕوو لە

زانست ناکات و گیانی دەستپێشخەریی تێدا نییە. چونکە وەک ڕۆماننووس (ترکي الحمد) دەڵێت:

«لە خێزان و قوتابخانەدا، یان لەنێو کۆمەڵدا بەگشتی، مادام مێنتەلێتیی باو مێنتەلێتیی لاساییکردنەوە و شوێنکەوتن بێت، ئەوا مێنتاڵ و بیرکردنەوە و دەستپێشخەریی ئازاد، لە قەدەغەکراوەکانن، ئەگەر نەڵێم لە ڕیزی حەرامەکاندان. بۆیە بەبێ کرانەوەی ئاوەزی خێزان و گۆڕان لە شێوازی پەروەردە و قوتابخانەدا، ئاوەزی منداڵیش گەشە بەخۆیەوە نابینێت... من هنا يبدأ التغيير، ص ١٣٤.»

بەگشتی، خێزانی کوردەواری وەهای بۆ چووە، گوایە منداڵ نەفامە، بۆیە پاشکۆی دایک و بابێتی. واتە لەم ڕووەوە دەبێت هەردەم چاویان لەسەری بێت. لە کاتێکدا زانست ئەوەی سەلماندووە، کە منداڵ چاک دەفامێت و بناغەی کەسیەتیی تاک لە تافی منداڵیدا، لە پێنج ساڵی یەکەمی تەمەنیدا بەتایبەتی دەڕسکێت و بنج دادەکوتێت.

لە ڕۆئاوادا منداڵ خاوەنی کەسیەتیی سەربەخۆی خۆیەتی و هەموو منداڵێک، هەر ئەوەندەی زمانی گرت، ئیدی پێ دادەگرێت و ئەم دوو ڕستە کورتەی بەسەر زارەوەیە: «خۆم بڕیار دەدەم. من وای بۆ دەچم.» دیارە ئەگەر منداڵێک لەو تەمەنەوە، خۆی بڕیار بدات و بۆ پرسەکانیش دیدی خۆی هەبێت، دیارە وەختایێ گەورەیش بوو هەر لە بڕیارداندا سەربەخۆ دەبێت، نەک دەروێش و شوێنکەوتە و لاولاو ئاسا لە دەوری قەدوباڵای ئەم و ئەو بئاڵێت. لێرەوە، گەرەکە ئەدەبیاتی منداڵان، تۆێژی منداڵ بخاتە سەر ڕێی سەربەخۆبوونی کەسیەتی. گیانی دەستپێشخەری و پشت بەخۆبەستنی تێدا بڕوێنێت. تاکو هەرچی زیاتر پشت بکاتە غەیب و ڕوو بکاتە زانست.

دەکرێت کۆواری منداڵان بەهۆیەکی ڕاگەیاندنی نووسراو بژمێرین، کە کاریگەریی لەسەر پەروەردە و فێرکردن و چێکردنی کەسیەتیی منداڵ هەیە. ڕەنگاوڕەنگە، هەمەڕەنگ و بابەتە. هەفتانە، یان مانگانە گۆڕانی بەسەردا

دێت. لە گۆڕانکارییە بەردەوامەکانی کۆمەڵگە، زانست، هونەر و ئەدەب و زانیاریی گشتی منداڵ ئاگەدار دەکات. بەشێک لە کاتی بێکاریی لێ گل دەداتەوە. یارمەتیی دەدات داتایەک لە زانیاریی گشتی لەلای خۆی لەسەر یەک کەڵەکە بکات، کە دواتر لە ژیانی ڕۆژانەیدا پێویستیی پێیان دەبێت و دەگەڕێتەوە سەریان.

گەرەکە کۆواری منداڵان دیدێکی نیشتمانی و ئینساندۆستی هەبێت. زانستیی ڕەچاو کردبێت. هانی توێژی منداڵ بدات بڕوای بەتواناکانی خۆیان هەبێت و پەرەیشیان پێ بدات. لایەنە ڕوون و گەشەکانی کولتووری میللەتەکەی بە منداڵ بناسێنێت. کۆوارێک بێت، بەمکۆمی منداڵ بەواقیع و بەمێژووی گەشی گەلەکەیەوە ببەستێتەوە. ئاستی فەرهەنگیی منداڵ لە هەموو ڕوویەکەوە سەربخات. چەند لە توانادا بێت لە داهێنان و ئاستی پێشڤەچوونی جیهان ئاگەداری بکات.

دەکرێت وەک سەرەتایەکی بەهێز بۆ ڕاهاتن لەسەر پرۆسەی خوێندنەوە حیسابی بۆ بکەین. وەک دەستپێکی خوێندنەوە و هەنگاوی یەکەم بەرەو بەردەوامی بۆی بڕوانین. چونکە ئەگەر منداڵ ئاشنایەتیی لەگەڵ کۆوارێکدا پەیدا کرد، ئیدی هەفتانە بێت، یان مانگانە، لە کاتی خۆیدا، بەشەوقەوە چاوەڕوانی گەیشتنی دەکات. بۆیە کۆواری منداڵان:

ژینگە، بە درەخت و گیاندار و کانیاو و... تاد لەلای منداڵان خۆشەویست دەکات.

زمانی گفتوگۆ و زمانی نووسینی پێشدەخات.

دەیبەستێتەوە بە خاک و گەلی خۆیەوە.

دەیخاتە سەر ڕێی بیرکردنەوە و داهێنان.

ئاستی زانیاریی بەرز دەکاتەوە.

ناهێڵێ کاتی بەفیڕۆ بچێت.

خەیاڵی فراوان دەکات.

یارمەتیی دەدات، بیری نیشتمانی لەلای چەکەرە بکات و بەتەنگییەوە بێت.

زمانی نووسین و گفتوگۆی منداڵ پێشدەخات و لە ڕووی سامانی زمانەوە، دەوڵەمەندتری دەکات.

میهرەجانی خوێندنەوە

میهرەجانی خوێندنەوە، دەشێ لەلای خۆتەوە ناوی خوێندنەوەی گروویی‌شی (القراءة الجماعية) لێ بنێیت. دەکرێت قوتابخانە بنەڕەتییەکان ساڵانە چەند جارێک میهرەجانی لەم شێوەیە بەڕێوە ببەن. لە کەشوهەوایەکی شادی ئاهەنگسازیدا، بەسەدان منداڵ لە قوتابخانە کۆ دەکرێنەوە و بەپێی تەمەن (٥ – ٧) ساڵان بەجیا (٧ – ٩) ساڵان بەجیا و بەو شێوەیە. ئەوجا هەر گرووپەک و لە هۆڵێکدا کۆ دەکرێنەوە. ئەو منداڵانەی، کە توانای وتاربێژی و دەموپلی حیکایەتخوانییان هەیە چیرۆک دەگێڕنەوە، یان مامۆستایان بەپێی تەمەنی ئەو منداڵانە چیرۆکیان بۆ هەڵدەبژێرن و بەدەنگی بەرز بۆیان دەخوێننەوە، یان بۆیان دەگێڕنەوە.

حیکایەتخوان لە تافی چیرۆک خوێندنەوەدا، یان گێڕانەوەدا، بەپێی هەلومەرجی ڕووداوەکان، تۆنی دەنگی خۆی دەگۆڕێت، گا نەرم و گا زبر و تووڕە، گا بە زمانی پاڕانەوە و گا بە زمانی هەڕەشە. دەکرێت زمانی جەستەیش بۆ دەوڵەمەندترکردنی دۆخەکە بخرێتە کار. ئەم دۆخە ئاهەنگسازییە بەهاریکاریی ڕووناکی و مۆزیکی وێناکاری و دیکۆر و ئیفێکتەکانی دەنگ بەڕێوە دەچێت و کەشوهەوای شانۆیی هەیە. بەم پێیە بەرجەستەتر و دڵگیرتر و زیندووتریش، چیرۆکەکە پێشکێش بە منداڵان دەکرێت.

دوای خوێندنەوەی چیرۆکەکە، نۆرە دێتە سەر ڕۆڵی منداڵان. ئەوان دابەش دەبنە سەر چەند گرووپەک و لەوێدا توانا و کارامەیی خۆیان دەنوێنن. ئەوەی ئارەزووی لە نواندن بێت، ئەوا ڕۆڵی یەکێک لە قارەمانەکانی ئەو چیرۆکە

دەگێڕێت و ئەوەیشی دەستی وێنەکێشانی هەبێت وێنەی قارەمانەکان یان وێنەی ئەو کەشوهەوایەی لە خەیاڵیدا سەبارەت بەو چیرۆکە بەرجەستە بووە دەکێشێت. هەمووشیان دەبنە بینەری چالاکییەکان.

ئامانج لە گرێدانی ئەم جۆرە میهرەجانە بە پلەی یەکەم پەرەپێدانی فەرهەنگە لەنێو توێژی منداڵاندا. هەروەها هانی منداڵان دەدات لە دەرێی کتێبەکانی قوتابخانە، پەرە بەخوێندنەوە بدەن. ئەم میهرەجانە هەر خوێندنەوەی ڕووتیش نییە، بگرە گەلێک چالاکی تریشی تێ دەکەوێت، کە پرۆسەی خوێندنەوە لەلای منداڵ شیرین دەکات. چونکە بەهونەرەکانی نواندن و وێنەکێشانەوە گرێ دراوە. لە خۆیدا جۆرێکیشە لە گەمە. وێڕای ئەوەی منداڵان لەم دۆخەدا وەک هاوڕێ و ئاشنا تێکەڵ بە کۆڕی گەورەکان دەبن. ئەم چالاکییە، زمانی منداڵی پێ دەوڵەمەند دەبێت. لێرەدا منداڵ بەسەر باڵی خەیاڵەوە بۆ زەمەنە کۆنەکان دەفرێت، یان بۆ زەمەنی داهاتوو گەشت دەکات، ئەگەر چیرۆکەکە (خەیاڵی زانستی: ساینس فیکشن) بێت. لێرەدا بەهیچ جۆرێک کتێبە باوەکانی پرۆگرامی قوتابخانە بەکار ناهێنرێت. ئەوانەیشی وا چیرۆکەکان دەخوێننەوە، یان دەگێڕنەوە، منداڵان خۆیانن، یان مامۆستاکانن، واتە کەسانی خۆبەخشن.

دەکرێت ساڵانە چەند جارێک ئەم میهرەجانە لە کتێبخانە گشتییەکانی شارەکاندا بەڕێوە بچێت و قوتابی لە چەند قوتابخانەیەکەوە تێکەڵ بەیەک بکرێن، تاکو لەوێدا یەکتر بناسن. جێی وتنە میهرەجانی خوێندنەوە بۆ منداڵان، لە دنیادا باوە و گەیشتووەتە هەندێک لە وڵاتانی کەنداویش.

بەشی چوارەم

گێڕانەوەی بەهای خوێندنەوە

خوێندنەوە، وەک چەمکێکی ڕەخنەگرانە

ئەگەر باس لەسەر دەقی ئەدەبی، واتە خەیاڵ (فیکشن) بێت، بەهەموو ژانرەکانیەوە، ئەوا دەبێت بڵێین جیاوازییەکی فرەیان لەگەڵ دەقەکانی تری ناخەیاڵدا (نەنفیکشن) هەیە؛ بەوەی دەقە خەیاڵییەکانی وەک چیرۆک و شیعر و ڕۆمان، ئەمانە فەنتاسیا، دەمامک، گەمەی زمان و ئاماژەیان تێ دەکەوێت. جاری وا هەیە نێرینی سۆفییانە و هزری فەلسەفییانەیان ئامێتە دەبێت. بۆیە دەهێنێت و لە جێیە بەپێی جیاوازیی ئاستی خوێنەر، خوێندنەوەی جیاوازیشیان بۆ بکرێت. بۆی هەیە خوێنەران بۆچوون و ئەنجامگریی جیاوازیش لەمەڕ واتای ئەو دەقانە بەدەستەوە بدەن؛ وەک ئەوەی ئەو خوێنەرانە هەریەکەیان لەلای خۆیەوە دەقێکی تری جیاوازی خوێندبێتەوە، نەک هەمان دەق. چونکە خوێندنەوەی دەقەکانی خەیاڵ، پێشینە و شارەزاییان دەوێت. پاشخانی بەرزی فەرهەنگییان گەرەکە. خۆ ژانری ئەدەبیی بە فەنتاسیا ڕازاوە، دەقی یاسا نییە، تا تەنیا یەک لێکدانەوە هەڵبگرێت و لە تەواوی دادگەکانی وڵاتدا وەک یەک مامەڵەی پێ بکرێت.

خوێنەر هەیە دەتوانێت بچێتە بنج و بناوانی ئەو کتێبە، یان ئەو بابەتەی دەیخوێنێتەوە و لەلای خۆیەوە بینای نوێی لەسەر هەڵبچنێت. بیرت بێت، هەموو بەرەو پێشچوونێک لە پرۆسەی خوێندنەوەدا هەڵکشانی توانای

زەینیشی بە شوێندا دێت. (د. جبريل حسن العريشي) لە کتێبەکەیدا (ماهي أسباب هجر القراءة؟) ئاوا پێناسەی خوێندنەوە دەکات: «خوێندنەوە کردەیەکی ستراتیجییە، بەهۆیەوە واتا بنیات دەنرێت. ئەمەیش لە ڕێی کارلێکی دینامیکی نێوان خوێنەر، بەو مەعریفەت و شارەزاییەوە، کە هەیەتی، لەگەڵ دەق بەو زانیاری و بیرۆکانەوە، کە لە خۆیدا هەڵی گرتووە... ص. ٣٧»

خوێنەر گەرەکە لە ئاستی دەقدا بێلایەن بوەستێت. خوێنەری هەتەریش (جدی) ئەو کەسەیە کە لەگەڵ دەقدا دەکەوێتە گوتوبێژ، بەتایبەتی لەگەڵ دەقە بەپێزەکاندا.

ئێستا، خوێندنەوە بووە بەچەمکێک، توێژەران بە زۆری بەکاری دێنن و ڕەهەندی نوێیان پێ داوە. لەلای ئەوان گۆشەنیگای جیاواز دەگەیێنێت. ئێمە بەو پێیە مامەڵە لە تەک دەقی ئەدەبیدا (شیعر، ڕۆمان و چیرۆک) دەکەین، کە دەقگەلێکی جیوەیین و بۆیان هەیە چەندان لێکدانەوەی جیاواز هەڵبگرن. واتە ناکرێت ئێمە وەک تەنێکی بێ گیان تەماشای دەق بکەین و هەموو لایەکمان چوونیەک ببینین. بەڵکو بەپێچەوانەوە. دەق بنیاتێکی بەیەکداچرژاوی زیندووە. ژیان و جووڵەی تێدایە و دەشێ هەر توێژەرێک لە گۆشەنیگای ڕەخنەگرانەی خۆیەوە بۆی بڕوانێت و جیاواز بیخوێنێتەوە. لەم ڕووەوە، تۆدۆرۆف پێی وایە «دوو دیدی جیاواز بۆ تاکە ڕووداوێک، کارێک دەکات وەک دوو ڕووداوی جیاواز بەدیار بکەوێت.»

وەک چۆن جێی مشتومڕ نییە، کە نووسەر دەق بەرهەم دێنێت، ئەوا بەپێی نێرینی ئێستەکانە بۆ ئەدەب، خوێنەریش دەق بەگەڕ دەخات و بۆ خۆی نووسەری دووەمیشە. خوێنەری نموونەییش، ئەو کەسەیە، دێت جارێکی تر دەقە خوێندراوەکە بەرهەم دێنێتەوە. نووسەر بڕیا و خۆزیایەتی، خوێنەری لەم جۆرە ڕوو لە دەقەکانی بکەن، کە لێکدانەوەیەکی تری خۆیان بۆ بەرهەمەکەی هەبێت، غەیری ئەو نیازەی ئەو هەیبووە. نووسەر پێی خۆشە خوێنەری وای هەبێت بتوانێت ئەو بۆشاییانەی بە هەر سەبارەتێکەوە بووبێت بەجێی هێشتوون ئەو بە وشە، وێنە و هزری داهێنراوی خۆی پڕیان بکاتەوە، تاکو

ببێتە بەهاوبەشی، نەک تەنیا ڕێبوارێک بێت، ڕەوتەنی و ڕاگوزەر بەلای بەرهەمەکەیدا تێپەڕێت و پانۆرامایی چاوێکی خێرای پێدا بگێڕێت.

(د. محمد بن شدید البشری) پێی وایە: «خوێندنەوە پرۆسەیەکی ئەقڵییە، شیکردنەوەی ئەو هێمایانەیش دەگرێتەوە، کە خوێنەر لە ڕێی چاوەکانیەوە وەریان دەگرێت. ئەم پرۆسەیە پێویستی بەتێگەیشتن لە واتاکان و بەستنەوەیان بە شارەزاییی تاکەوە هەیە. هەروەها پێویستی بە چەندان کردەی دەروونی و ئەقڵی هەیە، کە تا ڕادەیەکی زۆر ئاڵۆزن.»

لێرەوە، پرۆسەی خوێندنەوە ناکاتە لێکدانی پیت، وشە، ڕستەکان و گرێدانیان بەیەکەوە، تاکو دەق ببێت بەخاوەنی واتا. بگرە تاوتووکردنی زیرەکانەی دەق دەگرێتەوە، تاکو ئێمە بزانین ئەو دەقە لەبن دێر و پشت دێرەکانیشییەوە، چ واتاگەلێکی فەلسەفیی کۆن، یان نوێی لەنێو خۆیدا شاردووەتەوە. تاکو ئێمەی خوێنەر لای خۆمانەوە هەوڵ بدەین بیانبەینەوە سەر بناوانە ڕەسەنەکەی خۆیان. بەم پێیە ناکرێت دوو خوێنەر ڕۆمانێک کوتومت وەک یەک بخوێننەوە و یەک واتای بەبالا ببڕن. چونکە دەقی بەپێز و زیندوو ئەوەیە لە تەئویلێک پتر هەڵبگرێت. دوای ئەوەیش ئەو دوو خوێنەرە، هەریەکەیان بەکەرەستە و دیدی جیاوازەوە بەرەورووی ئەو دەقە دەبێتەوە. کەواتە دەشێ بڵێین، هەر دەقێکی زیندوو دەکرێت هێندەی ژمارەی خوێنەرە ڕووناکبیرەکان خوێندنەوەی جیاوازیشی بۆ بکرێت.

بەم پێودانگە، خوێندنەوەیش لە پرۆسەیەکی میکانیکیی وشک و برینگەوە دەبێتە پشکنین و ڕۆچوون بەنێو تەواوی پێکهاتەی دەقدا. (د. البشری) دەڵێت: «خوێندنەوە توانای ورووژاندنی پرسیارە لەمەڕ ئەو بابەتەی خوێنراوەتەوە. هەروەها پێناسەی خوێندنەوەیش گۆڕانی بەسەردا هاتووە. ئێستا وەها سەیر دەکرێت، وەک ئەوەی پرۆسەی لە نوێ بنیاتنانەوەی ئەو بابەتە بێت کە خوێنراوەتەوە.»

خوێندنەوەی لەم جۆرەیش، بەواتای بەشداریکردن لە داهێناندا دێت.

خـوێنەر دەق کـەشف دەکـات، سـاغی دەکـاتەوە و دەیکاتـە خـاوەنـی واتا. هـەر خوێنەرێکیش بە پرۆگرام و توێشـوو و جیـهانبینیی خـۆیەوە تێکەڵ بەو دەقـە دەبێت. خـوێنەران لە پـەیڕەوکـردنی جـۆری قـوتابخـانە و بیـر و بۆچوون و پاشخـاندا جیـاوازن. کەواتە ئەمـانە لە خوێندنەوەیشـدا هـەر جیـاوازن. (محمد خضیر) دەڵێت:

«ئەگـەر خـۆم بەخـوێنەرێکی پیـشـەوەر (مـحـتـرف) زانیـبـا، ئەوا بەشـوێن نووسـەرێکی دڵخـوازدا (مـفـضل) دەگـەڕام، تاکـو ئاواتی خـوێندنەوەمی پێـدا هەڵبـواسـم. ئەگـەر نووسـەرێکی بەتوانایش بـام، بەشـوێن خـوێنەرێکی باڵادا دەگەڕام تاکو گوێ بۆ ڕا و حوکمەکانی ڕادێرم.»

زۆر دەقـیش هەن لە سـەروەخـتی خـۆیاندا ئەو بایەخـەیان پـێ نەدراوە و لە هـەر سـۆنگەیـەکـەوە بوویێت، پشـتگوێ خـراون. وەلـێ دواترێ، توێژەران بە کـەرەستـەی نوێوە هاتوون، تۆزی ڕۆژگاریان لەو دەقانە تەکاندووە. بەچاوێکی تر و لە بانیژەی هزرێکی ترەوە بۆیان ڕوانیون. خوێندنەوەی جیاوازی وەهایان بۆ کردوون، لە پاڵ دەقە هەرە نایاب و زیندووەکاندا ڕیزبەندیان کردوون.

خـوێندنەوەی مـارکـسـیـیـانەی دەق لە هـیچ ڕوویەکـەوە لـە خـوێندنەوەی سـایکۆلۆگییـانەی لەمـەڕ سیگمۆند فرۆید ناچێت. کەچی دەقی خوێنراوەیش هـەر هـەمـان دەقـە. هـەروەک خوێندنەوەی دەقێک لە ڕووی داڕشـتـەی زمـانەوە، گەلێک لـەم دوو جۆرە خوێندنەوەیـەیش جیاوازە. وێڕای ئەوەی، دەشـێ دەقێک، کە لە ئێستادا نووسراوە، بچێتەوە سەر چەندان دەقی پێش خۆی و لەگەڵیاندا تێهەڵکێش و ئاوێزان بوویێت.

ئیدی لەو دەمـەوە، کە تۆ دەست دەدەیتـە خـوێندنەوەی کتێبێک، لە تەک ئەو دێر و وشـانـەیدا، کـە بەردەوام بە پێش چاوتا تێ دەپـەڕن، لە گـفـتـوگـۆیەکی بێدەنگدای. لەگەڵ جـیـهـان و کـارەسـاتەکـانیـدا، تۆیش دەبیـتـە قـارەمـانێکی بەئـاگـا. لـە تەواوی پێـشـهـاتەکـانی نێـو ئەو ڕۆمـان، یان چیـرۆکـەدا، کـە دەیخوێنییەوە، دەبیتە بەشداریی نووسـەری کتێب و هـەر لەوێشـەوە بەناسینی

شـاد دەبێت. ئیدی ڕووداوەکانی کتـێبی خـوێندراوە، لـە خـانەکانی مـێشکی تـۆشـــــدا چاپ دەبن و بن دەنـێـنـەوە و دەبـنـە بـەشـــــێکی زیـندوویش لـە بیرەوەرییەکانت. کتێبی خـوێندراوە، دەبێتە بەشێک لە کەلەپووری تۆی خوێنەر و لە کتـێبخـانە گـەڕۆکەکەی مێشکی تۆیشدا چاپ و پارێزراو دەبێت. ئیـتر تۆیش مـافێکت بەسـەر ئەو کتێبەوە هەیە. چونکە وەک ئـەمانەتێک، کۆپییـەکی لەلای تۆیش ئەمبار کراوە.

خـوێنـەر لە دۆخی وەهادا، تاکـێکی چالاک، هۆشـیـار و بەئـاگایە، پێـوەندیی ڕاسـتەوخـۆ بەزانسـتەوە گرێ دەدات. ئەمـەیش واتای ئەوەیە، کە ئەو یەکسـەر پێوەندی بەمـێنتـاڵ و ئاوەزی تاکە زانا و داهـێنەرەکانەوە گرێ دەدا. بۆیە ئەو تاکەی بخوێنێتەوە، گەشەی بەرچاویش لە شـێوەی گوزارشت و زمانی گفتوگۆ و هزردا بـەخـۆیەوە دەبینێت. کـەواتـە ئەوی خـوێنـەر، لە دەسـتـەبـەرکـردنی کـۆمـەڵگەیـەکی هۆشـیـاردا دەبێـتـە بـەشـدارێکی کـارا. ئیـدی ئـەوی خـوێنەر بەتەواوی بڕوا بەخـۆبوونەوە، توانای بەرەوڕووبوونەوەی هـەڕەشـە جـدییـەکانی دەبێت، لەهەر لایـەکەوە دەربکەون. لێرەوە شـیـمـانەی دەرکـەوتن و هـەڵکەوتنی نەوەیەکی نوێ، لە نووسـەر، هزرڤان، هونەرمەند و ڕووناکبیریش، لەنێو ڕیزی ئەو خوێنەرە جدییانەدا هەیە.

بۆ ئەوەی هـەوڵ و کۆشـشت بەفیڕۆ نەچێت، تۆ دەبی بزانیت بۆ کـامە ئامانج و لە پێناوی چیدا دەخـوێنییەوە. هـەر بۆ خـۆشی و کـات بەسـەربردن، یان بەو مەبەسـتە دەخوێنییـەوە، ئەوەی وا فێری بوویت، لەسـەر زەوینەی واقیـع پیادەی بکەیت؟ ئاخـۆ تۆ بەشـوێن کامـە بەها و ئامـانجدا ئەم کـارە دەکـەیت؟ تۆ دەبێت ئامانجت تەواو ڕوون بێت. ئەگەر تۆ خوێندکار بیت دیارە مەبەسـتت چییە. لەو دۆخـەدا گـەرەکــە تۆ بەوردی بخـوێنیـیـەوە. دوای خـوێندنەوەیش، توانـای تێگەیشـتنی خۆت تاقی بکەیـتەوە. تۆ دەبێت لە نێوەڕۆکی کتێبەکە بـاش حاڵی بووبیت و تەواوی خـاڵە گەوهـەرییـەکانیت لەلای خـۆت دەسـتنیـشـان کردبێت. هـەروەک دەشێ ئامـانجت لە خـوێندنەوە، ئەنجـامـدانی توێژینەوەیەکی زانسـتی بێت، یان مـەبەسـتت بێ کتێبێک هـەڵبسـەنگێنیت.

هەرچۆنێک بێت خـوێندنـەوە جۆرە کـارامـەیی یان مـەعـلانیـیـەکـە (Skill)، بەدرێژەپـێـدان و ڕاهێنان و پیـادەکـردن، پەیدا دەبێت و پێش دەکـەوێت. هەتا کـارامـەتر بیت، ئەوا توانای وەرگرتن و ئەمـبارکردنی زانیـارییـەکـانیـشت پـتر هەڵدەکشێت. ئەگەرهـاتوو وشەیەک، ڕسـتـەیەک یان بڕگەیەکت لێ عـاسی بوو، نائومێد و دوودڵ مەبە. هەموومـان وەهـاین. قامووسی بەشـوێندا بگەڕێ، یاخۆ پرس بەکەسێکی لە خۆت شارەزاتر بکە. دەق هـەتا لە دوو توێی کتێبدا قەتیس مـابێت، ئەوا وەک ئەوەیە خـۆڵی مـردووی بەسـەردا بێژرابێت، خـامـۆش و بێ سرتە و جووڵەیە. پێت نامۆیە. دواتر بەخوێندنەوەی دەق، ئەوجا بەرگی وتاری بە بەردا دەکـەیت و ئەمجا وەک وتـار بەخۆتی خوێنـەری دەناسێنی. دەشـتوانی وتاری لە دەور بهۆنییەوە.

دیارە خـوێندنـەوەیش بـەپێی توانا و ئـاسـتی خـوێنەر، جـۆر و ئاسـتی جیـاوازیشی هەیە. خوێندنەوەی سـەرەتایی خێرا، یان چاوپێداخشـاندن تەنیا بۆ ناسـینی دەق. پاشـان نۆرەی خـوێندنـەوەی دووبارەی قـووڵ دێت، بەنیـازی پشکنین و گـەڕان لە دووی واتـا و هێـمـا شـاردراوەکـان، کـە پێـویسـتـیی بەخۆئامـادەکردن و مێشک سـافی و چڕکردنـەوەی زەین (Concentration) لە دەوری دەقدا هـەیە.

کـتـێب لە خـۆیدا دەق یان دەقگەلێکی ناکـامـڵـە، تا ئـەو دەمـەی خـوێنەری بەدەربەسـتی لێ پەیدا دەبێت و بەوردی دەخـوێنێتـەوە و پرسـیـاری لە دەور دەورووژێنێت. بۆشاییەکانی پڕ دەکاتەوە و پێشنیـازی نوێی بۆ زیاد دەکات و بەپێی میتۆد و زەوینەی فەرهـەنگیی خۆی دەینرخێنێت.

لە تافی خوێندنەوەدا جیـهانی نووسـەر و جیـهـانی خـوێنەر، کـە دوو دنیـای جیـاوازن، بـەریەک دەکـەون. خـوێنەر بـەتێگەیشتن لە هێـمـاکـانی تێکست، ئەو دەقـە دەکاتە خـاوەنی واتا. لێـرەوە دەکرێت بـڵێین: هێندی ژمـارەی خـوێنەرە بەدەربەسـتـەکان، واتاکانیش لە گۆڕاندا دەبن. بەو مانایەی چەمکی واتایش لە خـۆیدا ڕێژەییـیـە. هـەر نـووسـراوێکیش ئـەگـەر تێی نەگـەیشـتـین، ئەوا تایبەتمـەندێتیی دەق لە دەست دەدا. چونکە تۆ وەختایێ دەقێک دەخوێنیتەوە،

دەبێت لەگەڵ نووسەرەکەیدا بکەویتە گفتوگۆی بەرهەمهێن و بەسوود. دیارە ئەم کردەیەیش بەبێ تێگەیشتنی تەواو لە نێوەڕۆکی دەق ڕوو نادات. ئەگەر ئێمە دەقێکمان خوێندەوە و تێی نەگەیشتین، ئەوا لە دۆخی وەهادا، دەشێ ناوی لێ بنێین: زرەخوێندنەوە.

دەکرێت بێژم: خوێندنەوە خۆماڵیکردنی دەقە (تأميم النص). بەو واتایەی تۆی خوێنەر، دەیکەی بەموڵکی خۆت. لە کاتێکدا پێشتر، بەر لەوەی بیخوێنییەوە، نەک هەر موڵکی تۆ نەبوو، بگرە پێیشی نائاشنا بووی. چونکە تۆ لەگەڵ ئەو ئاوەزە بەرهەمهێنەدا نەکەوتبوویتە گوتوبێژ. وەلێ پاش خوێندنەوە، لێی بەهرەمەند دەبیت و لە بیرەوەریی خۆتیشدا دەیپارێزیت. هەردەمێکیش پێویستیت تێی کەوت، ئەوا بەئاسانی دەگەڕێیتەوە سەری.

(مارک ئادەمسن) دەڵێت: پێویستە ئەو ڕەخنەگرانە لە خوێندنەوە بوەستن، چونکە، پیادەکردنی ئەو ڕەخنەیەی ئەوان، ئەدەبی گەیاندووەتە دۆخی وشکبوونەوەی داهێنان. بەڵام ئەوە چ جۆرە خوێندنەوەیەکە، کە دەبێت هەموو ئەوانەی لە ئەدەب دەکۆڵنەوە، لە پیادەکردنی بوەستن؟ (ئادەمسن) لە وەڵامدا دەڵێت:

«ئەو جۆرە خوێندنەوەیەی، کە میکانیزمی پراکتیزەکردنی تیۆری و پرۆگرامە حازربەدەستەکانی وەرگرتووە. ئەو خوێندنەوانەی، کە بۆ نووسینی دەقی ڕەخنەیی لەسەر دەقە داهێنراوەکان، پرۆگرامەکانی مارکس، میشیل فوکو، جاک دریدا، یاخۆ فرۆید و ئەوانی تریان پەیڕەو کردووە، بێ ئەوەی مەعریفەیەکی ڕاستەقینەیان لێ بەرهەم هێنابێت. بێ ئەوەی خوێندنەوەیەکی ڕاستیان بۆ دەقە ئەسڵییەکان کردبێت، بێ ئەوەی کەشفی یەک داهێنانیشیان لەو دەقانەدا کردبێت. ئەو جۆرە خوێندنەوانە، بۆ بەرژەوەندیی پێوەندییەکی تەوتەمی لەگەڵ ڕەمزەکانی دەزگە ئەدەبییە باوەکەدا ئازادییان لە دەست داوە و دەستبەرداری داچڵەکین (دهشة) بوون... بڕوانە: مارك إدمسون، ضد القراءة»

لام وایە، زۆرینەی خوێندنەوە ڕەخنەییەکانی ئێستای کوردستانی باشوور، لە بۆ دەقە کوردییە داهێنراوەکان، ئا لەم جۆرە خوێندنەوەیەیە، کە ئادەمسن ڕەتی دەکاتەوە. لە ڕاستیدا ئەو خوێندنەوانەی، کە توێژەرانی کورد دەیکەن، زیاتر بۆ سەلماندنی تیۆرییەکانی ئەو ناوە جیهانییانەیە، کە هیچ پێویستییان بە ئەرێ و دەنگدانی ڕەخنەسازیی کورد نییە، یان مەبەست لە نووسینیان، زیاتر پراکتیزەکردنی ئەو تیۆرییانەیە، نەک خوێندنەوەی دەقە کوردییەکان خۆیان.

هەر دەقێکی ئەدەبی پێویستی بەخوێنەر هەیە بەسەری بکاتەوە. ئەوە خوێنەرە، کە ددان بە قەوارەی دەقدا دەنێت و ئیعتیرافی پێ دەکات. لێرەدا گرینگیی ڕۆڵی خوێنەر وەک حەقیقەتێک بەدیار دەکەوێت. چونکە ئەوە خۆیەتی، کە بوونی دەق دەسەلمێنێت. ئەگەر دەق بەئامێرێک بچوێنین، ئەوا خوێنەری دروست ئەو کەسەیە، کە ئامێرەکە بەگەڕ دەخات. وەختایەک بەگەڕی خست ئەوجا توانا و بۆشاییەکانی ئەو ئامێرەشی بۆ ڕوون ببێتەوە.

خوێنەر زنجیرەیەک ڕستە دەخوێنێتەوە، کە هەریەکەیان بە ڕستەی پێش و دوای خۆیەوە گرێ دراون و لە ڕووی فۆرم و واتاوە تەواوکاری یەکترن. بەو پێیە، بەرە بەرە ماناکانی لێوە بەدیار دەکەون. کاتێکیش لێ بووەوە، لە زەینی خۆیدا دەقەکە شکڵگیر دەکات. گیانی بە بەردا دەکات و پەیکەری ئەو چیرۆکە، یانیش ئەو ڕۆمانەی ڕوونتر لەلا وێنا دەبێت. بەپێی ئاستی فەرهەنگ و پاشینەی خۆی، مەبەست، یانژی واتا و پەیکەری دەقەکە هەڵدەسەنگێنێت و بەبالآی دەبڕێت. واتە ئەوی خوێنەر، وەک ئەوەی نووسەری دووەمی دەق بێت، دێت دیسان ئەو وێنە و ڕستە و پەرەگرافانە پێکەوە گرێ دەداتەوە. ئەو وزەیەی، کە تێیدا پەنهانە پەردەی لە ڕوو هەڵدەماڵێت. بە دیاری دەخات و لێکی دەداتەوە.

دەشێ هەمان خوێنەر ئەگەر بۆ جاری دووەم هەمان دەق بخوێنێتەوە، بەجۆرێکی تر هەڵی بسەنگێنێت. واتە ڕای لەسەر واتا و ساختمانی دەقەکە گۆڕانی بەسەردا بێت. دەشێ بڵێین خوێندنەوەیەک نییە بتوانین پێی بڵێین،

ئەمەیان کۆتاییی خوێندنەوەکانە و توانیوێتی سەد لە سەد دەق بنرخێنێت و پەی بە تەواوی نهێنییەکانی ببات. بەواتایەکی تر، دەشێ بڵێین: گشت خوێندنەوەکان ڕێژەیین.

«خوێندنەوەی دەق پرۆسەیەکی دەستبژێرە (إنتقائي). ئەو وزانەی لە دەقدا پەنهانن، بوار بۆ خوێندنەوەی ناکۆتا بە هەر تاکێک دەدەن. خوێندنەوەی دووەم جاری پارچەیەکی ئەدەبی، بۆچوونی جیاواز لە خوێندنەوەی یەکەم بە خوێنەر دەدات. لەوانەیە ئەم دیاردەیە لە سۆنگەی جیاوازیی بارودۆخی خوێنەرەوە بێت. لەگەڵ ئەوەیشدا، دەق فرەڕەنگیی لە جەستەی خۆیدا هەڵگرتووە. لە دووەم خوێندنەوەدا، شتەکان بەشێوەی نوێ بەدیار دەکەون. ڕەنگە شتگەلی تر هەبن دەوڵەمەندتر لە خوێندنەوەی پێشوو بنوێنن... بڕوانە: پرۆسەی خوێندنەوە، وولف جانج آیزر، ترجمة: د. محمد سالم سعدالله.»

حاڵی حازر فەرهەنگی کورد لە باشووری کوردستان، لەسەر یەک لاق ڕاوەستاوە، کە بریتییە لەو حەمکە کتێبەی ڕۆژانە بێ ناز دەکەونە نێو بازاڕی فەرهەنگەوە. لە کاتێکدا دەبوو لەسەر سێ لاقان ڕاوەستابا. بەڵام دوو لاقەکەی تری، کە بریتین لە خوێنەر و توێژەر، دەکرێت بڵێین بزرن، یان وەک تارمایی ناوبەناوێک بەدیار دەکەون و لە نرخی نەبووانن.

کولتووری خوێندنەوە و ئامار

ئێمە لە بواری خوێندنەوەیشدا هیچ داتا و ئامارێکمان لە بەردەستدا نییە. کەواتە هەر ژمارە و ڕێژەیەکیش لێرەدا بەیان بکەین دەچێتە خانەی مەزندەکردن و خەمڵاندنەوە. ئێمە نازانین ساڵانە چەند کتێب لە کتێبخانە گشتییەکانی هەرێم دەخوازرێت. کۆی گشتیی کتێب لە کتێبخانە گشتییەکانی هەرێمدا چەندە؟ دەزگەکانی چاپ و پەخشیش نازانن تێکڕای کتێب بەرانبەر ژمارەی هاووڵاتییان چەندە. بەو واتایەی داخۆ هەر هاونیشتمانییەک لە کوردستان تێکڕای ساڵانە، چەند کتێب دەخوازێت و دەخوێنێتەوە؟

بۆ نموونە، کتێبخانە گشتییەکانی کۆمۆن لە دانیمارک، لە کڵێساکان جەنجاڵترن. ڕۆژانە خەڵکێکی زۆر لە خانەنشین، لاوان و منداڵان، بەخاوەن پێداویستییە تایبەتییەکانیشەوە ڕوویان تێ دەکەن. لە کتێبخانەکاندا، وێڕای کتێب، ڕۆژنامە و کۆواری هەمەڕەنگیش هەن. هاونیشتمانی دەتوانێت سیدیی مۆزیک و گۆرانی و فیلمی خۆماڵی و بیانیش بۆ ماوەی هەفتەیەک بخوازێت. کتێبەکانیش ئاسایی و کتێبی بیستراون. کتێبخانەکان لە هۆڵەکانی خۆیاندا پێشانگەی شێوەکار بۆ لاوانی گەڕەک ڕێک دەخەن. زۆرجاران هەر لەوێدا کتێب و کۆوار بەنرخی ڕەمزی و داشکاو هەرزانفرۆش دەکەن.

بەپێی ئاماری فەرمی، لە ساڵی ٢٠٠٧دا، (٢١٣, ٤٢٤, ٢٤) بابەتی منداڵان لە کتێبخانەکانی دانیمارک خوازراوە. هەمان ساڵ (٨٢٩, ٢١٥, ٤٧) بابەت لەلایەن گەورەساڵانەوە خوازراوە. کۆی هەمووی دەکاتە (٠٤٢, ٦٤٠, ٧١) بابەتی خوازراو. ئەم ئامارە ژمارەی ئەو کتێبانە ناگرێتەوە، کە لە کتێبخانەی قوتابخانە و پەیمانگە و زانکۆکاندا خوازراون. حەشیمەتی وڵاتی دانیمارکیش ئێستا نزیکەی (٠٠٠, ٤٠٠, ٥) کەسە. کۆی گشتیی کتێب لە کتێبخانە گشتییەکانی ئەم شانشینەدا. لە ساڵی (٢٠٠٠)دا، (٥٢١, ٧٦٠, ٣٠) بابەت بوو. لە ساڵی (٢٠٠٧)دا، ئەم ژمارەیە بۆ (٥٩٠, ٨٩٢, ٢٥) بابەت دابەزیوە.

گریمان هەموو دانیشتوانی دانیمارک بە ورد و درشتەوە، لە یەک کاتدا بۆ کتێب و بابەت خواستن سەری کتێبخانە گشتییەکانیان دا. ئەوا لە یەکەمیاندا واتە، ساڵی (٢٠٠٠) یەکی شەش کتێب زیاتر و لە دووەمدا واتە، ساڵی (٢٠٠٧) یەکی پێنج کتێب زیاتریان بەردەکەوێت. ئەم ئامارەیش، ئەو ژمارە زۆرەی کتێب ناگرێتەوە، کە بە بەردەوامی لە هەموو بوارەکاندا ڕۆدەنرێن، یان وەردەگێڕدرێن و لە ڕێی کتێبفرۆشی و سوپەرمارکێتەکانەوە دەفرۆشرێن. لە شوێنێکی تری ئەم ئامارەدا، کۆی بابەتە خوازراوەکانی کتێبخانەکانی کۆمۆن (کتێبخانە گشتییەکان) بۆ ساڵی (٢٠٠٧) بەم شێوەیەی لای خوارەوە پۆلێن کراون:

زنجیرە بڵاوکراوە: ٢١٦, ٠١٩, ٣

بابەتی تر: ٧٦٠,٢٦٢

بابەتی مەلتیمیدیا: ٢,٠٧٧,٢٢٧

وێنەی زیندوو: ٥,٣٦٤,٣٩٢

موزیکی تۆمارکراو (سیدی): ١٠,٩٣٩,٩٦٧

کتێبی بیستراو: ١,٩٣٩,٩٦٧

کتێب: ٤٨,٣٦٦,٦٥٥

بەپێی ئامارێکیش کە لە ساڵی (٢٠٠٤)دا، ئەنجام دراوە، لە هەر پێنج منداڵی ئەم وڵاتە، چواریان سوود لە کتێبخانە گشتییەکان وەردەگرن. جێی وتنە کاتێک باوک و دایکان لەوێ، منداڵ لەگەڵ خۆیاندا بۆ کتێبخانە دەهێنن. بەرچاوم نەکەوتووە تەنیا یەک دانە کتێبیان بۆ بخوازن. بگرە ئەوان هەردەم چەند کتێبێک لە تەک خۆیاندا دەبەنەوە. چونکە کتێبی منداڵان بەچەند خولەکێک دەخوێنرێتەوە و پشووی هەفتەیش دوو ڕۆژە. لێرەدا نامەوێت کوردستان بە دانیمارک، کە یەکێکە لە وڵاتە هەرە پێشکەوتووەکانی دنیا بەراورد بکەم. وڵاتێک، ورد و درشتی دەخوێنێتەوە و لە هیچیان کەم نییە. بەڵام دەشێ مرۆڤ خەونی پێوە ببینێت و بپرسێت: بڵێی ڕۆژێک لە ڕۆژان کوردستانیش بگاتە ئەم ئاستە؟

شاری سلێمانی بۆ نموونە، کە خۆمان نازناوی پێتەختی ڕۆشنبیریی کوردستانمان پێ داوە، دەبووایە لە هەر گەڕەکێکیدا کتێبخانەیەکی گشتی هەبوایە. دەبوو وەک قوتابخانە و تیمارخانە. لە شارە دێیەکانیشدا کتێبخانە هەبوایە. زەمان بە خێرایی بەرەو پێشەوە تەکان دەدات، وەلێ ئێستایش زۆربەی ئەو سەرچاوە کوردییانەی، کە خوێندکاران بۆ نووسینی توێژینەوەکانیان سوودیان لێ دەبینن، لە حەفتایەکانی سەدەی بیستەمدا چاپ و بڵاو بوونەتەوە، کە ڕەنگە لە ئێستادا سوودێکی ئەوتۆ نەگەیێنن. مرۆڤی سەردەم، پێویستی بەسەرچاوەی نوێی ئەوتۆ هەیە، لەگەڵ ئەو هەلومەرجە نوێیەدا دەرببات و ڕێ بکات.

له حەفتاکانی سەدەی بیستەمدا، دیوانی گۆران و مەحوی و نالی و... تاد بەهەزاران کۆپی چاپ دەبوون. ئەوسا کەمترین تیراژی کتێب، دوو هەزار دانە بوو. کەچی ئێستا، لەگەڵ هەڵکشانی حەشیمەتی ئەم هەرێمەیشدا، لەگەڵ ئەوەیشدا خوێندن بەزمانی کوردییە و نزیکەی دە زانکۆیشمان هەیە، کەچی گەلێک کتێبی بەنرخ دەبینی بە تیراژی پێنج سەد دانە چاپ کراون.

تۆ هەروا لێک بدەوە، (٥٠٠) دانە کتێب بۆ نزیکەی شەش ملیۆن ئینسان، کە حەشیمەتی کورد لە باشوور پێک دێنێت. ئەگەر لە ئێستای باشووری کوردستاندا تیراژی کتێبێک لە نێوان ٥٠٠ تا ٢٠٠٠ دانەدا بێت، واتا ئەو بەرهەمە چاپ کراوە، تەنیا دەگاتە دەست توێژی دەستەبژێری خەڵک و بگرە کەمتریش. یەکێکیش لە نیشانە زەقەکانی بەجێمانی هەر دەقەرێک ئەوەیە، کە کتێب تەنیا بەتوێژی دەستەبژێر تایبەت بێت. وەک ئەوەی ئەو توێژە هاتبێت کتێب و تەواوی پرۆسەی خوێندنەوەی مۆنۆپۆڵ کردبێت. لە کاتێکدا کتێب لە دنیای پێشکەوتوودا، کاڵایەکە بەجەماوەریی بووە. دەبوو لە کن ئێمەی کوردیش، کتێب کڕین وەک چوونە سەیران بووایە، هەموو لایەک بەدڵ ئارەزوویان بکردایە.

باشترین و کاریگەرترین ڕێگەچارەیەک بۆ ئەوەی تاک لە کۆمەڵی بەجێماودا بتوانێت لە هەژموونی سەرخێڵەکان و دەزگەکانیان ئازاد ببێت، ئەوەیە، کە لە دەرەوەی چواردیواری خێزاندا هەوڵی بە زانست و زانیاریی خۆچەکدارکردن بدات. ئەوەیش بزانە، کە وشە نەمرە. ئەگەر وشە لە مردن بێت، ئەوا زمانی نووسراویش بەخۆی و بەڕێزمانییەوە، بەتەواوی کاریگەرییەکانییەوە دەمرێت. وەلێ لە ئێستا و داهاتوویشدا وێنای کارەساتی لەم جۆرە ناکرێت و شیمانەی ڕوودانی نییە.

چینی ناوەڕاستی کۆمەڵ لەوانی تر زیاتر هەڵوەدای کتێب خوێندنەوەیە. تۆ لای خۆتەوە دەست لە چینی خواری خوارەوە بشۆ، کە لە ئێستادا زۆرینەی تاکە نەخوێندەوارەکان لەوانە. کەواتە هەتا چینی ناوەڕاست بنکە فراوان بێت، خوێندنەوەیش برەوی پتر دەبێت. بەڵام دەتوانم بڵێم، حاڵی حازر، لە

باشووری کوردستاندا، چینی ناوەڕاست بەرەو پووکاندنەوە و نەمان دەچێت. کەواتە خەڵک بەزۆری یان سەر بە چینی هەژاری کۆمەڵن یان خواپێداون، ئەمانەیش هیچ لایەکیان، لای ئێمەی کورد سەروساختییەکی ئەوتۆیان لەگەڵ فەرهەنگ و خوێندنەوەدا نییە.

لەو سۆنگەیەوە، کە ئێمەی کورد هێشتا بە فەرمی سەر بە وڵاتی عێراقین و ئەم وڵاتەیش بەحیساب هێشتا بەشێکە لە نەتەوەی عەرەب. دروستە لەم بەستێنەدا خۆمان بەوان بەراورد بکەین، نەک بەوڵاتانی ڕۆئاوای خواپێداو. لە ڕاستیدا دۆخی کتێب و فەرهەنگ بەگشتی لە تێکڕای نیشتمانی عەرەبدا لە دۆخی باشووری کوردستان باشتر نییە. تاکو ئێستایش سەرچاوەی سەرەکی بۆ خوێندنەوە، لە تێکڕای باشووری کوردستاندا، کتێبی بە زمانی عەرەبی نووسراو، یاخۆ بۆ عەرەبی وەرگێڕدراوە. بەتایبەت لەلای دەستەبژێری کورد.

لەم نووسینەدا، زوو زوو جەخت لەسەر منداڵ و تافی منداڵی دەکەم، چونکە خوێندنەوە پرۆسێسێکە، بۆ ئەوەی ببێت بە کولتوور، دەبێت تاک لە منداڵییەوە لەسەری ڕابێت و خەدەی پێوە بگرێت. لەم ڕووەوە وەک ددان شۆرین و وەرزشکردن وەهایە.

ئامارەکانی نیشتمانی عەرەب دەڵێن: «منداڵی عەرەب، لە ساڵێکدا سەد لاپەڕەیش ناخوێنێتەوە، بەڵام منداڵێک لە ڕۆئاوا ساڵانە پەنجا کتێب دەخوێنێتەوە» هەموو وڵاتانی عەرەب پێکەوە، ساڵانە (٣٣٠) کتێب وەردەگێڕنە سەر زمانی عەرەبی. ئەم ژمارەیەش دەکاتە پێنجیەکی ئەوەی، کە بەتەنیا لە وڵاتی یۆنان وەردەگێڕدرێت، کە وڵاتێکی تا ڕادەیەک گچکەیە و ژمارەی دانیشتوانی لە دە ملیۆن تێ ناپەڕێت، لە کاتێکدا حەشیمەتی نیشتمانی عەرەب لە چارەکە ملیارێک لای داوە. لە ساڵی (٢٠٠٧)دا، لە وڵاتی دانیمارک، کە حەشیمەتی ناگاتە پێنج ملیۆن و نیو، (٩٢١) کتێبی چیرۆک و ڕۆمان وەرگێڕدراونەتە سەر زمانی دانیمارکی. (٧٠٪)ی ئەم کتێبانە لە زمانی ئینگلیزییەوە وەرگێڕدراون. هەر هەمان ساڵ، لە هەمان ڕشتەدا (٦٩٤) کتێبی خۆماڵی چاپ بووە.

جارێکیان ڕووناکبیرێکی عەرەب لەمەڕ پرسی پێشانگەی کتێب و ڕەواجی کتێب بەگاڵتەجاڕییەوە نووسیبووی: «لە پێشانگەی قاهیرەی نێودەوڵەتیدا بۆ کتێب، هەموو شتێک دەفرۆشرێت بێجگە لە کتێب. هەر بۆ نموونە دەرمانی قەڵاچۆکردنی مار و مێروو!» جێی باسە بەپێی دوایین ئامار، کە لە عەرەبستانی سعوودییەوە دەرچووە، بە دوازدە هەزار عەرەب کتێبێکیان بۆ خوێندنەوە بەردەکەوێت. پێم وایە حاڵی ئێمەیش لە حاڵی وڵاتانی عەرەب باشتر نییە.

لە کوردستاندا، کتێبخانەی گشتی لە شارە گەورەکاندا هەیە. وەلێ ئەم کتێبخانانە دەوڵەمەند نین. هەندێک نووسەر هەن لەم کتێبخانانە پتر کتێبیان لەلای خۆیان کۆ کردووەتەوە. بۆ نموونە کتێبخانەی ئەوقاف لە شاری سلێمانی، کە ڕەنگە دووەم گەورەترین کتێبخانە بێت لەو شارەدا، دوای کتێبخانەی گشتی، نزیکەی بیست و پێنج هەزار کتێبی تێدایە. ئەمەیش ژمارەیەکی کەمە بە بەراورد لەگەڵ کتێبخانەی شارە گەورەکانی دنیادا. سلێمانی شارێکە نزیکەی یەک ملیۆن هاونیشتمانیی تێدا دەژی و شارێکی خاوەن زانکۆیە، وێڕای چەندان پەیمانگە.

کارامەیی لە پرۆسێسی خوێندنەوەدا

ئەمڕۆ زانیاری لە گشت بوارەکاندا بە لێشاو لەبەر دەستی مرۆڤدایە. مرۆڤی ئەم سەردەمە لە چاو ڕابوردوویەکی نزیکدا ئەوەندە پەرەی بە توانای زانستی و ئەدەبیی خۆی داوە، کە بە ئاسانی وێنا ناکرێت. ڕۆژانە هەر بەرهەمی نوێیەو دەردەکەوێت. ئەم دۆخە خێرا و پڕبەرهەمەی سەردەم، تاکی وریا و لێزانی دەوێت فریای بکەوێت. بۆیە تاکی بەتەنگەوەبوو چاری هەر ئەوەیە پتر هەوڵ بدات، تاکو کارامەیی خۆی لە بەستێنی خوێندنەوەدا سەربخات و خێراتری بکات، دەنا بە تۆزی کاروانەکەیشدا ناگاتەوە. (جوبیس تیرلی)، لە کتێبەکەیدا (مهارات القراءة السريعة) لەم ڕووەوە ئاوەهای نووسیوە:

چوار ئامۆژگاری لە پێناوی خوێندنەوەی خێراتردا:

١- بەرەو خوێندنەوە تەکان بدە، کاتی خۆت بەناسینی یەکە بەیەکەی وشەکانەوە مەفەوتێنە.

٢- مەبە بەکۆیلەی وشە، دواتر بەشوێن واتای وشە گرانەکاندا بگەڕێ.

٣- بخوێنەوە و قسان مەکە، کاتێک دەخوێنییەوە، وشەکان گۆ مەکە، چونکە ئەم کارە لە خێراییت کەم دەکاتەوە.

٤- خۆت لە ژاوەژاوی دەرەکی و هۆکاری زەین پەرشبوون بەدوور بگرە.

چەند پێشنیازێک بۆ گێڕانەوەی بەهای خوێندنەوە

یەکەم:

بەدەیان کەناڵی ڕادیۆ، تەلەڤزیۆنی لۆکال و سەتەلایت لە کوردستاندا هەن، بەڵام هیچ کامیان گرینگییەکی ئەوتۆ بە پرسی خوێندنەوە نادەن. بەرنامەی وەهایان نییە خوێندنەوە لەلای تاکی کورد برێک شیرین و خۆشەویست بکات و هەوڵی بە کولتوورکردنی بدات. واتە کتێب و پرۆسەی خوێندنەوە لەوێندەرێ بەهەند نەگیراوە. بۆیە لە جێیە هەر کەناڵێک لای خۆیەوە چەند خولەکێک بۆ ئەم مەبەستە تەرخان بکات.

دووەم:

کردنەوەی کتێبخانەی گشتی لە تەواوی گەڕەکەکانی شارە گەورەکاندا، تاکو خزمەت پێشکێش بەهاونیشتمانی بکات. هەروەها گۆڕینی سیستمی کتێبخانەکان لەم شێوەیەی ئێستایەوە، کە ڕەنگە لە کۆنییدا بۆ سەردەمی عوسانییەکان بگەڕێتەوە. بۆیە بە ئەلیکترۆنیکردنی کتێبخانە، کارئاسانییەکی تر بۆ خوێنەر دەستەبەر دەکات. وەها، کە خوێنەر بتوانێت بێ ئەوەی بۆ کارمەندانی کتێبخانە بگەڕێتەوە خۆی کتێب بخوازێت و بیشیگێڕێتەوە. بەڵام ئەم ئامانجە بەدی نایەت هەتا تاک خاوەنی پێناسی لەو جۆرە نەبێت، کە لە

ولاَتە ئەوروپاییيەکاندا باوە. وەلیّ دەکریّت کتیّبخانەکان لای خۆیانەوە، ئەویّتیی (هوية) ئەلیکترۆنیی تایبەت بۆ خوازەرانی کتیّب چیّ بکەن و چاوەڕوانی ئەو گۆڕانە نەبن.

سیّیەم:

کتیّب و کۆوار بەئاسانی ناگەنە قەزا و ناحیەکان و زۆریّک لە شارەدیّیەکان کتیّبخانەی گشتیشیان تیّدا نییە. دەکریّت دەرهەق زەمانە، بەسیستمی (کتیّبخانەی گەڕۆک: کتیّبخانەی پاس) قەرەبووی ئەو دۆخەیان بۆ بکریّتەوە. چیّکردنی کتیّبخانەی گەڕۆک بۆ ئەوەیە کتیّب بگاتە گوندە دوورەدەستەکان. بۆ ئەو مەبەستەیە، کە زانست و زانیاری بەجەماوەری بکریّت و بۆ هەمووان بیّت، نەک تەنیا بۆ دەستەبژیّری شارە گەورەکان. دەکریّت بە ئۆتۆمۆبیّلی تایبەتی ئەم کارە ڕایی بکریّت و لەم ڕیّیەوە کتیّب بەدەستی جووتیاران بگات. پاشان ئەم ئۆتۆمۆبیّلانە، کە هەر خۆیان کتیّبخانەی گەڕۆک پیّک دیّنن، بەسەریاندا بگەڕیّن و لیّیان وەربگرنەوە.

چوارەم:

دەکریّت لە ڕیّی گوێوە کتیّب بخویّنریّتەوە. وەک چۆن لە ولاَتانی دنیادا باوە، دەشیّ لە کوردستانیش دەقی کتیّب لەسەر سیدی و میمۆری تۆمار بکریّت. خوێنەر لەلای خۆیەوە هەم گوێی لیّ بگریّت و هەم دەقەکەیش بە چاو بخویّنیّتەوە. ئەم جۆرە خویّندنەوەیە لە تەواوی کتیّبخانەکانی ئەوروپادا باوە. چونکە بۆ فیّربوونی زمانی نویّ یارمەتیی فیّرخواز دەدات. کاتیّک تۆ دەقەکەت لە بەرچاو بیّت و گوێشت لیّی بیّت، ئەوا بەخیّراییش زمانی نویّ فیّر دەبیت. ئەم جۆرە خویّندنەوەیە، چارەسەری کیّشەی گۆکردنی وشەکانی ئەو زمانە نوێیە دەکات، کە تاکی ڕەوەند بەنیازە فیّری ببیّت. دیارە ئەوانەی، کە کتیّبەکە بۆ فیّرخواز دەخویّننەوە، خۆیان شارەزا و زمانزانن.

پێنجەم:

لە کوردستاندا، بەدەر لە زانکۆ و قوتابخانە و پەیمانگەکان، هیچ کام لە دامەزراوەکانی دەوڵەت خاوەنی کتێبخانە نین، تاکو لانی کەم لە سنووری پسپۆڕیی کارەکانی خۆیاندا کتێبخانەیەکی گچکەیان هەبێت. هەروەها هیچ کامێک لە پڕۆژەکانی کەرتی تایبەتیش گرینگیی ئەم پڕۆژەیە پێ نازانن. لە ئێستادا، چەندان کۆمپانیای گەورەی کەرتی تایبەت لە کوردستاندا هەن. بەڵام باوەڕم نییە هیچ کامیان کتێبخانەیەکی گچکەی بۆ کارمەندانی خۆی دامەزراندبێت. وابێت کارمەندان بتوانن کتێبی لێ بخوازن و لە ڕۆژانی پشوویاندا سوودی لێ وەربگرن، تاکو ئاستی پیشەییی خۆیانی پێ بەرزتر بکەنەوە.

شەشەم:

ڕەخنە لە کوردستاندا لە نرخی نەبووندایە. زۆر کەمن ئەو وتارە ڕەخنەییانەی، کە لەسەر کتێبە سەنگینەکان نووسراون. کزبوونی ڕەخنە، بەو ڕادەیەش کار دەکاتە سەر ڕەواجی کتێبە باشەکان و دواتریش کار دەکاتە سەر پرۆسەی خوێندنەوە. ڕەخنەگر هەن دابەزینی ئاستی فەرهەنگیی ئەو خەڵکە دەقۆزنەوە. دێن لە وتارەکانیاندا، بێ ئەوەی پێویست بکات، چەندان زاراوەی لاتینی ڕیز دەکەن. پێ دەچێت بیانەوێت سەرنووسیاری کۆوارەکانی پێ بترسێنن. وەلێ بۆی هەیە خوێنەریش لە خوێندنەوە بتۆرێنن.

حەوتەم:

دەکرێت دەزگەکانی چاپ و پەخشی کوردستان، کارێک بکەن کتێب لەلای هاونیشتمانی، لە ئێستا خۆشەویستتر بێت. هانی بدەن زیاتر بخوێنێتەوە. دەکرێت میانەی ئەم دەزگەیانە و نووسەران لە دۆخی ئێستای گەرموگوڕتر بێت. وەک دراوسێکان لە ڕێی گرێبەستەوە دەستنووس لە نووسەران وەربگرن و چاپ بکەن، نەک وەک ئێستا لە گۆترە، کە نووسەر نازانێت مافەکانی خۆی

چین. هەروەک دەشێ کارئاسانی بۆ خۆیان و بۆ خوێنەریش بکەن، تاکو خوێنەر بتوانێت، لە ڕێی پۆستی ئەلیکترۆنییەوە کتێبیان لێ بکڕێت، کە ئێستا هەم بانک و هەمیش تۆڕی ئینتەرنێت لە کوردستاندا کارایە.

ئەزموونێک لە دانیمارک

مەبەست لە پێشانگەی کتێب، جا هەر لایەنێک بیگرێتە ئەستۆ، یان بە هەر بۆنەیەکەوە بێت ئەوەیە، کتێب بەئاسانی بگاتە دەستی هاونیشتمانی، تاکو ئاستی فەرهەنگیی بەشێوەیەکی گشتی هەڵبکشێت. لە شاری کۆبنهاون، کڵێسایەک بەناوی (Helligaandskirken) لەسەر پیاسە شەقامی (Strget) هەیە، ئەم کڵێسایە هۆڵێکی فراوانی تێدایە. ناوبەناو پێشانگەی کتێبی کۆنی لێ دەکرێتەوە. پێشانگەکە هەمەجۆرە و بەجارێک هەزاران کتێب لە ڕشتەکانی ڕۆمان، شیعر، هونەر، مێژوو، جوگرافیا، سەربازی، تەندروستی، ئەدەبی منداڵان، خۆراک، ئاین، فەلسەفە، سینەما، ئەنتۆلۆگی، گەشتنامە، زمان و قاموس، جۆرەکانی ئینسایکلۆپیدیا، بەزمانی خۆماڵی و بە زمانە ئەوروپاییەکانی تر لەخۆ دەگرێت و نزیکەی دوو هەفتە دەخایێنێت.

دەستپێک نرخی کتێب لەم پێشانگەیەدا مامناوەندییە. دواترێ هەر ڕۆژە و پێنج کرۆن دادەبەزێت تا وای لێ دێت لە دوا ڕۆژی پێشانگەکەدا نرخی کتێب دەبێتە تەنیا پێنج کرۆن. واتە تۆ دەتوانی لەو ڕۆژەدا ئینسایکلۆپیدیایەکی هەزار لاپەڕەیی، یان کتێبێکی چۆمسکی، بەیەکێک لە زمانە زیندووەکان، بەتەنیا دۆلارێک دەکڕیت. هەندێک جاران کیسەیەکی نایلۆن پڕ دەکەیت بەتەنیا دە کرۆن، کە دەکاتە نزیکەی دوو دۆلاری ئەمەریکایی. ئەم پێشانگەیە کۆوار، پلاکێتە کۆنەکان، شریتی گۆرانیی کۆن، دیڤیدی فیلم و قەوانی کۆنیش دەگرێتەوە. هەندێک جاران پوولی پۆستە و وێنەی پۆستکاردیشیان تێ دەکەوێت. لێرە بووە بە کولتوور، ساڵانە چەندان جار ئەم جۆرە پێشانگەیە دووبارە دەبێتەوە. ئیدی ڕۆژانە بەژمارەی زۆر خەڵک سەردانی دەکەن. دەکرێت بڵێم: لێرەدا کتێبی کۆن ڕکابەریی کتێبی نوێ دەکات. هەرزانترە و تۆ

له هەر ڕشتەیەکدا کتێبت بوێت لێرە دەستت دەکەوێت. وەلێ لەلای خۆمان، لە کوردستان، بە زۆری کتێبی کۆن گرانترە هەتا کتێبی نوێ.

جێی ئاماژەپێدانە، هەر دەمێک، لە هەر گەڕەکێکدا بازاڕی کەلوپەلی کۆنە بکرێتەوە، ئەوا لە پاڵ پێداویستییەکانی ماڵ و کەلوپەلی تردا، کتێبیش وەک کاڵایەک، لەو بازاڕانەدا، بەنرخی ڕەمزی دادەنرێت و خەڵکانێکی زۆریش هەن بەشەوقەوە دەیکڕن. لێرەدا جێی وتنە، کە لە ژووری چاوەڕوانیدا لە کن نوژدارەکانی ئەم وڵاتە، بەنیازی سەرقاڵبوون و خەریکبوونی منداڵ، لە پاڵ جۆران یاریی منداڵاندا، کتێبی منداڵانیش دادەنرێت.

ئەزموونی سۆزان موبارەک

سۆزان موبارەک، خاتوونی یەکەمی وڵاتی میسرە. بۆ خۆی وازی لە خوێندنەوەیە و دەخوازێت لاوانی میسریش مەیلی خوێندنەوەیان لەلا چێ ببێت. بۆیە ئەم ئافرەتە سەنگینە خۆی سەرپەرشتیی پرۆژەیەکی بەرفراوان دەکات، کە ئامانجی بە کولتووورکردنی خوێندنەوەیە لەو وڵاتە بە حەشیمەتەدا. ئەو سەرەتا بە بەخشینی یەک ملیۆن کتێب دەستبەکار بوو. بەخۆڕایی بەسەر زارۆ و مێرمنداڵاندا کتێبی دەبەشییەوە. ئەم خاتوونە بەردەوام داوا لە گەورەکاربەدەستانی ئەو وڵاتە پڕ حەشیمەتە دەکات، بەحوکمی پێگەی فەرمییان لە جومگەکانی دەوڵەتدا ئالیکاریی بکەن.

ئەم پرۆژەیە بەدەربەستەوە لەلایەن وەزارەتی پەرەپێدانەوە (وزارة التنمية) پشتگیریی لێ دەکرێت و پرۆژەیەکی تەواوی فرە ڕەهەندی نیشتمانییە.

ئامانجی سەرەکیی ئەم پرۆژەیە ئەوەیە، هاونیشمانیانی میسر بۆ گەلێکی بەئاگای چاو و زەین کراوەی ئەوتۆ بگۆڕێت، بخوێننەوە و ئاشنایەتی لەگەڵ کتێبدا پەیدا بکەن. تاکو ئاگایان لە ئەحواڵی خۆیان و جیهانیش هەبێت. ئەم پرۆژەیە دەخوازێت هەر خێزانێکی میسری ببێتە خاوەنی کتێبخانەی تایبەت بەخۆی. پرۆژەکەیش ناوی (خوێندنەوە بۆ هەمووان)ی هەڵگرتووە.

لەوێ لەسەر ئاستی ئەو وڵاتە، کۆڕ و سیمینار بۆ منداڵان گرێ دەدەن. لەو کۆڕانەدا پیاوچاک و نیشتمانپەروەر و سەرکردە ناسراوەکان و نووسەرە بەنامێ کۆچکردووەکانیان پێ دەناسێنن. هەر لە پەراوێزی ئەم کۆڕ و سیمینارانەیشدا، پێشانگە بۆ هونەری شێوەکاری دەکەنەوە. میهرەجانەکان بە سەردێری (خوێندنەوە بۆ هەمووان) دەکرێنەوە. ئەم چالاکییانە تەواوی پارێزگەکانی میسری گرتووەتەوە.

لە باخچە گشتییەکانی شارەکانیشدا بەمەبەستی خوێندنەوە، چادر هەڵدەدەن و ناوی (کتێبخانەی باخچە)یان لێ ناوە، کە لەوێدا هەموو لایەک دەخوێننەوە. تەنیا لە سنووری پارێزگەی (ئەسیوت)دا، دە دانە پاس هەن وەک کتێبخانەی گەڕۆک کار دەکەن و کتێب دەگەیێننە خوێنەران. بەهەزاران کتێبخانەی گشتی لەم هەڵمەتەدا چالاکیی جۆراوجۆر دەنوێنن. تەواوی دەزگەکانی چاپ و پەخش، لە وڵاتی میسر، لە سەرخستنی ئەم کەمپەینەدا بەشدارن. تاکو ئێستا (٣,٢) ملیۆن کەس لەم پڕۆژەیە بەهرەمەند بوون.

پڕۆژەی خوێندنەوە بۆ هەمووان، جارێکی تر شاکارەکانی سەردەمی خۆیان چاپ دەکاتەوە، کە لە نێویاندا بەرهەمەکانی (طه حسین، قاسم أمین، أحمد لطفي السيد وأبوالعلاء المعري وإبن سينا وإبن رشد، إبن عربي) و کتێبەکانی (مقدمة إبن خلدون، الكوميديا الالهية، تأريخ الثورة الفرنسية، الأمير وكليلة وديمنة) هەن، وێڕای ڕۆمان و شیعر و چیرۆک. ئەم کتێبانە بەنرخی داشکاو دەفرۆشرێن و پڕۆژەکەیش لەلایەن دەوڵەتەوە پشتەوانیی لێ کراوە، تاکو ڕەشەخەڵکە کەمدەرامەتەکە لێی سوودمەند بن. تا ئێستا خەڵکێکی زۆریش بەپەرۆشەوە بەپیریەوە چوون. لە نێوان ئەو کتێبانەدا، زنجیرەیەک بەرهەمی جۆراوجۆری خاتوونە نووسەرانی میسر هەن، ئەو خاتوونانەی، کە جێدەستیان بەشکڵگیربوونی فەرهەنگی ئەو وڵاتەوە دیارە. وەک بەرهەمەکانی: (نعمات البحيري، رضوي عاشور، ميرال الطحاوي، منال السيد، سحر توفيق، إبتهال سالم و صفاء عبدالمنعم).

(د. لطفية حسين الكندري)، له کتێبەکەی خۆیدا بەناوی (تشجيع القراءة: هاندانی خوێندنەوە)، سەرپەرشتیکردنی خاتوونی یەکەمی وڵاتی میسر بۆ ئەم پرۆژەیە، هەر لە سەرەتای بیرۆکەکەیەوە تاکو ئێستا، بە گرینگترین هۆکاری سەرکەوتنی ئەم پرۆژەیە دادەنێت، بەشوێنیدا بەتەنگەوەهاتنی گشت ئەو دەستە و لایەنە پێوەندیدارانەی وەک: وەزارەتەکانی فەرهەنگ، ڕاگەیاندن، فێرکردن، لاوان، کاروباری کۆمەڵایەتی و کارگێڕیی خۆجێیەتی، هۆکاری سەرخستنی بوون. هەر بەپێی بۆچوونی ئەم خاتوونە نووسەرە، (میهرەجانی خوێندنەوە) جەختی لەسەر پتر لە (سی) دانە ئامانج کردووە، کە لە لاپەڕە (٢٥٧–٢٥٨)ی کتێبەکەیدا ڕیزبەندی کردوون. وەلێ بەندە لێرەدا، تەنیا (پازدە) ئامانجی بەرایییان دەخەمە پێش چاوی خوێنەری کورد:

١– گەشەپێدانی خوێندنەوە لەلای منداڵ و گەورە.

٢– یارمەتیدانی منداڵ و گەورە لەسەر پەیداکردنی توانای داهێنان و قووڵبوونەوەی گوێڕایەڵی بۆ نیشتمان.

٣– گەشەپێدانی کتێبی منداڵ و بەستنەوەی بەهۆیەکانی پێوەندیی ئەلیکترۆنییەوە.

٤– یارمەتیدانی نووسەرانی میسر لە کارەکانیاندا و پشتەوانییان بۆ گەیشتن بەئاستی بەرزی هونەری.

٥– پەیداکردنی زانیاری لەسەر کتێبی منداڵان.

٦– ڕۆنانی کتێبخانەی منداڵان وەک کارێکی نەتەوەیی، چونکە گرینگترین هۆیە، کە بتوانرێت لەوێوە هانی منداڵ بدرێت بۆ خوێندنەوە.

٧– گرینگیدان بەخوێندنەوە، وەک بناغەی فێربوون و وەک کلیلێک لە کلیلەکانی مەعریفە.

٨– ڕێکخستنی پێشبڕکێ لە نێوان منداڵاندا، لە ناوەوە و دەرەوەی کتێبخانەدا.

٩- له پرۆسەی خوێندنەوەدا ڕێبەریی منداڵان بکرێت و له هەڵبژاردنی کتێبدا یارمەتی بدرێن.

١٠- دەستنیشانکردنی کاتی دیاریکراو بۆ گێڕانەوەی چیرۆک، دوای خوێندنەوە و لێ تێگەیشتنی.

١١- گەشەپێدانی چێژوەرگرتنی هونەری و هەستی (حسي) لەلای منداڵ.

١٢- بەهێزکردنی لایەنە ئەرێنییەکان بەرەو بەها ئینسانییە ڕەسەنەکان.

١٣- هەڵبژاردنی ئەو چیرۆکانەی گرینگی بەرەفتار و ئاکار و گەشە بەهەستی بەرپرسیارێتی دەدەن.

١٤- گەشەدان بەزانیارییەکانی تایبەت بەنیشتمان و شانازیکردن بەگوێڕایەڵییانەوە بۆ نیشتمان.

١٥- کردنەوەی خولی کۆمپیوتەر، لەنێو کتێبخانەکاندا، له پشووی هاوینەدا.

بەرپرسیارێتیی وەزارەتی پەروەردە

ئێستاش قوتابیی سەرکەوتوو و یەکەمی هەر پۆلێک له قۆناغە جیاوازەکانی خوێندندا، ئەوەیانە، کە تەواوی وانەکانی وەک تووتی لەبەر کردبێت. هەر قوتابییەک ڕای خۆی هەبێت و پرسیار بورووژێنێت، ئەوا هیچ بەهیچ ناکات و له قۆناغی دواناوەندیدا نمرە ناهێنێت. واتە لەو کۆلێجەی بەدڵی خۆیەتی قەبووڵ ناکرێت. لێرەشەوە گیانی گەڕان له دووی سەرچاوەی نوێ و زانیاری و پشکنین لەلای قوتابی دەمرێت. هەرکە باسی خوێندنەوەت لەلا کرد خێرا ئەو له زەینی خۆیدا دەیبەستێتەوە بە پرۆگرامە وشکوبرینگەکانی خوێندنەوە و ڕکی له کتێب دەبێتەوە. پرۆسەی خوێندنەوەیش لەلای ئەو دەبێتە کارێکی نەرێنی و بێزراو. کەواتە سیستمی خوێندن له خۆیدا هاندەری گەڕان و پشکنین و خوێندنەوە نییە. هەر بۆیە لەو جۆرە وڵاتانەدا تاکی داهێنەر هەڵناکەوێت.

وەزارەتی پەروەردە بەدەزگەکانیەوە بە قوتابخانە و پەیمانگەکانیەوە

بەرپرسی یەکەمە لەو چۆڵەوانییە ڕۆحییەی تاکی کوردی تێ کەوتووە. تاکی کورد (بەگشتی هیچ نازانێت و خۆی بە زانا دەزانێت. هیچ ناخوێنێتەوە و خۆی وەک خوێندەوار پێشان دەدات. ئەوان لە وەزارەتی پەروەردە، گرینگییان بە پرۆسەی خوێندنەوە نەداوە. لە ژووری پۆلدا باسی نەکراوە و بەکردەوەیش پیادە نەکراوە. کتێبخانەی دەوڵەمەند لە قوتابخانە و پەیمانگەکاندا بوونی نییە.

لە دەزگەکانی پەروەردە و فێرکردنی هەر وڵاتێکدا بودجەی تەرخانکراو بۆ کڕینی کتێب هەیە، هەر دامەزراوەیەک بەپێی پسپۆڕێتیی خۆی. بۆ نموونە گەرەکە هەر چیرۆکێکی ڕۆنراو یان وەرگێڕدراوی منداڵان کۆپیی بگاتە هەموو باخچەکانی ساوایان. لەوێ دادەکانیان بۆیان بخوێننەوە، یان بۆیان بگێڕنەوە.

هەروەها هەموو ئەو کتێبانەی بۆ منداڵ و مێرمنداڵان دەنووسرێن کۆپییان لێ بگاتە قوتابخانە بنەڕەتییەکان. لەوێ مامۆستاکان پێشانی قوتابیانی بدەن و بیاندەنێ لە تەک خۆیاندا بیانبەنەوە بۆ ماڵەوە و لەوێ خۆیان، یان بە یارمەتیی دایک و باوکیان بیانخوێننەوە. کاتێک گەڕانەوە بۆ قوتابخانە، لە ژووری پۆلدا بۆ هاوەڵەکانیانی بگێڕنەوە. ئەم کارە دەچێتە خانەی فێربوونی زمانەوە و هەم ئاستی زانیاریی منداڵیشی پێ بەرز دەبێتەوە. پێویستە کتێبخانەی قوتابخانە بکرێتە وەرشەیەک بۆ خوێندنەوە و فێربوون.

ڕۆنانی پرۆگرامی خوێندن لە کارە هەرە لە پێش و گرینگەکانی ئەم وەزارەتەیە. کتێبەکانی خوێندنەوە، بەتایبەتی دەستپێک، ڕۆڵی گەلێک گرینگ دەگێڕن لە گەشەسەندنی پرۆسەی خوێندنەوەدا. یان ئەوەتا خوێندنەوە لەلای منداڵ شیرین دەکەن، یان لە خوێندنەوەی دەتۆرێنن.

هەر لە جۆری کاغەز و وێنەکانی، کە بۆ بابەتەکان کێشراون، تاکو ئەو بابەتانەی نێوەڕۆکی کتێبەکە پێک دێنن، ڕۆڵیان لە پێشخستنی خوێندنەوەدا هەیە. منداڵی ئێستا کەیفی بە (مێوژی نایاب و هەچەکە و... تاد) نایەت.

گەرەکە بابەتەکانی کتێبی دەستپێک، ژیانی ئەم سەردەمە بەرجەستە بکەن. پرۆژەکانی ئێستا وێنا بکەن. بابەتەکان پێوەندییان بەیەکەوە هەبێت. داهێنراوە زانستییەکانی سەردەم بەمنداڵ ئاشنا بکەن. زانیاری پێشکێش بە منداڵ بکەن. وشەکان موزیکیان تێدا بێت و پێداویستیی بابەتییانە پێکەوەی گرێ دابن. درێژیی وشە و لەرینەوەی لە گوێی منداڵدا، لە پاڵ ئەوەدا، کە دەبێت سەرجەمی بابەتەکان پێوەندیی مکۆمیان لەگەڵ ژیانی ئەم سەردەمەی منداڵی کوردا هەبێت. کتێبێکی خوێندنەوە، ئەگەر دە ساڵ لەمەوبەر رۆنرابێت، دەردی ئێستا ناخوات. گەرەکە منداڵ و مامۆستا و ماڵەوەی منداڵ بەو پرۆگرامی خوێندنەوە قایل بن و رایان بە هەند وەرگیرابێت ئەوجا بخرێتە واری پراکتیکەوە. یەکەم کتێب و دەستپێکی خوێندنەوە، بناغە بۆ پرۆسێسێک دادەرێژن، بەدرێژاییی تەمەن کارکردی لەسەر تاک دەمێنێ. نووسەری دانیمارکی (ئینا بۆرستروم)، لە کتێبەکەیدا سەبارەت بەپرسی خوێندنەوە نووسیویەتی:

«زۆر گرینگە منداڵ هەر لە سەرەتاوە بەباشی و دروستی دەست بەخوێندنەوە بکات. توێژینەوەکان پیشانی دەدەن. ئەو قوتابییانەی سەرەتایەکی سست و خراپیان لە خوێندنەوەدا هەبێت، ئەوا هەر بەو شێوەیە، واتە بەسستی و خراپی هەموو تەمەنی قوتابخانەیان بەرێ دەکەن... بڕوانە: چۆن منداڵان بەچاکی دەست بەخوێندنەوە دەکەن؟، ل١٣.» زۆر هەن، ئەگەرچی دەرچووی زانکۆکانیشن، وەلێ ئاستی خوێندنەوەیان ئەوەندە خراپ و سستە، وەک ئەوەی وشەکان حینجە بکەن، بەگران دەتوانن بخوێننەوە.

ئەزموونی نووسەرانی کورد

لە حەفتاکان و هەشتاکانی سەدەی رابردوودا، دەستاودەستکردنی کتێب، بەتایبەتی لە نێوان نووسەرانی سلێمانیدا دیاردەیەکی بڵاو بوو. ئەوان لەم بوارەدا هاریکاریی یەکودوویان دەکرد. ئەو دەمە کتێبی دانسقەی عەرەبی یان بۆ عەرەبی وەرگێردراو هەبوون، وەلێ چونکە بە ژمارەی کەم دەگەیشتنە

سلێمانی، بەزوویی لە بازاڕدا نەدەمان. ئیدی لەلای هەر کامێک لەو نووسەرانە دەست بکەوتایە، دوای خوێندنەوەی دەیدایە برادەرەکانیشی. بەم پێیە، کتێب وەک کالآیەکی دەگمەن لەنێو نووسەراندا دەستاودەستی دەکرد. دەکرێت لە ئێستایشدا ئەم نەریتە بێتە ناو تەواوی خەڵکەوە. دەکرێت منداڵانیش فێر بکرێن لە نێوان خۆیاندا کتێب بگۆڕنەوە و دەستاودەستی پێ بکەن، تاکو هەموو لایەکیان لێی بەهرەمەند بن. دەکرێت ئەم نەریتە لە نێوان هاوڕێ و دراوسێکانیشدا پەیڕەو بکرێت.

پێشنیازێک بۆ کۆمپانیا گەورەکان

دەشێ لەسەر شێوەی کۆمپانیا گەورەکانی ئەوروپا، کۆمپانیا گەورەکانی کوردستانیش هەوڵ بدەن بڵاوکراوەی خۆڕاییی مانگانە یان وەرزانەی تایبەت بەخۆیان هەبێت. دەکرێت لەوێدا، کە زمانحاڵی کۆمپانیایەکەیە، هەم ڕێکلام بۆ بەرهەمەکانی خۆیان بکەن هەمیش لەسەر ئاستی بەڕێوەبەرە گشتییەکانەوە بۆ خوارەوە، هەتا دەگاتە سەر ئەو کارمەندانەی، کە خوێندەوارییەکی کەمیان هەیە، بابەتی هەمەجۆر لە ئەدەب، هونەر، مێژوو، زانیاریی گشتی بگرێتە خۆی. دەشێ ئەم بڵاوکراوەیە بەسەر شوێنە گشتییەکانی شارەکانیشدا، بەخۆڕایی دابەش بکرێت و بگاتە کتێبخانە گشتییەکانیش.

ڕێکلام بۆ کتێب

ئێمە لە ژیانی ڕۆژانەدا، لێ ڕاهاتووین بە پەلەپرووزێ خۆمان بگۆڕین و لە ماڵ دەرچین، تاکو فریا بکەوین هەرچی زووتر بگەینە فلانە سوپەرمارکێت بۆ کڕینی کالآیەکی دیاریکراو، نەبادا هەتا ئێمە دەگەینە جێ کالآکە ماشرابێتەوە، جا ئەو کالآیە کەلوپەلی نێوماڵ یان جلوبەرگ و بابەتی جوانکاریی ژنانە بێت.

بەخۆمان زانیبێت یان نا، ئەوە ڕێکلامە پاڵمان پێوە دەنێت و هانمان دەدات

بەر لە وادەی کردنەوەی دەرگەی سوپەرمارکێتەکە، لەوێ ئامادە بین و ڕیزمان بەستبێت.

هەر کۆمپانیایەک بگریت بودجەیەکی بۆ ڕێکلامکردن بۆ بەرهەمەکانی خۆی تەرخان کردووە. چونکە بەکارکردی ئەو ڕێکلامە بازاڕگەرمی بۆ کاڵاکانی خۆی دروست دەکات. لە دواجاردا، چەندان کەڕەت بەرانبەر بەتێچووی ئەو ڕێکلامانە دەستکەوت دەچنێتەوە. هیچ گومانی تێدا نییە، کتێبیش کاڵایە، بەڵام ئەم کاڵایە لە کن ئێمە بێ ناز و بێ بازاڕە، چونکە وەک پێویست ڕێکلامی بۆ ناکرێت. هۆیەکەیشی ئەوەیە، هەندێک جاران نووسەران خۆیان ئەرکی چاپ و بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکانیان دەگرنە ئەستۆ. نووسەرانیش هیچ سەروساختییەکیان لەگەڵ دنیای ئاڵۆزی سەرمایە و قازانجدا نییە، بۆیە ئەوان گرینگیی ڕێکلامیش پێ نازانن.

خۆ ئەگەر دەزگەیەکی چاپ و پەخشیش ئەم کارەی گرتبێتە ئەستۆ، دیسانەکە بێ منەتە. چونکە ئەگەر کتێبی دەزگەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری بێت، نەیشفرۆشرێت، زیان بەر دەوڵەت دەکەوێت و دەوڵەتیش کتێب چاپکردن وەک خزمەتگوزاری (خدمات) سەیر دەکات و لە دووی قازانج نییە. خۆ ئەگەر دەزگەکانی تری چاپ و پەخشی دەرێی وەزارەتیش ئەم ئەرکە بگرنە ئەستۆ، دیسان فرۆخت و بێ بازاڕیی کتێبیان لەلا مەبەست نییە، چونکە هەر دەزگەیەک لەوانە لە پاڵ حزبێکدایە و ئەو حزبە بودجەی دەزگەکە دابین دەکات.

ئەویش دیسان ئەم پرۆژەیە بە خزمەتگوزاری دەداتە قەڵەم. کەواتە ئەویش ڕێکلام بۆ کتێبەکانی خۆی ناکات. بەمەرجێک هەم حزب و هەمیش وەزارەتی ڕۆشنبیری، دەزگەی ڕاگەیاندنیان هەیە، بەتەلەڤزیۆنیشەوە، کە لەبارترین کەناڵە بۆ ڕێکلام.

لە دنیادای نوێدا، دەزگەکانی چاپ بەو نیازە کتێب چاپ دەکەن قازانجی لێ بکەن. چونکە ئەوان وەک کاڵا تەماشای کتێب دەکەن، نەک وەک

پێشکێشکردنی خزمەتگوزاریی ڕووت. بەم پێیە لە وڵاتی ئێمەدا کتێب وەک بوونەوەرێکی نامۆ، پێ دەنێتە دنیاوە، دوای ماوەیەک تۆزی لەسەر دەنیشێت، دەستەبژێرێک نەبێ، کەسی تر بەوادەی هاتن و ئاوابوونی نازانێت.

چێکردنی مەزنە کتێبخانەیەکی ئەلیکترۆنی

چاوەڕوانیی ئەوە دەکرێت لە داهاتووی نزیکدا گۆڕینی بنەڕەتی بەسەر پرۆسەی خوێندنەوەدا بێت. ئەویش بەوەی کتێب لە قۆناغی کاغەزییەوە بپەڕێتەوە بۆ قۆناغی ئەلیکترۆنی. لە ئێستادا سەرەتای ئەم قەڵەمبازە بەدیار کەوتووە. جا ئەو حەلە خوێندکارێکی زانکۆ، لە بریی کتێبی کاغەزین، دەتوانێت بە دەیان کتێبی ئەلیکترۆنی لە (فلاش دیسک)ێکدا ئەمبار بکات و لە بریی میدال بیکاتە ملی و وەک کتێبخانەیەکی گەڕۆک شارەوشار لەگەڵ خۆیدا بیگێڕێت. ئەم جۆرە کتێبە بۆ نووسەر، سەعاتی کاری کەمتری تێ دەچێت و بۆ خوێنەریش خەرجی کەمتری لەسەر دەکەوێت. لە دۆخی وەهادا دەزگەکانی چاپ و بڵاوکردنەوەی باو، کاری ئەوتۆیان نامێنێت. بەم پێیە نووسەرانیش بەیەکجاری لە چەوساندنەوەی ئەوان ڕزگاریان دەبێت. بەتایبەتی نووسەرانی کورد، کە کردەی ئەوانە و بردەی کتێبفرۆش و دەزگەکانی چاپە. مەگەر بەدەگمەن دەنا خێریان لە بەرهەمی خۆیان نەدیوە. دیارە لە دۆخی وەها پێشکەوتوودا کتێبەکان ئاسانتر لە جاران لە سنوورە دەستکردەکان دەپەڕنەوە. خێراتر و بەژمارەی زیاتریش بڵاو دەبنەوە.

دەکرێ وەزارەتی ڕۆشنبیریی هەرێم، یان لایەنی پەرەپێدان، یانژی هەر دەزگەیەکی تری فەرهەنگی، لە ناوەوە و لە دەرێی کوردستان ئەم پرۆژەیە بگرێتە ئەستۆ و ڕای بپەڕێنێت، بەوەی لێ ببڕێت مافی بڵاوکردنەوەی دەیان کتێبی شایستە، بەزمانی کوردی و زمانە جیهانییەکان لە خاوەنەکانیان بکرێت، یان خۆبەخش و بەخۆڕایی لێیان وەربگرێت و لەلای خۆی لە مەزنە کتێبخانەیەکی ئەلیکترۆنیدا بیانپارێزێت؛ تاکو وەک سەرچاوە، بەخۆڕایی لە بەردەستی خوێنەردا بێت.

حاڵی حازر چەند ماڵپەڕێک لەلای خۆیانە ژمارەیەک کتێبیان بەخۆڕایی بۆ خوێنەری کورد دابین کردووە، کە بەدیاری لەلایەن نووسەرانی کوردەوە پێشکێشیان کراوە. بەڵام ئەم سەرچاوانە وەک ژمارە کەمن، گشتگیر نین و هەموو بوارەکانی مەعریفە ناگرنەوە. بگرە بەزۆری سەر بەڕشتەکانی ئەدەبن.. ئەم کتێبخانە پێشنیازکراوە تێچووی ئەوتۆی نابێت، چونکە پێویستی بەخزمەتگوزاری و فەرمانبەری زۆر نییە. بەشارەزایەک دووانی بواری ئەلیکترۆن دەخرێتە سەر سکەی خۆی و ڕایی دەبێت.

هاوئاهەنگیی نێوان دەزگەکانی چاپ و پەخش

دەکرێت خانەکانی وەشانی کتێب، لە باشووری کوردستان و لە پارچەکانی تر و هەندەرانیش ناوبەناو کۆ ببنەوە، دەشێ ئەوانیش پەنجە بخەنە سەر گرفتەکان و پێمان بڵێن، داخۆ تەنگژەکە تەنیا تاکی کورد لێی بەرپرسە یان پشکێکیش بەر نووسەران خۆیان دەکەوێت؟ هەروەها دەشێ لە نێوان خۆیاندا هەندێک پرەنسیپ و ستاندارد دابنێن، لەسەریان ڕێک بکەون و پەیڕەوی بکەن، وەک:

چۆنێتیی مامەڵەکردن لە تەک نووسەر و وەرگێڕدا، دەستنیشانکردنی مافەکانیان.

بڵاوکردنەوەی ئاماری چاپ تاکو وەک زانیاری، لە بەردەستی توێژەر و نووسەرانی بوارەکانی مەعریفەدا بێت.

کارئاسانی بکەن بۆ گەیاندنی کتێب بەتێکڕای شار و شارۆکەکان. تاکو کتێب بگاتە دەست خوێنەری کورد لە هەر کوێیەک بێت.

لە مگێز و ئارەزووی خوێنەری کورد بکۆڵنەوە، داخۆ زیاتر حەزی بەکام ڕشتەی زانست و هونەر و ئەدەبە، تاکو بیکەن بە بناغە و لێرەیشەوە ڕەنگ بۆ جۆر و تیراژی بڵاوکراوەکانیان بڕێژن.

ئەزموونی خۆم

ماوەیەکی دوور و درێژ مامۆستا بووم. لە قوتابخانەی زێوەری سەرەتایی، ١٩٧١ لە شاری سلێمانی، لێ ڕاهاتبووم، بەر لەوەی دەست بەوانەوتنەوە بکەم، دەستپێک ناوی ئەو کۆوار و کتێبانەم لەسەر تەختە بۆ منداڵەکان دەنووسی، کە تازەکی کەوتبوونە بازاڕەوە؛ بەسوود بوون و لە ئاستی تێگەیشتنی ئەواندا بوون. هانم دەدان، لە ماڵەوە داوا لە باوک و دایکیان بکەن، تاکو بۆیان پەیدا بکەن. هەندێک لە قوتابییەکانم بەپەرۆشەوە بەشوێن ئەو سەرچاوانە دەچوون و پەیدایان دەکردن. بڕێ جاران لە تەک خۆیاندا دەیانهێنان بۆ قوتابخانە و لەوێ پێشانی هاوەڵەکانی خۆیانیان دەدان. دیارە پێشنیازی وەها، هەر دەبێت بەرەورووی مامۆستایانی زمان بکرێتەوە.

سەرچاوەكان

1- Bibliotek og Medier. Folke- og forskningsbiblioteksstatistik 2007.

2. Hanne Mller Perdersen, Lsevejledning i praksis, Dafolo forlag og forfatteren.2008.

3. Ina Borstrm, Hvordan kommer brn bedst i gang med at lse? Center af lseforskning, Kbenhavns Universitet. 1999

4- Bo Sundblad, LUS- en bog om lseudvikling, oversat af: Kirsten Kold Andersson .Forlaget lkke, 1987.

5. Caroline Liberg, Sdan lrer brn at lse og skrive .Oversat af: Kirsten Rask .Gyldendal Undervisning Pdagogik, 1997.

٦- أدب الأطفال وثقافتهم، د. سحر روحي الفيصل، منشورات إتحاد الكتاب العرب، ١٩٩٨.

٧- هێمن و بۆنی غەریبی، محەمەد فەریق حەسەن، بڵاوكراوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨.

٨- لماذا تقرأ؟، لطائفة من المفكرين، تقديم، رجاء البنا، ط (٢)، دار المعارف، القاهرة، ١٩٩٨.

٩- التخلف الأجتماعي، د. مصطفى حجازي، ط (٩)، المركز الثقافي العربي، دار البيضاء، المغرب، سنة (؟)

١٠- من هنا يبدأ التغيير، تركي الحمد، دار الساقي، الطبعة الأولى، بيروت، ٢٠٠٤.

١١- الكتاب في بلاد الرافدين القديمة، عامر عبدالله الجميلي، منشورات إتحاد كتاب العرب، دمشق، ٢٠٠٥.

١٢- مێژووی كتێب، سوند دال، وەرگێڕانی: د. ئەدهەم ئەمین، چ (١)، بڵاوكراوەی موكریانی، هەولێر، ٢٠٠٨.

١٣- تشجيع القراءة، د. لطفية حسين الكندري، ط (١)، المركز الشبه الإقليمي للطفولة والأمومة، كويت، ٢٠٠٤.

١٤- مشكلات الأطفال السلوكية، وفيق صفوت مختار، الطبعة الأولى، دار العلم والثقافة، القاهرة، ١٩٩٩.
١٥- القراءة السريعة، تأليف: بيتر شفرد و جريجوري ميتشل، ترجمة: أحمد هوشان، الطبعة الأولى، ٢٠٠٦.
١٦- الأسلوب الأمثل لتربية الطفل بعد عامه الثالث، د. سوزان ئي. طوتليب، مكتبة جرير، الطبعة الأولى، الرياض، ٢٠٠١.
١٧- علاج الأطفال بالقصة، مارجوت صاندرلاند، إعداد قسم الترجمة بدار الفاروق، الطبعة العربية الأولى، القاهرة، ٢٠٠٥.
١٨- الأسلوب الأمثل لتربية الطفل بعد عامه الرابع، ميري والاس، ترجمة: مكتبة جرير، الطبعة الأولى، الرياض، ٢٠٠١.
١٩- د. مرڤت محمد كامل الطرابيشي، مدخل الى صحافة الاطفال، الطبعة الاولى، دار الفكر العربي ، القاهرة، ٢٠٠٣.
٢٠- ماهي أسباب هجر القراءة خاصة لدى الصغار؟ د. جبريل حسن العريشي، المكتبة الألكترونية، أطفال الخليج ذوي الإحتياجات الخاصة. (www.g.com)
٢١- ضد القراءة، مارك إدمسون، ترجمة: د. علي محمد سليمان، ملحق ثقافي لجريدة الثورة، ٥/٥/٢٠٠٩.
٢٢- حدائق المتعة وفنون الحب عند العرب، حلمي الأسمر. الوقت، العدد (٣٤٤)، ٣٠ كانون الأول ٢٠٠٧.
٢٣- مقترح لتنمية مهارات القراءة الصامتة، خالد بن عبدالله الراشد، ٢٠٠١.
٢٤- وضعية القراءة والتعبير في المنظومة التربوية، محمد أولحاج، مجلة (فكر ونقد)، العدد (٥٢).
٢٥- عملية القراءة: معالجة جديدة في التأريخ الأدبي، وولف جانج آيزر، ترجمة: د. محمد سالم سعدالله، الموقع الألكتروني لرابطة أدباء الشام.
٢٦- قلق الإطلاع، أنطوان كامبانيون، ترجمة: حسين غلام، الموقف الأدبي، العدد (٤٣٣)، أيار، ٢٠٠٧.
٢٧- مهلا يا معلمون.. مفهوم القراءة قد تغير، د. محمد بن شديد النشري، موقع (تربوي) الألكتروني، ١٨/١٢/٢٠٠٨.

٢٨- أمة إقرأ؛ لماذا لا تقرأ؟ د. زيد بن علي الفضيل، المجلة الثقافية، العدد، (٢٩١)، ٩ تموز ٢٠٠٩.
٢٩- القراءة شغف يتقاسمة الكبار والصغار، د. كلوديا شمعون، مجلة دليل الكتاب الألكتروني. www.dalilmag.net
٣٠- دور القراءة في حياتنا الإجتماعية المعاصرة، بسام بركة، إقرأ، ٧ تشرين الثاني ٢٠٠٦. www.eqraa.com
٣١- كيف تحكي قصة لأطفالك؟ محمود خليل، المعرفة الأرشيفية www.almarefh.org، العدد (٩١).
٣٢- ثقافة الكلمة وثقافة الصورة، د. أحمد زياد محبك، المعرفة الأرشيفية، العدد (١٠٦).
٣٣- الأنترنت تعيد تعريف القراءة والكتابة، محمد سالم، المعرفة الأرشيفية، العدد (١١٢).
٣٤- (٣٦) طريقة تجعل أطفالنا يقرؤن كل كتب العالم، نصار رمضان، المعرفة الأرشيفية، العدد (١١٧).
٣٥- مهارات قرائية، المعرفة الأرشيفية، خالد عبدالعزيز الشلفان، العدد (١٣٨).
٣٦- القصة تجربة ممتعة، عبدالمجيد التحاكمي، المعرفة الأرشيفية، العدد (١٤٤).
٣٧- هوامش للكتابة وأدلجة النقد، جابر عصفور، الحياة، ٢٤/ ٦/ ٢٠٠٩.
٣٨- الطفل والقراءة الإبداعية، د. بركات محمد مراد، مجلة البيان، العدد (٢٢٣).
٣٩- ثقافة الطفل ليست هي التعليم، بشير خلف، موقع ديوان العرب، ٢٩ تشرين الاول ٢٠٠٦.

پێڕست

بەشی یەکەم

(ئەوماڵەی کتێبی تێدا نەبێت کەلاوەیە!) 5

ئامانج لەم کتێبە چییە؟ 5

سەرەتا، فەرهەنگ زارەکی بوو 8

خوێندنەوە لە پای چی؟ 11

چێژی خوێندنەوە 18

مێژووی خوێندنەوە 20

بۆچی کورد ناخوێنێتەوە؟ 25

نووسین و خوێندنەوە، دوو ڕووی یەک دراو 29

هەڵبژاردنی کتێب 33

هەلومەرجەکانی خوێندنەوە 42

گەشە و پێشڤەچوونی خوێندنەوە 43

خوێندنەوەی بێدەنگ 46

خوێندنەوەی بلەز (فوري) 51

ئەزبەرکردنی دەق 52

بەشی دووەم

(هەردەم کات بۆ خوێندنەوە هەیە) 54

ئەوسا و ئێستای خوێندنەوە 54

لە ستایشی کتێبدا 57

سێ خدەی سەیر لە کوردستان 61

کتێب لە خوێندنگە ئاینییەکاندا 63

وشـه خـاوەنی وزەیه 64
هـەردەم کـات بۆ خـوێندنەوە هـەیه 67
ڕۆڵی تەلەڤزیۆن 68
ڕۆڵی تـۆڕی ئینتـەرنێت 74

بەشی سێیەم

(منداڵ و پرسی خـوێندنەوە) 78
گەورەکان له فەرهـەنگی منداڵ بەرپرسیارن 78
گەمـه ئەلیکترۆنییەکان 81
قۆناغەکانی خوێندنەوە 82
باب و دایکی منداڵی کورد کەمتەرخەمن 86
منداڵ و کتێبی منداڵان 89
تەکنیکی کتێبی منداڵان 93
کتێبخـانەی مـاڵ 94
نداڵ و چیـرۆک 95
سەبارەت ئەو چیرۆکانەی بۆ منداڵی کورد نووسراون 104
چیرۆک، وەک چارەسـەری نەخـۆشی 106
شـانۆی منداڵ 110
کۆواری منداڵان و بەکولتوورکردنی خوێندنەوە 112
میهرەجانی خوێندنەوە 115

بەشی چوارەم

(گێڕانەوەی بەهـای خـوێندنەوە) 117
خوێندنەوە وەک چەمکێکی ڕەخنەگرانه 117
کولتووری خوێندنەوە و ئامار 125
کارامـەیی له پرۆسێسی خوێندنەوەدا 130
چەند پێشنیازێک بۆ گێڕانەوەی بەهـای خوێندنەوە 131

ئەزموونێک لە دانیمارک 134
ئەزموونی سۆزان موبارەک 135
بەرپرسیارێتیی وەزارەتی پەروەردە 138
ئەزموونی نووسەرانی کورد 140
پێشنیازێک بۆ کۆمپانیا گەورەکان 141
چێکردنی مەزنە کتێبخانەیەکی ئەلیکترۆنی 143
هاوئاهەنگیی نێوان دەزگەکانی چاپ و پەخش 144
ئەزموونی خۆم 145